UTRIKESDEPARTEMENTET
Politiska avdelningen
Första enheten (Pol 1:1)
Lage Olson

PROMEMORIA

1993-09-08

VITTNESUTSAGOR AV VLADIMIRFÅNGAR, DEL I, ADELMANN-ten HOMPEL

1. ADELMANN VON UND ZU ADELMANNSFELDEN, Rüdiger Graf, 8 och 10/12/55* och 6/2/56
2. de ANGELIS, Maximilian, 6/2/57
3. BASTAMOW, Vladimir, 26/3/57, 5/7/58 och 8/11/58
4. BECKERLE, Adolf-Heinz 15/4/57
5. BERGER, Lazar 15/1/80
6. BERNERT, Hans 1/8/55
7. BIERMANN, Heinrich 6/4/57
8. BJÖRKELUND, Boris 21/10/66
9. von BREDOW, Hasso 7/8/54
10. BRETTHAUER, Eduard 8/4/57
11. BRUGGER, Emil 3/11/58 och 24/11/58
12. BUND, Hans 13/8/54
13. CRETNIK, Alfred 30/8/55
14. CUMISH, Wilfred 18/4/57, 21/5/57 och 3/2/58
15. DAHM, Richard 7/2/55
16. DENGG, Friedrich 10/6/57, 11/6/57 och 23/7/57
17. DIVISCH, Hanns 12/5/57
18. DÖRIN, Arnold 17/4/57
19. EISENHAUER, Otto 7/9/55 och 30/10/56
20. GEISSLER, Curt 10/4/57
21. GOTTLIEB, Roland 31/8/55 och 12/10/55
22. GOUAZÉ, Lucien 1/4/58, 13/12/58 och 13/1/59
23. GROSSHEIM-KRISKO, Hermann (THOMSEN, Henry) 13/1/54, 15/2/54, 20/2/54 och 17/12/58
24. HAHN, Victor 28/8/55
25. HAIN, Alfred 29/5/57

*Angivna datum anger när berörda samtal ägt rum

26.HANSEN, Erik 24/2/56
27.HAWLIK, Franz 28/10/56
28.HESCH, Otto 29/10/56
29.HILLE, Erhard 8/2/56 (ty och sv)
30.HOFSTETTER, Hans 7/12/55
31.ten HOMPEL, Rudolf 3/12/55, 18/2/56 (ty och sv) och 22/4/57

1
2
3
4
5
6
7
8
9
10
11
12
13
14
15
16
17
18
19
20
21
22
23
24
25
26
27
28
29
30
31

AR

P.M.

angående samtal med förre tyske sändebudet Graf Rüdinger Adelmann von und zu Adelmannsfelden, född den 10 augusti 1893, hållna den 8 och 10 december 1955 i Haus Eisesloher, Badenweiler/Schwarzwald.

Graf Adelmann tillfrågades, huruvida han under sin fångenskap i Ryssland träffat eller hört talas om någon svensk medborgare i samma belägenhet, vartill han svarade, att han endast hört talas om Raoul Wallenberg. Denne har suttit i Lefortowskaja-fängelset. Detta hade Graf Adelmann erfarit troligen år 194 Han kunde nu icke bestämt erinra sig, hur han fått upplysningar angående Wallenberg. Antingen kunde det vara så att någon av hans cellkamrater genom knackningsförbindelser i fängelset erfarit, att Wallenberg fanns där, eller hade någon av Graf Adelmanns senare cellkamrater berättat om Wallenberg. Som möjlig sagesman i det senare fallet kunde Graf Adelmann nämna Rensinghoff.

Om Wallenberg kände Graf Adelmann till att han i uppdrag för svenska Röda Korsets räkning befunnit sig i Budapest och där haft till uppgift att hjälpa personer av judisk härkomst. Vid krigsslutet hade han blivit tillfångatagen av ryssarna. Graf Adelmann, som tidigare tjänstgjort i Skandinavien, kände till familjen Wallenberg. Vidare kände han till att Wallenberg

under fångenskapen gjort upprepade ansträngningar att kontakta svenska beskickningen i Moskwa och ledande personligheter i Sovjetunionen för att framlägga sin sak för dessa.

Under den tid Graf Adelmann senare satt fängslad i Wladimir, hade troligen Wallenbergs namn förts på tal, men i vilket sammanhang kunde Graf Adelmann ej erinra sig. Han hade inget minne av att man därvid talat om var Wallenberg uppehållit sig efter Lefortowskaja-tiden. Graf Adelmann ville vidare framhålla att tyske medborgaren Wallensteins och Wallenbergs namn ofta förväxlats under samtalen.

Beträffande sina olika placeringar i fängelser och celler och de cellkamrater han därvid haft, lämnade Graf Adelmann följande redogörelse.

Sedan han blivit tillfångatagen, infördes han den 24 september 1944 i Lefortowskaja i cell 216 (i den mellersta utbyggnaden) tillsammans med generalkonsul Wilhelm Rodde och generalkonsul Alfred Lörner. Den sistnämnde har senare blivit sinnessjuk. I denna cell satt Graf Adelmann till den 2 december 1944 då han infördes till cell 211 (också i den mellersta utbyggnaden). Där fick han som cellkamrat Arnold von Stritzky, senare två ryssar, och slutligen general Erik Hansen. I mitten av april 1945 flyttades Graf Adelmann till cell 122 i I. Stock, där han återförenades med Rodde. De satt sedan tillsammans till den 15 maj 1945, då Graf Adelmann flyttades till cell 124 i I. Stock. Där fick han som cellkamrater italienska sändebudet Armando Odenigo och italienaren Renato Tozzi. I slutet av februari 1946 flyttades Graf Adelmann till cell 156 i III. Stock. Först fick han general Spalcke som cellkamrat. Sedan satt han

under en tid ensam i cellen, och slutligen infördes doktor Erwin Ickelins och österrikiske medborgaren, doktor Ernst von Krenner. (Den sistnämnde har senare återvänt till hemlandet oc lär bo under adress Waldburgergasse 44, Salzburg-Aigen.) I slu tet av februari 1948 infördes Graf Adelmann i cell 166 i III. Stock. Där satt han till i början av mars samma år, då han återfördes till cell 156. Då satt han först tillsammans med överstelöjtnant Braun, sedan med Rensinghoff under juli och augusti 1948 och slutligen tillsammans med Ramon Gamotta. Den 1 november 1948 flyttades Graf Adelmann till cell 114 i I. Stock och fick då sitta tillsammans med general Streckenbach. Senare har Graf Adelmann också suttit i cell 131 i Lefortowska ja.

Den 1 april 1950 infördes Graf Adelmann i Butirka, där ha var kvar till juli 1951. Under augusti månad 1951 var han insatt i Lubjanka-fängelset. Därefter var han under tre veckor åter placerad i Butirka och återfördes sedan till Lubjanka. I mitten av november 1951 fördes Graf Adelmann till Taischet och var kvar där till april 1952.

Den 2 maj 1952 infördes Graf Adelmann i Wladimir, där har varit placerad i olika celler i Corpus II och III. Där var har kvar, till dess att han i slutet av september 1955 fick anträda resan till hemlandet.

Graf Adelmann kan nu inte erinra sig, om han talat med general Streckenbach angående Wallenberg.

På fråga om Graf Adelmann kände någon schweizisk journalist de Latry, uppgav han, att han sedan den 1 april 1954 - me undantag för kortare tidsperioder - varit placerad i samma cel

som de Latry. Innan denne kom i rysk fångenskap, hade han deltagit i kriget på tyskarnas sida i Waffen SS. Hans fullständiga namn och adress är Viktor de Latry, Kurhaus Schillershöhe, Gerlingen/Stuttgart.

Bland övriga medfångar, som suttit i Wladimir-fängelset, nämnde Graf Adelmann följande:

Hans Moldering, Krankenhaus, Weende/Göttingen,

Kurt Suppinger, österrikisk medborgare, Hartlebensgasse 4 Wien 22,

Pelkonen, finsk medborgare, (Graf Adelmann hade icke stor förtroende för denne),

Max Puntikan, österrikisk medborgare, mekaniker, bor i Wien, närmare adress okänd. (Torde icke sitta inne med väsentliga uppgifter.),

Alexander Graber, österrikisk medborgare, tidigare polistjänsteman,

Daniel Rupprecht, österrikisk medborgare, tidigare polistjänsteman, (enligt Graf Adelmann ointelligent), och

Pavel Slavek, tjeckisk medborgare, tidigare polistjänsteman.

De tre sistnämnda torde ej heller kunna lämna för oss väsentliga uppgifter enligt Graf Adelmanns bedömande.

Graf Adelmann framhöll slutligen, att uppgifter från hans vittnesmål inte finge offentliggöras med angivande av källan.

Stockholm den 27 december 1955.

(S. Lundström)

Ich Unterfertigter, Graf Rüdiger Adelmann von und zu Adelmannsfelden, wohnhaft in Adelmannsfelden, Wttbg., erkläre hierdurch, in Bestätigung und Ergänzung schon früher gemachter Angaben, Folgendes und bin, wann immer bereit, dieses vor Gericht oder vor jedweder Behörde unter Eid zu bestätigen:

Zur Zeit, da ich von sowjetrussischen Organen am 22. September 1944 in Kronstadt festgehalten wurde, war ich deutscher Konsul I. Klasse in Ploesti (Rumänien). Nachdem ich mit einem Lastautomobil von Kronstadt nach Bukarest befördert wurde, wurde ich am 24. September 1944 in einem Flugzeug von Bukarest nach Moskau überführt. Hier wurde ich in das Leforgowskaja-Gefängnis eingeliefert. Ich befand mich bis zum 1. April 1950 zu verschiedenen Zeiten in verschiedene Zellen des II. und III. Stockwerkes. Zu meinen Zellenkameraden aus dieser Zeit kann ich u.a. die deutschen Staatsangehörigen Rodde, Lörner, General Spalke, Oberstleutnant Max Braun, SS-General Bruno Streckenbach, Gesandten Langmann als auch den Gesandtschaftsbeamten Rensinghoff nennen. Weiter war ich, ebenfalls zu verschiedenen Zeiten und in verschiedene Zellen mit den Österreichern Dr. Ramon Gamotta und Dr. Ernst Krenner zusammen als auch mit den Italienern Gesandten Odenigo und Renato Tozzi.

Während meiner Gefangenschaft in Russland habe ich bei verschiedenen Gelegenheiten von dem schwedischen Staatsangehörigen Raoul Wallenberg reden hören und, soweit ich mich entsinnen kann, geschah dies das erste Mal im Jahre 1947 oder 1948, während ich mich im Lefortowskaja-Gefängnis befand. Ich kann fast mit Bestimmtheit sagen, dass es Herr Rensinghoff war, der mir von Wallenberg erzählt hatte und mit dem ich in den Monaten Juli und August 1948 die Zelle teilte, welches zu dieser Zeit, wie ich mich noch entsinnen kann, die Zelle Nr. 256 gewesen sein dürfte. Wie mir noch bekannt ist wurde erzählt, dass sich der päpstliche Nuntius in Budapest seinerzeit an den schwedischen Gesandten, dortselbst, gewandt und gebeten habe, dass ein Mitglied der schwedischen Gesandtschaft zurückbleiben möchte, um eine Betreuung der in Budapest befindlichen Hospitäler sicherzustellen. Diesen Auftrag soll Wallenberg auf sich genommen haben. Er soll dann während der Besetzung Budapests durch sowjetrussische Truppen von sowjetrussischen Organen angehalten und nach Moskau befördert worden sein, wo er sich auch im Lefortowskaja-Gefängnis befunden haben soll. Während der Gefangenschaft soll Wallenberg wiederholte Anstrengungen gemacht haben, um in Kontakt mit der schwedischen Gesandtschaft in Moskau zu kommen.

Am 1. April 1950 wurde ich in das Butirka-, etwas später in das Lubljanka-Gefängnis überführt und am 1. November 1951 kam ich im Lager von Taischet in Ostsibirien an, wo ich bis April 1952 verblieb. Am 2. Mai 1952 wurde ich nach Wladimir gebracht und von dort wurde ich am 10. Oktober 1955 entlassen, wonach ich dann die Rückreise nach Westdeutschland antreten konnte.

Ich kann abschliessend sagen, dass mir der Name Wallenberg aus der Zeit meiner Gefangenschaft im Lefortowskaja-Gefängnis noch in recht guter Erinnerung ist. Ueber Wallenberg bin ich während meiner Gefangenschaft in Russland von sowjetrussischen Organen niemals gefragt oder verhört worden.

Adelmannsfelden, Wttbg., den 6. Februar 1956

Rüdiger Graf Adelmann
von und zu Adelmannsfelden

Unterschriftsbeglaubigung.

Vorstehende Unterschrift des deutschen Staatsangehörigen

Herrn Graf Rüdiger Adelmann von und zu Adelmannsfelden,
geboren am 10. August 1893 in Adelmannsfelden,
ehemaliger Deutscher Konsul I. Klasse in Ploesti (Rumänien);
wohnhaft in Adelmannsfelden (Württemberg),

der in Gegenwart des Notars seine Unterschrift geleistet und dem Notar die Richtigkeit der Angaben in der von ihm unterzeichneten Erklärung versichert hat, wird hiermit beglaubigt.

Herr Rüdiger Graf Adelmann ist mir persönlich bekannt.

Abtsgmünd (Württ.), den 6. Februar 1956.
- sechsten Februar 1956 -

BEZIRKSNOTARIAT ABTSGMÜND

Bezirks- und
öffentl. Notar Maier.

Ohne Kosten!

Strängt förtrolig.

P. M.

angående samtal med greve Rüdiger Adelmann von und zu Adelmannsfelden, Adelmannsfelden (Württemberg), hållet den 4 februari 1956.

Utöver vad greve Adelmann förklarat i sin undertecknade och av "Notar" vidimerade utsaga, uppgav han vid vårt samtal följande:

Sedan greve Adelmann förts till Lefortovskaja-fängelset insattes han i III. Stock i "Vorbau" i cell nr 216 tillsammans med tyska medborgarna Rodde och Lörner. Greve Adelmann insattes därefter under tiden 2/12 1944 - 12/4 1945 i cell 211 i samma våningsplan. Därefter flyttades han till cell 122 i en tvärflygel i II. Stock, där han som cellkamrat hade ovannämnda Rodde. De satt sedan tillsammans till den 2/5 1945. Efter denna tidpunkt satt greve Adelmann i cell 124 i samma våningsplan tillsammans med italienska medborgarna envoyé Odenigo och Renato Totzi. Den 26/2 1946 flyttades greve Adelmann på nytt och kom då till cell 156 i huvudflygeln i III. Stock. Där satt han tillsammans med general Spalke till den 6/8 1946. Sedan fick greve Adelmann sitta kvar ensam i denna cell till den 10/10 1946, då österrikiske medborgaren Dr. Jekelius, som var läkare och psykiatiker, infördes i cellen. Han skulle tidigare ha varit bosatt i Wien. Enligt vad greve Adelmann erfarit skall Jekelius senare ha avlidit. I mars 1947 kom österrikiske medborgaren Dr. Ernst Krenner (senare återvänd troligen till Salzburg-Aigen, Waldburgergasse 44) in i cellen. Han tillhörde den tyska sektorn av ett bensinförbund. Greve Adelmann var kvar i denna cell till den 24/2 1948. Då överfördes han under en kort tid till cell 166 under den tid, då cell 156 renoverades. Efter ungefär 10 dagars uppehåll i cell 166 flyttades greve Adelmann tillbaka till cell 156 och fick då som cellkamrat tyske medborgaren, överstelöjtnanten Max Braun. De

satt tillsammans till den 31/10 1948. Under deras uppehåll i denna cell satt också tyske medborgaren, beskicknings-tjänstemannen Rensinghoff där under juli och augusti 1948. Efter Rensinghoff kom österrikiske medborgaren Ramon Gamotta in i cellen. Den 31/10 1948 sammanfördes greve Adelmann med tyske medborgaren Waffen-SS-generalen Bruno Streckenbach. De kom senare att vara tillsammans i flera olika celler i Lefortovskaja, till en början i cell 114. Senare sammanfördes även tyske medborgaren, förre ministern Langmann med dem. Den senare fördes emellertid bort från greve Adelmann och Streckenbach ungefär i juni 1949.

Den 1/4 1950 överflyttades greve Adelmann till Butirka-fängelset. Under cirka 4 veckor i juli 1951 satt han i Lubljanka-fängelset, varefter han återfördes till Butirka.

Den 1/11 1951 fördes greve Adelmann till Ostsibirien och insattes i Taischet, där han blev kvar till någon gång i april 1952. Då ffick han anträda en resa till Wladimir, dit han anlände den 2/5 1952. I Wladimir-fängelset satt därefter greve Adelmann i olika celler till dess han den 10/10 1955 fick återvända till Västtyskland.

Greve Adelmann har numera kommit till klarhet om att han hört talas om Wallenberg endast genom samtal med Rensinghoff. Greve Adelmann har således ej hört något om Wallenberg under uppehållet i Wladimir. Han har ej heller hört talas om andra svenskar i rysk fångenskap.

Adelmannsfelden, Wttbg. den 4 februari 1956

P.S. Vid förnyat samtal med greve Adelmann, måndagen den 6 februari 1956, gjorda han följande tillägg beträffande vissa delar i föreliggande promemoria.

Han erinrade sig, att Dr. Jekelius avlidit den 7 eller 8 juni 1952 å sjukavdelningen i Wladimir-fängelset i cell nr 57.

Beträffande den omnämnde Dr. Ernst Krenner förklarade greve Adelmann, att denne varit "Direktor der österreichischen Sektion des deutschen Benzolverbandes" i Wien.

Vad lägret i Taischet angår, förklarade han vidare, att den rätta benämningen härför torde vara "Lagergebiet von Taische

---

Enligt greve Adelmanns uppfattning skedde förflyttningarna i Lefortovskaja-fängelset mellan de olika cellerna icke efter fängelsedirektionens bestämmande. I stället var det förmodligen NKWD, som bestämde hur fångarna skulle placeras.

Beträffande den förhörsgrupp, som var verksam i Lefortovskaja, erinrade sig greve Adelmann, att major Daniel lämnade sin befattning där år 1946. Kapten Solowov gjorde intryck av att vara en mycket intelligent men elak person.

I parterre-våningen i Lefortovskaja var cellerna icke utrustade med tvättfat och toalett. De där insatta fångarna fick därför begagna gemensamma anordningar härför ett par gånger om dagen.

Angående mathållningen i fängelset sade greve Adelmann, att man icke alltid erhöll gröt 3 gånger om dagen. Ofta förekommande maträtter var potatis- och ärtpuré. Den maträtt, som oftast förekom var kolsoppa med fiskögon eller fiskben. Av den mat, som erhölls, utgjordes 2/3 delar av nämnda soppa.

Adelmannsfelden den 6 februari 1956

Almström Carl Adelsköld

1
2
3
4
5
6
7
8
10
11
12
13
14
15
16
17
18
19
20
21
22
23
24
25
26
27
28
29
30
31

1
2
3
4
5
6
7
8
9
10
11
12
13
14
15
16
17
18
19
20
21
22
23
24
25
26
27
28
29
30
31

1
2
3
4
5
6
7
8
9
10
11
12
13
14
15
16
17
18
19
20
21
22
23
24
25
26
27
28
29
30
31

Manfred
v. Ahnelley Carrejo

Strängt förtroligt.

P. M.

angående samtal med tyske medborgaren generalen (a.D.) Maximilian de Angelis, född den 2.10.1889, hållet i hans bostad i Hannover, Ellernstrasse 21, telefon 26312, lördagen den 6 april 1957.

Efter att en tid ha befunnit sig i jugoslavisk fångenskap, blev de Angelis i mars 1949 överlämnad till Sovjetunionen, där han i Moskva först blev insatt i Ljubljanskajafängelset och därefter i Lefortovskaja- och Butyrskajafängelserna. I februari 1952 blev de Angelis dömd till 25 års fängelse. Efter domen fördes han till Wladimir för att avtjäna straffet.

de Angelis har på senaste tiden vinnlagt sig om att så mycket som möjligt söka glömma fängelsetiden. Han sade sig därför ej kunna lämna detaljerade uppgifter angående de celler, där han suttit, och de medfångar han under olika tidsperioder haft.

Enligt de Angelis uppfattning fanns i Wladimir tre olika corpus och dessutom ett sjukhus. Han satt hela tiden i samma corpus, vilket han tror hade beteckningen corpus II. (Under mitt samtal med de Angelis fick jag den bestämda uppfattningen att han med nämnda corpus avser den fängelsebyggnad, som andra återkomna krigsfångar givit beteckningen corpus III.) I denna fängelsebyggnad satt de Angelis i troligen fyra olika celler, som var för sig var belägna i husets fyra olika våningsplan.

Bland sina medfångar nämnde de Angelis tyske medborgaren arkitekten Karl K o s c h, numera bosatt i München, Buschingstr. 11/3, med vilken han suttit lång tid

tillsammans. Kosch hade i motsats till de Angelis lagt sig vinn om att taga reda på så många uppgifter som möjligt om medfångarna. Tyske medborgaren B r e t t h a u e r hade de Angelis vidare haft som medfånge under relativt lång tid. Också han torde känna till förhållandena i Wladimir relativt bra.

I de celler i Wladimir, där de Angelis var insatt, hade samtidigt vistats i allmänhet mellan 8 - 10 fångar samtidigt. Bevakningen var mycket sträng så att fångarna i de olika cellerna var hårt avgränsade från varandra. Ändock fanns det medel och vägar som gjorde att det gick att få reda på vilka som för övrigt vistades i fängelset. Såsom bidragande till sådan upplysning angav de Angelis den ofta förekommande överflyttningen av fångar från en cell till en annan. Vidare spreds uppgifter om fångar genom undangömda meddelanden och knackningsförbindelser.

På fråga förklarade de Angelis, att han ej alls under sin ryska fängelsetid träffat eller hört talas om någon svensk fånge.

Först helt nyligen har de Angelis i tyska tidningar läst om en svensk medborgare, som i samband med krigsslutet blivit häktad i Budapest och förd till rysk fångenskap. För övrigt kände de Angelis ej till något i denna sak.

de Angelis var ej vid något tillfälle intagen på sjukhuset i Wladimir. Han har dock varit inne i denna byggnad i samband med att han besökt en tandläkare, som hade sin mottagning i översta etaget.

Då någon blev svårt sjuk, blev denne förd till sjukhuset, där tvåmansceller fanns. Blev någon så svårt sjuk, att han var nära att dö, lämnades denne alltid ensam i en cell. de Angelis har aldrig hört talas om att någon fånge varit i tillfälle att vara vittne till en medfånges död. Av denna anledning har det i många fall varit svårt att med bestämdhet avgöra vilka som avlidit under fångenskapen. Som ett

exempel härpå ville de Angelis anföra marschalk von Kleist. Beträffande dennes död hade de Angelis långt efter det dödsfallet måste ha inträffat, läst därom i en östtysk tidning, som fanns i fängelset.

I allmänhet var de ryska tidningar, som för fångarna fanns tillgängliga i fängelset cirka två månader gamla. Först under senare delen av vistelsen i Wladimir kom tidningarna snabbare till fångarna, som då även kunde få läsa östtyska tidningar.

På fråga om de Angelis kände en österrikare vid namn Dr. M a n f r e d, förklarade han, att han en längre tid suttit tillsammans med honom i Wladimir. Före tillfångatagandet hade Manfred varit advokat i Wien och utfört vissa tjänster åt ryssarna i samband med deras ockupation av Österrike. Under vistelsen i Wladimir tog de Angelis och många medfångar med honom i möjligaste mån avstå-nd från Manfred och lyckades med att få honom till en annan cell.

Jag frågade vidare de Angelis om han kände någon tysk major vid namn v o n H i n k e l d a y, vilket bekräftades. Med honom hade de Angelis under senare delen av vistelsen i Wladimir suttit tillsammans. von Hinkelday hade namn om sig att vara en god iakttagare.

de Angelis kände ej till några fångar vid namn C r e t n i k eller v o n B ö c h e n h o f f.

Bonn den 10 april 1957.

(S. Lundström)

1
2
3
4
5
6
7
8
9
10
11
12
13
14
15
16
17
18
19
20
21
22
23
24
25
26
27
28
29
30

1
2
3
4
5
6
7
8
9
10
11
12
13
14
15
16
17
18
19
20
21
22
23
24
25
26
27
28
29
30

4

Strängt förtroligt

PM

angående samtal med f d tyske ministern Adolf-Heinz Beckerle, född 1902, bosatt i Frankfurt am Main, Eschersheimer Landstrasse 270. Samtalet ägde rum på Hotell Frankfurter Hof i Frankfurt a. M. måndagen den 15 april 1957.

Rörande sin fångenskap i Sovjetunionen förklarade Beckerle följande.

I september 1944 blev Beckerle, som då var tysk minister i Sofia, av luftlandsatta ryska militärer tillfångatagen tillsammans med en stor del av andra medlemmar av tyska beskickningen där. Tillfångatagandet ägde rum i Bulgarien intill den turkiska gränsen under en resa med tåg, som f ö förde svensk flagg.

Beckerle överfördes genast till Moskva, där han fram till slutet av år 1950 var insatt i Ljubljanskaja- Lefortovskaja och Butyrskaja-fängelserna under olika tidsperioder. Han flyttades under denna tid 12 gånger till Ljubljanskaja-fängelset och 13 gånger till Lefortovskaja-fängelset. Inom fängelserna fick han dessutom byta cell mycket ofta. I Ljubljanskaja-fängelset satt Beckerle sålunda i mellan 40 - 50 olika celler. Han förklarade, att han numera ej i detalj kunde redogöra för vilka olika celler han suttit i eller vilka cellkamrater han därvid haft.

På fråga om Beckerle under fångenskapen träffat någon italiensk journalist vid namn Trandafilo, förklarade Beckerle, att så ej var fallet och att han ej heller hört talas om honom. Däremot erinrade sig Beckerle, att han i Ljubljanskaja-fängelset suttit tillsammans med italienske ministern i Bucarest, Ondönigo, och italienske kanslisten (?) Simon, som tidigare tillhört italienska beskickningen i Sofia.

Troligen i november - december 1950 var Beckerle under några veckor intagen i Butyrskaja-fängelset, varifrån han i slutet av december 1950 överfördes till fängelset i Verchne Uralsk, där han blev kvar i cirka fyra månader. Sedan kom han på våren 1951 till Wladimir-fängelset och blev insatt i corpus III, där han under olika tidsperioder kom att sitta i cirka 10 olika celler, vars nummer han ej mer kan erinra sig.

Rörande de övriga fängelsebyggnaderna i Wladimir kände Beckerle till att ett corpus var belagt med kriminella fångar, och att ett annat innehöll ett sjukhus. I det senare var Beckerle förlagd vid ett tillfälle år 1955, då han fick dela cell med en polack, vars namn Beckerle glömt. Å båda sidor om deras cell var ryssar insatta, med vilka Beckerle ej kunde ha någon knackningsförbindelse p g a dels språksvårigheter och dels risken för att dessa ryssar kunde vara engagerade av fängelseledningen som spioner.

Beckerle har under fångenskapen aldrig träffat någon svensk, som varit fången och ej heller har han nu något bestämt minne av att ha hört talas om någon sådan fånge. Möjligen kan det förhålla sig så, att någon i samband med någon transport mellan fängelserna sagt att han kommit att vara tillsammans med en svensk. Först kort före det Beckerle tillsammans med andra tyska fångar fick lämna Wladimir och Beckerle då i corpus III fick lov att tala med de andra fångarna i samma våningsplan, fick han reda på att Richter suttit tillsammans med en svensk - namnet hade Beckerle glömt. Likaså hade han i lägret i Friedland av Wallenstein fått reda på att denne skulle ha haft förbindelse med en svensk, vars namn var Wallenberger eller något liknande.

Rörande sina cellkamrater och fångar i angränsande celler i Wladimir, nämnde Beckerle, att förutom tyskar därockså funnits fångar från ett flertal olika nationer. Emellanåt fick Beckerle sitta ensam i en cell. Efter en stunds eftertanke nämnde han namnet på följande medfångar:

Kapten Martins (nu i Opladen),
Professor Clauberg (vilken Beckerle tagit bestämt avsteg från),

Fältmarskalk Schörner,
General Weidling (avliden),
Överstelöjtnant Geissler,
Heinrich Biermann (som varit Beckerles personlige referent i Sofia),
Dr Pörzgen (tidigare pressattaché; nu utländskorrespondent i Moskva), och
Paul Wittern.

Beckerle förklarade vidare, att han i motsats till många andra fångar icke ständigt höll i minnet i vilka celler han varit i under olika tidsperioder. Under fångenskapen försökte han i stället intressera sig för andra saker med hjälp av tillgänglig litteratur o d.

Då jag frågade Beckerle om han i Wladimir träffat några österrikare, svarade han, att han gjort det men att det varit folk av en nivå, som gjorde att han ej gärna ingått i närmare samtal med dem. Han kunde genast erinra sig Franz Hawlik, nu bosatt i Wien XXI. Angående denne var Beckerle inte helt klar med hur han skulle bedöma honom. Under fångenskapen förholl sig Hawlik som en anständig människa, men senare har Beckerle hört, att Hawlik i Österrike skulle ha blivit inbalndad i "någon historia".

Jag frågade därefter Beckerle om det funnits någon storvuxen österrikare i Wladimir, som utgivit sig för att vara mästerboxare. Härtill uppgav han, att så var fallet och att denne skulle heta Schöggl eller något liknande. Han var en obehaglig person, som konstaterats gå ryssarnas ärenden i fänglset, vilket han troligen gjort för att skaffa sig själv fördelar. Under några veckor före Schöggls frigivning - Beckerle kan ej närmare precisera tiden - var de tillsammans i en cell. Schöggl hade talat från morgon till kväll, men Beckerle hade ej alls lagt hans yttranden på minnet och kan ej erinra sig att Schöggl haft något att säga om en svensk fånge. Det förekom ofta att Schöggl fick flytta från cell till cell, vilket i viss mån berodde på att hans medfångar strävade efter att bli av med honom

från den egna cellen. P g a detta förhållande kom Schöggl givetvis att känna till relativt mycket om sina medfångar.

Då jag frågade om Beckerle kände till huruvida Schöggl vistats i sjukhuset, uppgav han, att han var övertygad om att Schöggl varit där. Denne hade nämligen berättat om tyskar i sjukhuset och då kommit in på sådana detaljer - som senare visat sig vara riktiga - att han rimligtvis ej kunnat få reda på förhållandena utan att själv ha varit i sjukhuset. Enär Schöggl tydligen arbetade för den ryska fängelseledningen, lyckades han också utverka att få komma till sjukhuset, där förplägnaden var bättre än i corpus III. Beckerle betvivlade att Schöggl skulle ha varit boxare av klass, däremot var han utbildad massör, vilket Beckerle, som tidigare varit engagerad i sportkretsar, kunde bedöma.

I januari 1957 blev Beckerle uppringd av Schöggl, som då tillfälligt befann sig i Frankfurt a. M. Denne önskade sammanträffa med Beckerle, vilket dock ej blev av, enär Beckerle föreburit att han var upptagen vid tillfället. Schöggl omtalade emellertid vid detta telefonsamtal, att han blivit anställd vid polisen i Salzburg, där han förut sade sig ha tjänstgjort. Anledningen till besöket i Tyskland uppgav Schöggl närmast vara att han kallats som vittne i det rättsliga förfarande som inletts mot fältmarskalk Schörner.

Beckerle kände till att Paul Koch cirka ett år efter sin återkomst till Västtyskland avlidit.

I Wladimir satt Beckerle även tillsammans med finnar, men deras namn kunde han ej komma ihåg.

För den händelse Beckerle senare skulle erinra sig något som kunde ha intresse för våra undersökningar, skulle han i brev till svenska ambassaden i Bonn meddela detta.

Frankfurt am Main den 15 april 1957.

/S Lundström/

5

0
1
2
3
4
5
6
7
8
9
20
21
22
23
24
25
26
27
28
29
30

Svensk Bukarest 1980 01 15-16.42

Cabinet Stockholm

OMEDELBART

För kabinettssekreteraren
Re: Wallenbergfallet

15 januari besöktes ambassaden av Lazar Berger, 57 år, f d rumänsk medborgare numera statslös, men boende i Israel och försedd med israeliskt resedokument. Han har judisk bakgrund på fädernet. Adress i Israel: Israel, Kiriat-Yam, Str Joseftal 38/8, Lazar Berger. Hans syster: Israel, Kiriat-Yom, Yzhak Ben Zvi 10/11, Berger-Receanik Tamara (Leon Berger), tel 04-701578.

Berger talar rumänska och ryska. Samtalet fördes på båda språken. Deltagare från ambassaden: Sköld och Jacobsson.

Berger uppgav att han suttit i sovjetiska fängelser och läger i över 34 år, från 1943 till 1977 och sett Wallenberg i Vladimir-fängelset.

Berger uppgav vidare. Att han sista gången såg Wallenberg den 2 februari 1961 under den dagliga promenaden. De gick dock åtskilda. Wallenberg log men yttrade inget. Berger hade ofta sett Wallenberg under liknande förhållanden, samt i samband med bad.

Att Wallenberg skickades till Gorkij i februari/mars 1964. Där blev han kvar och dog samma år. Han ligger begraven på fängelsekyrkogården. Fängelsets namn: Nizjnewnovlorodskij Katorzjnyj Tsentral.

Att det finns ett vittne i Gorkij, men han kom inte ihåg efternamnet, förnamnet: Vasilij.

LIC O 2042 20.000x6 1979 08 (10.000x6 på barkand)

Att Gary Power, U2-piloten och Wallenberg var i Vladimir samtidigt, men sågs aldrig tala med varandra.

Att Berger själv satt i Vladimir 1959-61, 63-71 och 71-76. Sommaren 60 satt han i cellerna 38 och 52, som tydligen hängde ihop.

Att Vladimir-fängelset hade fyra block: 1. Politiska fångar. 2. I praktiken Sjuk- block, men där fanns även "sovjetfolkets fiender". 3. På den tiden bl a vanliga brottslingar. 4. En f d kyrka, kroniskt sjuka, såsom tbc, leversjuka och cancer.

Berger har tillstånd att vistas i Rumänien en månad från 7 december, men hade tydligen av någon funktion fått rätt att vara kvar. Han har inga pengar. Har sålt sin ring och sade att han bara har två kostymer som han kan sälja. Kan han inte stanna kvar åker han till Athén och ev vidare till Tel Aviv.

På eget initiativ lovade Berger återkomma med skriftlig redogörelse fredag 17 januari kl 15 00. Vi fick hans levnadsbeskrivning på rumänska.

Den insändes med nästa lägenhet sedan den översatts.

Berger visade tidningsurklipp. Bl a ett stort reportage om honom i den israeliska tidningen Året, av 1979 03 16. Författare: Ivat Neva.

Det återstår att se om han verkligen dyker upp på fredag. Vi kan givetvis inte gå i god för hans trovärdighet eller om någon kan ha skickat honom hit. Det är i alla fall ett tips.

Tacksam omgående direktiv hur vi skall förfara med Berger. Han kommer för-

HC O 2047 20.000x6 19/9 08 (10.000x6 på bunt)

modligen att lämna Rumänien inom kort. Vilka frågor skall vi ställa?

Berger uppgav att han varnats för att tala om Wallenberg. Vi därför angelägna besöket kommer ut i svensk nyhetsmedia.

Sköld

11C O-2047 20.000x6 1979 08 (10.000x6 på barbaru)

6

Strängt förtroligt

P.M.

En ur rysk fångenskap hemkommen österrikare, Dr. Hans Bernert, gammal vän till beskickningens läkare, uppsökte på anmodan den 1 augusti beskickningen för att berätta, vad han visste om svenska fångar i Sovjetunionen och om ryska fängelseförhållanden över huvud. Han förhördes av envoyén Allard personligen.

Bernert var påfallande skygg och verkade obehagligt berörd av samtalet. När han exempelvis vid ett tillfälle ombads att redogöra för omständigheterna kring sin häktning, blev han mycket orolig och inskränkte sig till att korthugget svara "jag togs i rådhuset". Under dessa förhållanden kunde förhöret med honom icke bliva alltför ingående och detaljerat utan måste huvudsakligen begränsas till vad han spontant berättade.

Bernert omtalade att han varit i Vorkuta till 1952, varifrån han kom till Verchne Uralsk för att slutligen 1954 förflyttas till Wladimir.

Mysman? M.

Den ende svensk som Bernert under sin fångenskap träffade var en person vid namn Mirmann (enligt den ryska stavningen av namnet). I förnamn hade han förmodligen hetat Karl. Denne Mirmann hade Bernert träffat 1948 i schakt 3 i Vorkuta. 1949 hade Mirmann förflyttats till schakt 7. Mirmann hade själv hävdat, att han vore svensk, men då han talade perfekt tyska med utpräglad Berlinaccent, tvivlade Bernert på denna uppgift och trodde, att Mirmann på sin höjd kunde vara naturaliserad svensk. Mirmann hade berättat, att han häktats i Berlin 1945 vid stadens erövring av ryssarna och Bernert ville vidare minnas, att Mirmann nämnt något om att han varit attacherad till svenska konsulatet där. Mirmann var blond och hade blå ögon och talade god franska och engelska.

= Held

Bernert hade vidare i Verchni Uralsk hört talas om en svensk medborgare Cheld (med hårt Ch-ljud), vilken 1953 förflyttats till Moskva. Något närmare hade emellertid Bernert sig icke bekant om denne.

Bernert framhöll, att det icke var säkert, att en fånge

var svensk, bara för att han själv uppgav detta eller bad att få meddelanden framförda till svenska myndigheter. Man kunde icke heller lita på de ryska fängelsemyndigheternas uppgifter om fångarnas nationalitet. Det vore nämligen ganska vanligt, att fångar från Tyskland eller andra centraleuropeiska nationer utgåvo sig för att vara skandinaver, holländare, engelsmän eller dylikt, d.v.s. som tillhörande nationer, som stodo högst i kurs inom fånglägren och inför fängelsemyndigheterna. Den tyska nationaliteten hade sämst anseende, medan de amerikanska, engelska, holländska, belgiska och skandinaviska ansågos hava större värde.

Den ryska lokala fängelseadministrationen präglades i hög grad av slarvighet. I många fall hade myndigheterna utförliga och korrekta upplysningar om fångarna, i andra fall visste de nästan ingenting och läto sig lätt dragas vid näsan. Bernert hävdade sålunda, att han själv mycket väl kunde ha uppgivit sig för medborgare i ett annat land, och han kände till flera fall, där så skett; exempelvis hade en österrikisk fånge fram till 1953 gällt som tysk och en annan intill 1954 i de ryska handlingarna betecknats som ungrare.

Däremot hade Bernert icke hört talas om att de ryska myndigheterna själva skulle ha övertalat interner att antaga en prominent fånges identitet eller att sprida falska uppgifter om dennes uppehållsort. Han fann det osannolikt, att en sådan falsk ryktesspridning satts i system, då han icke kunde se, vad det skulle tjäna för ändamål. Dessutom hade medfångar sagt honom, att det skulle finnas minst 200 fängelser, där ryssarna kunde, om de så önskade, dölja en prominent fånge, utan att någonsin några uppgifter om honom skulle sippra ut. Bernert ansåg också, att den ryska hemliga polisen i regel icke utvecklade en sådan smartness, som den föregivna metoden med falsk ryktesspridning skulle tyda på. M.G.B. hade ingalunda varit så allvetande och farlig, som man i utlandet i allmänhet föreställde sig.

Såsom förklaring till att de uppgifter om utländska fångar, som hemvändande österrikare lämnade, voro så vaga och ofullständiga, nämnde Bernert vidare, att de hemvändande blivit så överlupna med uppdrag av kvarlämnade kamrater, att de omöjligt kunde erinra sig allt, i all synnerhet om man tar i betraktande vad

de i övrigt fått genomlida. Själv skulle Bernert icke kunna lämna exakta upplysningar om fler än fem eller sex personer.

Bernert berättade, att Vorkuta var ett stort fångläger med 4.000 till 5.000 utlänningar. De flesta av utlänningarna voro tyskar, därnäst funnos många fångar från Polen och andra satellitstater. Av bulgarer och jugoslaver funnos endast ett fåtal. I Vorkuta sutto vidare ett stort antal ostasiater, vilka alltid höllos åtskilda från de europeiska internern a.

Vorkuta var indelat i flera barackläger av två typer, s.k. regimläger, med strängare behandling av fångarna, och vanliga läger. De olika lägren höllos relativt isolerade från varandra men möjlighet till kontakter funnes ändå. Av de många österrikarna i Vorkuta vore emellertid majoriteten enkla mänskor, som icke bekymrade sig mycket om sina landsmän eller andra utlänningar och aldrig brydde sig om att taga reda på ens vem deras närmaste grannar voro.

På hösten 1951 började utlänningarna ev akueras från Vorkuta och utrymningen var i stort sett avslutad på hösten 1952. Detta innebure dock icke någon garanti för att inga utlänningar funnes kvar där; ett stort antal hade av olika anledningar fått stanna eller helt enkelt glömts kvar. Något system i förflyttningarna kunde icke heller skönjas. Det hade exempelvis hänt, att av 10 österrikare som tagits samtidigt år 1945 men dömts till olika straff, hade alla utom en evakuerats och sedermera hemkommit. Den som fick stanna kvar, hade ådömts det kortvarigaste straffet, nämligen 10 år.

Utlänningarna i Vorkuta hade numera samlats till två stora fångläger, nämligen Potsmar i Mordovskaja-distriktet nära Saransk och Solikamsk norr om Molotow i Ural. I Potsmar hade fångarna sysselsatts i industrien, framför allt trävaru- och möbelindustrien, radiofabriker och dylikt. I Solikamsk däremot skickades internerna i skogsarbete. Förutom dessa två läger hade utländska straffarbetare numera koncentrerats till ett stort läger utanför Karaganda samt ett läger i Taischet nära kinesiska gränsen öster om Bajkalsjön.

Om Wladimir berättade Bernert, att i detta fängelse funnos enbart politiska fångar, varav ett stort antal utlänningar. Dessa sutto i gemensamma celler och voro skilda från de ryska fångarna. Bernert hade själv aldrig träffat några tyskar i Wladimir och aldrig suttit i den s.k. generalsetagen

som vore förbehållen fångar, vilka ådömts 25 års fängelse. Själv hade Bernert dömts blott till 10 år. Genom knackningar i väggarna hade man emellertid förbindelse med varandra och utbytet av upplysningar inom fängelset var omfattande. I regel meddelades med detta signalsystem endast upplysningar om fångarnas namn och tidpunkten för deras ankomst till Wladimir. Det förekom emellertid också, att fångar gav närmare upplysningar om sina antecedentia. Bernert själv hade emellertid icke velat lyssna på sådant; det vore farligt att veta för mycket. De ryska fångvaktarna märkte naturligtvis knackandet och sökte förhindra det. Fångarna blevo doc k med tiden allt skickligare i att dölja signalerandet för vakterna och så småningom uppluckrades disciplinen så att man helt enkelt satte sig över fängelseledningens förbud och bestraffningar.

Bernert nämnde spontant, att han i Wladimir hört talas om det tyska sändebudet Bekerle från Sofia, den tyske diplomaten Starke från Moskva och legationsrådet Stelzer. Bekerle hade funnits kvar i Wladimir ännu i början av 1955. Stelzer hade däremot i februari 1954 förflyttats till Verchne Uralsk och senast i maj eller juni samma år till Alexandrovsk. Bernert var säker på att Stelzers förflyttning ej ägt rum senare än angivits. Flera bekanta till Bernert hade sett Stelzer i Verchne Uralsk.

På fråga förklarade Bernert, att han i Wladimir hört namnen Schellhorn och Souprian. Däremot hade han aldrig hört talas om Rensinghoff eller generalerna Gerstenberg och Hansen.

Bernert hade aldrig hört talas om några svenskar i Wladimir.

I Verchne Uralsk, som var ett stort fängelse för politiska fångar, hade 500 à 600 utlänningar funnits. I april 1954 hade emellertid alla politiska fångar evakuerats därifrån.

I Potsmar hade, så vitt Bernert visste, icke funnits några svenskar, men väl många finnar.

Bernert kände till att fångar hade förflyttats från Verchne Uralsk till Novo Tscherkassk men trodde, att detta gällde enbart ryssar. I Novo Tscherkassk, som vore ett litet fängelse,

vore behandlingen bättre än i andra fängelser. Bl.a. hade internerna inga särskilda fångdräkter.

Över huvud vore fängelsereglerna olika från fängelse till fängelse. På ett ställe finge man sålunda endast använda bläck vid brevskrivning, på ett annat var bläck förbjudet och blott blyerts var tillåtet. Bernert trodde, att ryssarna upprätthöllo dessa skiljaktligheter för att förvilla och för att hemvändandes berättelser genom motstridiga uppgifter skulle verka osannolika.

Bernert uppgav att dr Manfred varit i Vorkuta, Wladimir och Potsmar men icke i Verchne Uralsk. Manfred hade bl.a. placerats i regimläger 3 i Vorkuta en månad, efter det att Bernert lämnat detta, och arbetat i schakt 12/14/16. Senare hade Manfred flyttats till andra läger.

Wien den 8 augusti 1955.

Erik Brannerhielm

Strängt förtroligt

P.M.

En ur rysk fångenskap hemkommen österrikare, Dr. Hans Bernert, gammal vän till beskickningens läkare, uppsökte på anmodan den 1 augusti beskickningen för att berätta, vad han visste om svenska fångar i Sovjetunionen och om ryska fängelseförhållanden över huvud. Han förhördes av envoyén Allard personligen.

Bernert var påfallande skygg och verkade obehagligt berörd av samtalet. När han exempelvis vid ett tillfälle ombads att redogöra för omständigheterna kring sin häktning, blev han mycket orolig och inskränkte sig till att korthugget svara "jag togs i rådhuset". Under dessa förhållanden kunde förhöret med honom icke bliva alltför ingående och detaljerat utan måste huvudsakligen begränsas till vad han spontant berättade.

Bernert omtalade att han varit i Vorkuta till 1952, varifrån han kom till Verchne Uralsk för att slutligen 1954 förflyttas till Wladimir.

Den ende svensk som Bernert under sin fångenskap träffade var en person vid namn Mirmann (enligt den ryska stavningen av namnet). I förnamn hade han förmodligen hetat Karl. Denne Mirmann hade Bernert träffat 1948 i schakt 3 i Vorkuta. 1949 hade Mirmann förflyttats till schakt 7. Mirmann hade själv hävdat, att han vore svensk, men då han talade perfekt tyska med utpräglad Berlinaccent, tvivlade Bernert på denna uppgift och trodde, att Mirmann på sin höjd kunde vara naturaliserad svensk. Mirmann hade berättat, att han häktats i Berlin 1945 vid stadens erövring av ryssarna och Bernert ville vidare minnas, att Mirmann nämnt något om att han varit attacherad till svenska konsulatet där. Mirmann var blond och hade blå ögon och talade god franska och engelska.

Bernert hade vidare i Verchni Uralsk hört talas om en svensk medborgare Cheld (med hårt Ch-ljud), vilken 1953 förflyttats till Moskva. Något närmare hade emellertid Bernert sig icke bekant om denne.

Bernert framhöll, att det icke var säkert, att en fånge

var svensk, bara för att han själv uppgav detta eller bad att få meddelanden framförda till svenska myndigheter. Man kunde icke heller lita på de ryska fängelsemyndigheternas uppgifter om fångarnas nationalitet. Det vore nämligen ganska vanligt, att fångar från Tyskland eller andra centraleuropeiska nationer utgåvo sig för att vara skandinaver, holländare, engelsmän eller dylikt, d.v.s. som tillhörande nationer, som stodo högst i kurs inom fånglägren och inför fängelsemyndigheterna. Den tyska nationaliteten hade sämst anseende, medan de amerikanska, engelska, holländska, belgiska och skandinaviska ansågos hava större värde.

Den ryska lokala fängelseadministrationen präglades i hög grad av slarvighet. I många fall hade myndigheterna utförliga och korrekta upplysningar om fångarna, i andra fall visste de nästan ingenting och läto sig lätt dragas vid näsan. Bernert hävdade sålunda, att han själv mycket väl kunde ha uppgivit sig för medborgare i ett annat land, och han kände till flera fall, där så skett; exempelvis hade en österrikisk fånge fram till 1953 gällt som tysk och en annan intill 1954 i de ryska handlingarna betecknats som ungrare.

Däremot hade Bernert icke hört talas om att de ryska myndigheterna själva skulle ha övertalat interner att antaga en prominent fånges identitet eller att sprida falska uppgifter om dennes uppehållsort. Han fann det osannolikt, att en sådan falsk ryktesspridning satts i system, då han icke kunde se, vad det skulle tjäna för ändamål. Dessutom hade medfångar sagt honom, att det skulle finnas minst 200 fängelser, där ryssarna kunde, om de så önskade, dölja en prominent fånge, utan att någonsin några uppgifter om honom skulle sippra ut. Bernert ansåg också, att den ryska hemliga polisen i regel icke utvecklade en sådan smartness, som den föregivna metoden med falsk ryktesspridning skulle tyda på. M.G.B. hade ingalunda varit så allvetande och farlig, som man i utlandet i allmänhet föreställde sig.

Såsom förklaring till att de uppgifter om utländska fångar, som hemvändande österrikare lämnade, voro så vaga och ofullständiga, nämnde Bernert vidare, att de hemvändande blivit så överlupna med uppdrag av kvarlämnade kamrater, att de omöjligt kunde erinra sig allt, i all synnerhet om man tar i betraktande vad

de i övrigt fått genomlida. Själv skulle Bernert icke kunna lämna exakta upplysningar om fler än fem eller sex personer.

Bernert berättade, att Vorkuta var ett stort fångläger med 4.000 till 5.000 utlänningar. De flesta av utlänningarna voro tyskar, därnäst funnos många fångar från Polen och andra satellitstater. Av bulgarer och jugoslaver funnos endast ett fåtal. I Vorkuta sutto vidare ett stort antal ostasiater, vilka alltid höllos åtskilda från de europeiska internern a.

Vorkuta var indelat i flera barackläger av två typer, s.k. regimläger, med strängare behandling av fångarna, och vanliga läger. De olika lägren höllos relativt isolerade från varandra men möjlighet till kontakter funnes ändå. Av de många österrikarna i Vorkuta vore emellertid majoriteten enkla mänskor, som icke bekymrade sig mycket om sina landsmän eller andra utlänningar och aldrig brydde sig om att taga reda på ens vem deras närmaste grannar voro.

På hösten 1951 började utlänningarna ev akueras från Vorkuta och utrymningen var i stort sett avslutad på hösten 1952. Detta innebure dock icke någon garanti för att inga utlänningar funnes kvar där; ett stort antal hade av olika anledningar fått stanna eller helt enkelt glömts kvar. Något system i förflyttningarna kunde icke heller skönjas. Det hade exempelvis hänt, att av 10 österrikare som tagits samtidigt år 1945 men dömts till olika straff, hade alla utom en evakuerats och sedermera hemkommit. Den som fick stanna kvar, hade ådömts det kortvarigaste straffet, nämligen 10 år.

Utlänningarna i Vorkuta hade numera samlats till två stora fångläger, nämligen Potsmar i Mordovskaja-distriktet nära Saransk och Solikamsk norr om Molotow i Ural. I Potsmar hade fångarna sysselsatts i industrien, framför allt trävaru- och möbelindustrien, radiofabriker och dylikt. I Solikamsk däremot skickades internerna i skogsarbete. Förutom dessa två läger hade utländska straffarbetare numera koncentrerats till ett stort läger utanför Karaganda samt ett läger i Taischet nära kinesiska gränsen öster om Bajkalsjön.

Om Wladimir berättade Bernert, att i detta fängelse funnos enbart politiska fångar, varav ett stort antal utlänningar. Dessa sutto i gemensamma celler och voro skilda från de ryska fångarna. Bernert hade själv aldrig träffat några tyskar i Wladimir och aldrig suttit i den s.k. generalsetagen

som vore förbehållen fångar, vilka ådömts 25 års fängelse. Själv hade Bernert dömts blott till 10 år. Genom knackningar i väggarna hade man emellertid förbindelse med varandra och utbytet av upplysningar inom fängelset var omfattande. I regel meddelades med detta signalsystem endast upplysningar om fångarnas namn och tidpunkten för deras ankomst till Wladimir. Det förekom emellertid också, att fångar gav närmare upplysningar om sina antecedentia. Bernert själv hade emellertid icke velat lyssna på sådant; det vore farligt att veta för mycket. De ryska fångvaktarna märkte naturligtvis knackandet och sökte förhindra det. Fångarna blevo doc k med tiden allt skickligare i att dölja signalerandet för vakterna och så småningom uppluckrades disciplinen så att man helt enkelt satte sig över fängelseledningens förbud och bestraffningar.

Bernert nämnde spontant, att han i Wladimir hört talas om det tyska sändebudet Bekerle från Sofia, den tyske diplomaten Starke från Moskva och legationsrådet Stelzer. Bekerle hade funnits kvar i Wladimir ännu i början av 1955. Stelzer hade däremot i februari 1954 förflyttats till Verchne Uralsk och senast i maj eller juni samma år till Alexandrovsk. Bernert var säker på att Stelzers förflyttning ej ägt rum senare än angivits. Flera bekanta till Bernert hade sett Stelzer i Verchne Uralsk.

På fråga förklarade Bernert, att han i Wladimir hört namnen Schelihorn och Souprian. Däremot hade han aldrig hört talas om Rensinghoff eller generalerna Gerstenberg och Hansen.

Bernert hade aldrig hört talas om några svenskar i Wladimir.

I Verchne Uralsk, som var ett stort fängelse för politiska fångar, hade 500 à 600 utlänningar funnits. I april 1954 hade emellertid alla politiska fångar evakuerats därifrån.

I Potsmar hade, så vitt Bernert visste, icke funnits några svenskar, men väl många finnar.

Bernert kände till att fångar hade förflyttats från Verchne Uralsk till Novo Tscherkassk men trodde, att detta gällde enbart ryssar. I Novo Tscherkassk, som vore ett litet fängelse,

vore behandlingen bättre än i andra fängelser. Bl.a. hade internerna inga särskilda fångdräkter.

Över huvud vore fängelsereglerna olika från fängelse till fängelse. På ett ställe finge man sålunda endast använda bläck vid brevskrivning, på ett annat var bläck förbjudet och blott blyerts var tillåtet. Bernert trodde, att ryssarna upprätthöllo dessa skiljaktligheter för att förvilla och för att hemvändandes berättelser genom motstridiga uppgifter skulle verka osannolika.

Bernert uppgav att dr Manfred varit i Vorkuta, Wladimir och Potsmar men icke i Verchne Uralsk. Manfred hade bl.a. placerats i regimläger 3 i Vorkuta en månad, efter det att Bernert lämnat detta, och arbetat i schakt 12/14/16. Senare hade Manfred flyttats till andra läger.

Wien den 8 augusti 1955.

Erik Bramerhielm

7

7

Strängt personligt.

P. M.

angående samtal med tyske medborgaren köpmannen Heinrich B i e r m a n n, född 1909, hållet i hans bostad i Barntorf Kreis Grafschaft Diepholz, Langestrasse 102, lördagen den 6 april 1957.

I samband med andra världskrigets slut tjänstgjorde Biermann som personlig referent hos tyske ministern i Sofia Dr. B e c h e r l e. Då Biermann i slutet av september 1944 tillfångatogs, fördes han till Moskva, där han i Lefortovskajafängelset insattes i en sjukcell (numreringar kan han ej längre minnas) belägen i den centrala utbyggnaden i II. Stock tillsammans med en tysk överste vid namn v o n H ö l s e n. Till cellen fördes även en annan tysk medborgare vid namn M o e d e r, som senare avlidit troligen i Wladimir. von Hölsen har frisläppts från fångenskapen och bor troligen i tyska östzonen, där han i varje fall har sin familj.

Beträffande var han varit placerad i olika celler i Lefortovskaja hänvisade Biermann för övrigt till en skiss, som han under samtalets gång gjorde upp.

I förstnämnda cell satt Biermann t.o.m. slutet av 1944. Därefter flyttades han tillsammans med sina cellkamrater till en cell i II. Stock, där de satt under åren 1945 - 1947.

Biermann blev i januari 1948 uttagen från sistnämnda cell och insatt i en annan i bottenvåningen, varefter han under tiden februari-april 1948 satt i en hörncell i II. Stock, där han som medfånge fick överstelöjtnant v o n S t r a n s k y. Biermann höll det för möjligt att von Stransky på den tiden berättat om en svensk som varit fånge i

Lefortowskaja. Biermann kunde ej säkert erinra sig svenskens namn, men detta hade troligen börjat med Wallen-.... I sammanhanget ville Biermann framhålla, att svenskens namn ofta förväxlats med namnet W a l l e n s t e i n, som även befunnit sig i Lefortowskaja. Några närmare detaljer angående vad som nämnts om svensken kunde Biermann ej komma ihåg.

I april 1948 kom ungerske militärattachén i Sofia, överste (?) S ö k e (?) till den cell, där Biermann och von Stransky redan satt. Biermann är säker på att denne ej haft något att berätta om svensken. De flyttades därefter till en cell i 2. Stock i en sidoflygel, där de var var till augusti 1948. Då togs Biermann ut från cellen och fördes upp i 3. Stock, där han under åtta dagar fick sitta tillsammans med två ryssar. Dessa talade om för Biermann, att S c h e i l h o r n åtta dagar tidigare suttit i cellen och i samband därmed blivit dömd till 25 års straff.

Sedan Biermann fått sin dom kom han med en transport till Wladimir. Samtidigt fördes dit sex andra tyskar. Dessa var: siste polispresidenten i Berlin, G ö h r u m (såvitt Biermann vet ej återkommen); polisöverstelöjtnanten H a m m e r s c h m i d t från Berlin (ej heller återkommen enligt Biermann); en folktysk från Rumänien, vars namn Biermann glömt bort och som senare avlidit; tyske generalkonsuln i Bucarest friherre v o n G r e g o r y, om under fångenskapen blev svårt sjuk i kräfta och ej återkommit; överste D i e t l, om vilken officiellt tillkännagivits att han dött i Wladimir; samt en tysk medborgare vid namn B ö h m (nu bosatt i trakten av Neuwied vid Rhen). Den sistnämnde var ej sedd med blida ögon av medfångarna, enär det framgick, att han hade något med ryssarna att göra. Böhm trodde sig veta det mesta av vad som försiggick i fängelset.

I Wladimir blev Biermann insatt i corpus III. Ock-

så över fängelsebyggnaderna i Wladimir gjorde Biermann under samtalet upp skisser.

Han satt såvitt han kunde erinra sig hela tiden i corpus III. Under uppehållet där kom han att sitta i många olika celler, men han kunde ej komma ihåg cellernas nummer.

Biermann kunde inte erinra sig att någon svensk blivit nämnd i Wladimir.

Starke lär emellertid ha talat om en skandinav, men denne var såvitt Biermann kunde minnas norrman (dock utrustad med svenskt pass) och tidigare insatt i Lefortovskaja. Även von Stränsky lär ha suttit tillsammans med denne norrman.

Bland medfångarna i Wladimir nämnde Biermann vidare tre finnar. Dessa var M a x i m o f f och B a s t a m o f f samt ytterligare en man, vars namn Biermann glömt. Biermann hade under någon tid delat cell med Bastamoff.

I samband med frigivningen fick Biermann reda på att österrikaren J a n s c y och tysken R e u s c h k e suttit flera år i ensamcell i corpus II:s bottenvåning. I nämnda byggnad, där sjukhuset var beläget, hade Biermann aldrig varit.

Det är Biermanns uppfattning att det i nämnda ensamceller gick att isolera fångar i åratal utan att någon uppgift härom behövde komma ut.

Biermann räknade vidare upp följande medfångar från Wladimir:

Major Ernst Wilhelm K e i t e l,
Dr. V o r w e r k,
N u s c h k e (nu i tjänst i Neapel),
S t r e c h e n b a c h,
H i e s b e r g e r, österrikare från Kreuz (?),
Walter S c h m i d t,
Dr. M o h r m a n n (nu tysk minister i Bogota)
överste T a r b u k, österrikare (nu i Wien),
överstelöjtnant T a r b u k, österrikare (nu i Linz).

Dessa har Biermann varit tillsammans med huvudsakligen i corpus III:s bottenvåning, 2. och 3. Stock. Enligt Biermanns uppfattning utgjordes 1. Stock huvudsakligen av en kvinnoavdelning.

Under cirka 12 månader tiden 1949 - 1950 var bottenvåningen i corpus III ej belagd.

Corpus III undergick sommaren 1950 en reparation, som varade cirka 6 månader.

Jag förde därefter namnet S c h ö g g e l på tal. Om denne framhöll Biermann, att han betraktades som en tvivelaktig person och cellspion, vars uppgifter man fick med viss reservation.

På fråga om det fanns några georgier i Wladimir förklarade Biermann, att han lärt känna en sådan man där. Det var P a t a r i d s e, en ordentlig men dock något kolerisk man, som varit socialdemokrat och som 1920 emigrerat till Turkiet. Biermann hade vidare hört talas om men aldrig suttit tillsammans med G o g u b e r i d s e jämte ytterligare en georgier, vars namn Biermann ej kunde komma ihåg. De hade alla namn om sig att vara tillförlitliga.

I Wladimir fanns vidare två armenier, nämligen T e v - A r u t i n i a n (som varit i Sofia) och professor D e v i d i a n (som varit lärare i en skola i Bucarest).

Biermann framhöll slutligen som sin personliga uppfattning, att han ej kunde se någon anledning till att ryssarna ej skulle frigiva en svensk medborgare, om någon sådan numera vore i rysk fångenskap.

Bonn den 9 april 1957.

(S. Lundström)

Stadt- und Landkreis Ansbach
Stadtgrenze 1972
Landkreis Ansbach
Stadtgrenze 1978
Stadtgrenze 1978
Stadtgrenze 1972
Stadtgrenze 1978
Stadtgrenze 1972
Stadtgrenze 1978
Stadtgrenze 1972

1
2
3
4
5
6
7
8
9
10
11
12
13
14
15
16
17
18
19
20
21
22
23
24
25
26
27
28
29
30
31

8

1
2
3
4
5
6
7
8
9
10
11
12
13
14
15
16
17
18
19
20
21
22
23
24
25
26
27
28
29
30
31

Strängt förtroligt.

P.M.

ang. samtal med Boris Björkelund den 21 oktober 1966.

Den 21 oktober 1966 hade jag ett samtal med finländske medborgaren Boris Björkelund i dennes bostad i Vihti, ett 40-tal kilometer norr om Helsingfors. Närvarande vid samtalet var även pressattachen Per Fritzson, ambassaden i Helsingfors.

Utöver uppgifterna i Dagens Nyheter den 14 oktober lämnade Björkelund vid samtalet följande kompletterande informationer.

Sedan han som en av Leino-fångarna överlämnats till den sovjetiska kontrollkommissionen i Helsingfors på våren 1945, hade han förts till Moskva där han tillbragt ungefär 1½ år i Ljubljanka, Lefortova och Butyrkaja. År 1946 hade han förts till Kirow, 1947 till Leningrad, 1948 till Juta, 1949 (september) till Vladimir, 1950 (januari) till Leforta, 1951 till Taischet och på våren 1955 till Poima.

I Vladimir, där han alltså vistades från september 1949 till januari 1950, hade Björkelund delat cell med en rad fångar av olika nationalitet: tre ester i cell 21, en kypare från Leipzig, två kineser samt en finländare vid namn Virigin. Björkelund karakteriserade sina medfångar som "obetydliga personer". Han hade under sin vistelse i Vladimir inte hört talas om att någon svensk fånge skulle vistas där.

865

Till Poima hade Björkelund kommit med en kontingent fångar som fått tillstånd att lämna Sovjetunionen. Större delen av denna kontingent hade varit tyskar, äldre personer - "läkare, officerare och andra tillhörande intelligentsian" - som förts till Sovjet efter kriget. Såvitt Björkelund förstått hade avsikten varit att fångarna, liksom många andra repatriander skulle föras till Potjma, där ett genomgångsläger fanns. Under transporten hade emellertid order kommit att transporten på grund av mottagningssvårigheter i Potjma i stället skulle dirigeras till Poima, en liten ort på järnvägen mellan Irkuskt och Krasnojarsk.

Under sin vistelse i Poima hade Björkelund av två tyskar, som legat på lägersjukhuset, hört att även Wallenberg skulle ha vistats på sjukhuset. Den ene av dessa tyskar var den i Dagens Nyheter nämnde Diehl (eller Diehel). Denne hade före kriget varit medlem av tyska socialdemokratiska partiet, suttit i nazistiskt koncentrationsläger och efter kriget häktats av den sovjetiska säkerhetstjänsten. Diehl, som nu borde vara 65 à 70 år gammal, är enligt Björkelund nu bosatt på en "Luftkurort" i södra Österrikland. Han hade tidigare haft en kaférörelse på denna plats. Efter frigivningen hade Björkelund och Diehl korresponderat med varandra. Björkelund lovade att undersöka om han har kvar något brev från Diehl. Om så är fallet skulle han överlämna en kopia till Fritzson.

Den andre tyskens namn - som Björkelund inte kunnat erinra sig vid intervjun med Dagens Nyheters korrespondent i Helsingfors - skulle ha varit Karl Michelson (möjligen Michelsen). Denne hade före den ryska revolutionen varit bosatt i Sankt Petersburg och tala "bra ryska, fast med tysk accent". Efter revolutionen hade han återvänt till Tyskland. Troligen hade han före kriget varit knuten till något forskningsinstitut som sysslat med österuropeiska frågor. Michelson borde, då han och Björkelund träffades i Poima år 1955, ha varit över 70 år. Han hade dessutom varit sjuklig, varför det enligt Björkelund vore föga troligt att han fortfarande är i livet.

Björkelunds under samtalet lämnade uppgifter om Diehls och Michelsons sammanträffande med den svenske fången på lägrets sjukhus överensstämmer med dem han lämnat till Dagens Nyheter. Några andra uppgifter av intresse sade han sig inte kunna erinra sig. Björkelund kunde t.ex. inte påminna sig om Diehl eller Michelson nämnt namn på några andra patienter på sjukhuset. Han kan inte heller erinra sig vilka andra fångar som delade cell med honom i Poima och som möjligen också hört Diehl och Michelson tala om den svenske fången.

Bedömning. Det finns väl i och för sig ingen anledning att betvivla att Björkelunds utsago är avgiven i god tro - låt vara att det förefaller en smula anmärkningsvärt att han dröjt mer än 10 år att vidarebefordra sina informationer. Utomordentligt starka skäl talar emellertid enligt min mening för att Diehls och Michelsons uppgifter om att Wallenberg skulle ha vistats i Poima är att hänföra till den rika ryktesfloran om Wallenberg. Det förefaller ytterst osannolikt att de sovjetiska myndigheterna år 1955, då flera svenska framställningar till Moskva gjordes, skulle låta Wallenberg vistas i sjukhuset vid öppet läger av genomgångskaraktär och där få träffa en rad fångar på väg hem till Västeuropa. Jag är alltså personligen ytterst skeptisk till Björkelunds uppgift - låt vara att han (liksom Diehl och Michelson) självklart kan vara i god tro.

Även om sålunda Björkelunds utsaga bör betraktas med skepsis, är det självklart angeläget att spåra Diehl och Michelson. Ambassaden i Bonn har också instruerats att kontakta Suchdienst med hemställan att få tillgängliga uppgifter om Diehl och Michelson.

New York den 25 oktober 1966.

Leif Leifland

1
2
3
4
5
6
7
8
9
10
11
12
13
14
15
16
17
18
19
20
21
22
23
24
25
26
27
28
29
30

9

KUNGL.
SVENSKA BESKICKNINGEN

Strängt förtroligt.

P.M.

Jag besökte igår den numera i Köln bosatte f.d. amiralen v. Bredow, som omkring årsskiftet återkommit från fångenskap i Ryssland, och som 1945-48 befunnit sig i fängelse i Moskva, därav 1947-48 i Lefortovskaja samt sedan 1949 i Vladimir-fängelset.

De uppgifter, som amiral v. Bredow lämnade om sina medfångar i Vladimir, gingo i sak icke utöver de i Hinckeldeys lista över Vladimirfångar meddelade uppgifterna (se bil. 2 till handbrev Kumlin-Lundberg 3.7.54 under namnen: Braun, Bretthauer, Divisch, v. Gregory, Guse, v. Hinckeldey, Clauberg, v. Kleist, Kroner, Landwehr v. Prangenau, Mohnke, v. Oertzen, Pörzgen, Rensinghoff, Schmidt, Spalcke, Streckenbach, v. Stritzky, ten Hompel, Weidling, Zeitz, de Angelis, Ekelius, Poel, Sanitzer).

B. nämnde, att han i Vladimir varit cellkamrat med en bulgarisk officer.

B. hade aldrig hört talas om någon svensk fånge; han hade ej hört talas om någon Wallenberg eller Langfelder, icke heller om Loyda, Pelkonen, Huber eller Hofstetter.

B., som mot slutet av kriget varit befälhavare för Östersjökustens marindistrikt, hade därvid haft konteramiral Kraft som en av sina underordnade. Vid

ett förhör under fängelsevistelsen i Moskva hade han bl.a. tillfrågats, huruvida han kände Kraft; förhörsledaren hade därvid framför sig haft ett papper, på vilket B. trodde sig kunna igenkänna Krafts namnteckning; han höll det för troligt, att Kraft just då befann sig i samma fängelse.

B. hade under de med honom anställda förhören beskyllts för att ha deltagit i aggressionen mot Sovjetunionen; sedermera fick han veta, att han dömts till 25 års fängelse såsom delaktig i angreppet. Han hade hemsänts, sedan han i upprepade inlagor protesterat mot sitt kvarhållande och framhållit, att han endast verkställt mottagna militära befallningar.

På min fråga förklarade B., att han icke kunnat iakttaga någon skärpning i bevakningen i Lefortovskaja på sommaren 1947.

Bonn, p.t. Köln, den 7 augusti 1954.

K A Damgren

(K.A. Damgren)

10

Strängt förtroligt.

P. M.

angående samtal med tyske medborgaren Dipl.ing. (Korvettenkapitän a.D.) Eduard Bretthauer, f. 1890, hållet i hans bostad i Essen-Stadtwald, Sunderholz 120, telefon 41676, måndagen den 8 april 1957.

I början av september 1944 blev Bretthauer, som då tjänstgjorde vid den tyska beskickningen i Bucarest såsom sambandsofficer rörande marina frågor, tillfångatagen av ryska myndigheter och tillsammans med andra legationstjänstemän förd med flyg till Moskva. Under denna resa var Bretthauer i sällskap med minister Clodius och hans hustru, Dr. Stelzer och dennes hustru, överste Dietl, överstelöjtnant von Oertzen, tre Sonderführer, nämligen kapten ten Hompel, Rensinghoff och Landwehr von Pragenau, handelsattachén Dr. Vorwerk samt socialattachén Langer (numera bosatt i Düsseldorf).

Efter ankomsten till Moskva blev Bretthauer förd till Lefortowskajafängelset och insatt i cell 141, belägen i 3:e våningen. Som cellkamrat fick han Dr. Vorwerk. Senare kom tyske medborgaren Witten till denna cell. I juni 1948 överflyttades Bretthauer och hans cellkamrater till cell 124 i samma våningsplan, där de satt i cirka 3 månader. Därefter blev Bretthauer dömd till 25 års fängelse och blev i samband med domen insatt i ensamcell (nr. 107), belägen i den centrala utbyggnaden likaså i 3:e våningen.

Under vistelsen i Lefortowskajafängelset hörde Bretthauer ej vid något tillfälle talas om att någon svensk medbor-

gare skulle finnas där.

Efter det att Bretthauer suttit ungefär en månad i cell 107 blev han förd till Wladimir-fängelset, där han hölls kvar till hösten 1955, då han frigavs och fick återvända till Västtyskland.

Bretthauer kom under vistelsen i Wladimir att vara insatt huvudsakligen i corpus III, där han i nämnda byggnad suttit i cirka 15 olika celler i samtliga våningsplan under olika tidsperioder. I Wladimir tillämpades - såvitt Bretthauer angick - det systemet, att han och hans cellkamrater i medeltal två gånger per år fick byta cell. Med ungefär samma intensitet fick han nya cellkamrater. Bretthauer kunde numera ej i detalj erinra sig numren på de olika celler han suttit i under vistelsen i Wladimir och ej heller lämna någon utförlig redogörelse för vilka hans cellkamrater varit under olika tidsperioder.

På fråga angående i vilka fängelsebyggnader i Wladimir Bretthauer varit insatt i, förklarade han, att han befunnit sig i corpus I, II och III. I corpus I hölls han fängslad cirka ett halvår 1951 i samband med reparation av corpus III.

Rörande sin vistelse i corpus II bad jag Bretthauer att så utförligt han över huvud taget kunde komma ihåg något därom relatera detaljer därifrån. Han ritade då en skiss, där han beträffande corpus II ritat in den ungefärliga cellindelningen i bottenvåningen. På den sida, där ingången var belägen, fanns cirka 10 sjukceller fördelade på ömse ingången. På den motsatta sidan fanns ungefär lika många "mystiska" celler. Dessa användes ej som sjukceller, utan där insattes fångar, som hölls utomordentligt strängt isolerade.

Beträffande lokaliteterna i corpus II förklarade Bretthauer vidare, att mellan bottenvåningen och I. Stock var ett öppet schakt. En trappa förde från korridoren i bottenvåningen upp till I. Stock. Utanför cellerna i I. Stock

fanns ett galleri runt om schaktet. I. Stock var helt avgränsat från II. Stock genom ett trägolv, som enligt vad Bretthauer kunde förstå, lagts in för att avgränsa II. Stock, där till viss del tuberkulösa fangar hölls fängslade. För att nerifrån komma upp till II. och III. Stock fick man lov att gå i det särskilt tillbyggda trapphuset, som låg ovanför ingången till corpus II.

I corpus II har Bretthauer suttit i fem olika celler Sålunda satt han i mars 1949 i cell 24, belägen i I. Stock. Senare i samma månad och i april samma år var han insatt i cell 28, likaså i I. Stock. Omedelbart därefter fick han flytta till cell 51 i III. Stock.

I maj 1950 kom Bretthauer på nytt till corpus II och då till cell 30 i I. Stock. Han har vidare suttit i nämnda corpus 1950, då han i januari månad fått dela sjukcell 15 i bottenvåningen först med en balt (?) vid namn K ä s b e r g, och sedan med tyske pressattachén S t a r k e.

Under vistelsen i corpus II lyckades Bretthauer och hans medfångar aldrig få reda på vilka som vistades i de s.k. mystiska cellerna utefter andra långväggen i bottenvåningen. Som exempel på hur strängt avgränsade fångarna i dessa celler hölls från andra fångar, nämnde Bretthauer, att han först långt senare, kort före frigivningen, sammanträffat med förre polisattachén R i c h t e r, vilken Bretthauer i Bucarest lärt känna före tillfångatagandet. Richter hade omtalat, att han under ett par år suttit just i de omnämnda "mystiska" cellerna i bottenvåningen, utan att genom knackningsförbindelser eller på annat sätt kunna meddela sig med fångarna i granncellerna. En annan fånge, som på liknande sätt under en lång tid hållits strängt isolerad i nämnda celler, är österrikaren J a n c s y.

Bland de utländska fångar, som var insatta i Wladimi kände Bretthauer till finnarna Maximoff och B a s t a m o f f. Den sistnämnde var svenskorienterad i så mån att han var gift med en svenska.

Under samtalet erinrade sig Bretthauer vidare, att

han i Wladimir hört talas om ytterligare en finne, nämligen en man vid namn P u c h k a r i o f f.

På fråga, om Bretthauer i Wladimir träffat eller hört talas om någon svensk, som satt fängslad där, svarade han, att han aldrig träffat någon men väl hört talas om en svensk, vilken varit knuten till den svenska beskickningen i Budapest kort före krigsslutet. Det hade kort före tyskarnas frigivning hösten 1955 talats relativt mycket om denne svensk, vars namn Bretthauer ej genast kunde erinra sig. Han förklarade emellertid, att det var om denne svensk han i februari 1957 läst i tysk press att ryska myndigheter förklarat honom vara avliden i ett ryskt fängelse 1947. Då jag frågade, om han avsåg Wallenberg förklarade han genast att så var fallet.

Bretthauer kunde ej erinra sig vem som talat om Wallenberg eller vad som i detalj sagts om honom. Såvitt Bretthauer kunde komma ihåg hade det emellertid sagts, att någon tysk suttit tillsammans eller haft förbindelse med Wallenberg i Lubljanka eller Lefortowskaja.

På fråga om Bretthauer kunde erinra sig att ha träffat eller hört talas om någon fånge vid namn L a n g f e l d e r svarade han nej.

Jag förde därefter G o g u b e r i d s e på tal. Om denne kände Bretthauer till, att han suttit i en cell tillsammans med en son till en general K u t i c p o f f. I samband med att Kuticpoff 1951 var tillsammans med bl.a. Bretthauer i corpus III lyckades Kuticpoff vid ett tillfälle under en promenad i den till fängelsebyggnaden hörande rastgården utväxla några ord med Goguberidse, som samtidigt promenerade i den intilliggande rastgården. Härigenom fick Bretthauer veta att Kuticpoff och Goguberidse kände varandra.

Härefter frågade jag Bretthauer om han känner någon fånge vid namn Müller, varpå han svarade att två tyskar med detta namn fanns i Wladimir, nämligen förre kommunistiske riksdagsmannen Kurt Müller och Dr. Siegfried M ü l l e r. Den förstnämnde har figurerat och tydligen lämnat uppgifter

till en artikel i tidskriften Der Spiegel. Med hänsyn till innehållet i artikeln bedömde Bretthauer att Kurt Müller numera knappast kan ha förbindelser med kommunister i ledande ställning.

Dr. Siegfried Müller höll Bretthauer för att rent allmänt vara en bra människa - "den bäste av oss tyskar i Wladimir."

Bonn den 9 mars 1957.

Lundström

(S. Lundström)

Bei der Landtagswahl/Hessen 10.4.57 (Breitbrand)

„Was der kleine Lump im Zwischenstromland und sein Gelichter da angestellt hatten, war nur zu einem geringen Teil Politik, zum größeren Teil war es ein Ausbruch bösartiger Narrheit. Vor sich hin, tief angewidert, sagte Kaiser Titus: ‚Wie kann ein kleiner Fisch so stinken!' "

(Lion Feuchtwanger, „Der falsche Nero".)

„ICH BIN KEIN LUMP, HERR MIELKE!"

Vom Schicksal „Kutschi" Müllers, des ehemaligen Bundestagsabgeordneten und zweiten Vorsitzenden der früheren Kommunistischen Partei in der Bundesrepublik.

Ein Nachwort zu der SPIEGEL-Serie: „Ich bin ein Lump, Herr Staatsanwalt!"

Die Premiere hatte im September 1949 in Budapest stattgefunden. Dort war der erste große kommunistische Schauprozeß der Nachkriegszeit über die Bühne gerollt. Es wurde ein großer Erfolg. Der Bannfluch gegen den jugoslawischen Ketzer Tito wurde durch die ungeheuerlichen Geständnisse Rajks und seiner Mitangeklagten scheinjuristisch bekräftigt: Geheime Mächte in Washington, London, Paris und Tel Aviv hatten angeblich ihre schmutzigen Hände in das heilige Werk des sozialistischen Aufbaus gesteckt. Durch ihre Machenschaften war also das sozialistische Paradies zur stalinistischen Hölle geworden. So hatte sich — wie einst in Moskau — der Schauprozeß als politische Methode hervorragend bewährt. Es folgten lehrreiche Strafgerichte in Bulgarien, Rumänien, in der Tschechoslowakei und — wenn auch nur mit halbem Erfolg — in Polen. Mußte also nicht auch in der sogenannten Deutschen Demokratischen Republik endlich ein unheiliges Donnerwetter niederfahren? Mußte nicht auch hier etwas geschehen?

Nachts um 2.30 Uhr klingelte bei 5 72 83 in Hannover-Kirchrode das Telephon. Eine Stimme sagte nur: „Wir sind in einer S[illegible]de da!"

„[illegible] gut!" sagte Kurt Müller, von seinen Freunden seit den zwan[illegible] Jahren „Kutschi" genannt, der Bundestagsabgeordnete und zweite Vorsitzende der Kommunistischen Partei in der Bundes-

Bundestagsabgeordneter Müller: Gibt es ein Leben nach dem Tode?

republik. Dann frühstückte er und notierte in seinem Notizbuch noch ein paar Adressen.

Es war der 22. März 1950, ein Mittwoch. Fünf Tage zuvor war der erste Parteivorsitzende, Max Reimann, „aus dem Städtchen", wie die Ostberliner ironisch Ulbrichts eingezäunte Residenz in Pankow nennen, in das damalige Frankfurter Hauptquartier der westdeutschen KP zurückgekehrt. Zu seinem zweiten Mann — und Rivalen — hatte er gesagt: „Kurt, du mußt nach Berlin, Franz Dahlem will dich sprechen." Dahlem war damals Mitglied des Politbüros im Zentralkomitee der SED.

Kurt Müller war davon nicht erbaut. Der alte Kämpe aus der kommunistischen Arbeiterjugend, Jahrgang 1903, der von 1934 bis 1945, elf Jahre lang, in Hitlers Zuchthäusern und KZs gesessen hatte, machte sich seit Jahren seine eigenen Gedanken über die merkwürdige Art, in der die Sowjets die westdeutschen Genossen am Gängelband führten. Er schüttelte den Kopf, wenn Reimann vom östlichen Befehlsempfang zurückkehrte und seine Parolen hersagte. „Die Grammophonplatte hat wieder mal 'nen Sprung" pflegte Kutschi dann rebellisch vertraute Genossen anzuknurren. Reimann blieb das nicht verborgen.

Am 22. März 1950 um 3.30 Uhr morgens stand also der Opel-Kapitän aus Dortmund vor dem Haus Oppenbornstraße 5 in Hannover, um Kutschi Müller für die Fahrt zu Franz Dahlem abzuholen. „Sie sind da!" rief Hete Fischer, Kurt Müllers attraktive, wackere und kommunistisch gesinnungstreue Lebensgenossin.

Seine ihm angetraute Frau, Wilhelmine („Mischka") Müller, eine Nichte des russischen Sozialdemokraten Martow, war während der Nazi-Zeit in die Sowjet-Union emigriert. Die brünette, sehr schlanke und feingliederige, etwas ätherische Frau, die perfekt Deutsch, Russisch, Französisch, Englisch und Italienisch sprach, wurde dort die Freundin des Komintern-Chefs Georgi Dimitroff. Im Zuge der ersten großen Moskauer Säuberungen wurde sie verhaftet. Ihr großer Freund rührte keinen Finger für sie. Im Moskauer Butyrki-Gefängnis betätigte sich „Mischka" später als NKWD-Spitzel*.

Aber das waren alles Erinnerungen! Jetzt schnappte sich Kutschi seine Aktentasche mit dem Rasierzeug und der Zahnbürste und zog nach freundlichem Abschied von der hannoverschen Hete davon. „Bin in ein paar Tagen wieder da!" tröstete er sie. Aus den „paar Tagen" sollten knappe sechs Jahre werden.

In dem Dortmunder Opel-Kapitän vor der Tür wartete der Fahrer — ein Mitglied des illegalen kommunistischen Transport- und Kurierwesens. Außerdem saß da ein Unbekannter im Fond des Wagens. Aber Kutschi wollte nicht wissen, wer da mit ihm fuhr. Selbstverständlich war der Mann ein geheimer Kurier zwischen der KP-Zentrale in Frankfurt und dem SED-Hauptquartier in Berlin. Da stellt selbst ein zweiter Vorsitzender der KP in der Bundesrepublik und KP-Bundestagsabgeordneter keine Fragen.

Die Post ging also ab. Hete Fischer beobachtete am Fenster die Abreise.

Die Kanone auf dem Wagenpolster

Kurz vor der Grenzübergangsstelle in Helmstedt stiegen die beiden Reisenden aus. Der Opel und sein Fahrer machten kehrt, zurück nach Dortmund. Auf altbekannten Schleichpfaden schlugen sich Kutschi und der Kurier des Zaren Ulbricht in die Büsche — denn die KP sah es nicht gern, daß Konrad Adenauers Polizisten und die Westbesatzer allzu genaue Kenntnisse von den Reisen der KP-Funktionäre und dadurch Beweise für den engen Kontakt der westdeutschen Genossen mit der Ostberliner Zentrale erhielten.

Im Niemandsland zwischen West und Ost wartete ein Schle[illegible] Stahlmanns, des ostzonalen Chefs des illegalen Kurierwesens, a[illegible] die beiden. Alles klappte minuziös. Auf der Autobahn jenseits des löchrigen Eisernen Vorhangs wartete wieder ein Auto: ein funkelnder BMW ostzonaler Bauart. Kutschi Müller, der Kurier und der Schlepper steuerten auf den Wagen los.

Zur Überraschung Kutschis saß Richard Stahlmann selbst im Fond. Er war ein bißchen eingenickt. Als wackerer Boß des illegalen Apparates hatte er aber seine Kanone neben sich auf dem Polster liegen. Begrüßung! Kutschi und Richard hatten sich lange nicht gesehen. Und dann gings ab, dem Siedlungshäuschen Stahlmanns in Berlin-Bohnsdorf zu.

Stahlmann tat eitel Freundschaft. Ob er zu diesem Zeitpunkt schon wußte, was gegen seinen Freund gespielt wurde, kann Kurt Müller auch heute nicht mit Bestimmtheit sagen. „Wenn ja, dann hat er einen guten Ball geschoben", meint Kutschi im Jargon der Berliner Ringvereine.

Bei Stahlmanns angekommen, legte sich Kurt Müller todm[illegible]e auf das Sofa und schlief sich erst mal aus. Das Telephon we[illegible] ihn. Er hört Frau Stahlmann nach ihrem Mann rufen: „Ric[illegible] der Guralski möchte dich sprechen." Guralski war ein Mitarbeite[illegible] des sowjetischen Sicherheitsdienstes. Aber das wußte Kutschi nicht. Richard Stahlmann erklärte nach dem Telephonat, er müsse mal schnell zu den sowjetischen Freunden.

Nach einer Stunde, gegen 22 Uhr, kam Stahlmann zurück. Er wurde von einem Mann begleitet, den Kutschi nicht kannte und der sich auch nicht vorstellte. Stahlmann erklärte, Müller müsse mal schnell zu den sowjetischen Freunden nach Karlshorst fahren.

Nichts ahnend machte sich Westdeutschlands zweiter KP-Vorsitzender mit dem Fremden auf den Weg. Ein Wagen stand schon vor der Tür. Kutschi glaubte, der andere sei ein Russe, und sprach ihn — um zu prüfen, ob Stahlmanns Angaben stimmten — auf russisch an: „Tschom delo? Kuda mij pojedem?" (Was ist los, wohin fahren wir?) — Der Begleiter antwortet prompt: „Karlshorst, malenkoje soweschanije" (Karlshorst, kleine Besprechung).

* Siehe Susanne Leonhard: „Gestohlenes Leben. Schicksal einer politischen Emigrantin in der Sowjet-Union". Europäische Verlagsanstalt, Frankfurt am Main, 1956; 851 Seiten; 19,80 Mark.

Kutschi überhörte den leichten sächsischen Akzent in der melodiösen Sprache Dostojewskijs. Er merkte zu spät, daß er einen Pseudorussen vor sich hatte. Er stellte es erst fest, als sie nach verwirrender und schneller Fahrt ein spärlich beleuchtetes mächtiges Gebäude betraten, in ein Bürozimmer geführt wurden und der „russische Begleiter" in fließendem Ulbricht-Sächsisch erklärte: „Sie befinden sich im Gewahrsam des Staatssicherheitsdienstes. Sie haben den Anweisungen des Wachpersonals Folge zu leisten." Im selben Augenblick bezogen zwei Volkspolizisten vor Tür und Fenster Posten. Der „Russe" war der Vopo-Oberrat Scholz.

Kurt Müller, Westdeutschlands zweiter Vorsitzender der KP, saß also in Ulbrichts Falle. Ein Drama begann, das so ungeheuerlich, so spektakulär, so phantastisch ist, daß es unmöglich wäre, es zu glauben, wenn dieser Mann, Kurt Müller, nicht heute — gezeichnet an Leib und Seele — für jedermann sichtbar in der Bundesrepublik lebte, wohin ihn die unergründlichen Beschlüsse des sowjetischen Apparats im Jahre 1955 aus dem russischen Grab entlassen hatten: „Dawai!"

Kutschi Müller, der mit allen Wassern des kommunistischen Kampfes um Macht und Einfluß gewaschene Kämpe, der bewährte Konzentrationär, der Mann, der in Kindesbeinen in der proletarischen Bewegung stand, seit er als Werkzeugmacherlehrling mit 16 Jahren der kommunistischen Jugend beigetreten war, erwartete in der Nacht vom 22. zum 23. März 1950 manches. Er kannte seine Freunde in der SED-Führung und wußte um Ulbrichts unbarmherzigen Kampf gegen alle Kritiker und Opponenten.

Kutschi überschlug rasch sein kommunistisches Sündenregister: Kritik an der Politik der Sowjetmacht, an der Demontagetaktik, an der Kriegsgefangenenpolitik, an der verrückten und für den Westen völlig ungeeigneten Schulungsmethode der Funktionäre und an dem ideologischen Superioritätsanspruch der Sowjets gegenüber den deutschen Genossen, die zum Teil noch selbst bei Rosa Luxemburg, Karl Liebknecht und Lenin in die Schule gegangen waren. Aber das waren noch nicht alle Sünden. Natürlich hatte er auch Ulbricht kritisiert, und noch mehr Reimann. „Das russische Schema paßt nicht für uns", war Müllers simple Redensart in vielen vertraulichen Diskussionen gewesen.

Und hatte er 1948 nicht rundweg abgelehnt, die westdeutsche kommunistische Presse zum Abdruck der Komintern-Resolution gegen Tito zu zwingen? „Den Quatsch glaubt uns doch kein Mensch, damit machen wir uns doch nur lächerlich", war seine Parole gewesen. Nur die „Niedersächsische Volksstimme" hatte den giftigen Bannfluch gegen den Ketzer Tito veröffentlicht.

... paßt nicht für uns": Verstorbener KP-Führer Thälmann (l.)

Und dann erst die taktischen Weisungen, die „Grammophon Reimann" aus Ostberlin mit nach Frankfurt brachte! „Du lieber Himmel", hatte Kutschi oft die Hände über den Kopf geschlagen, „das ist doch bei uns nicht zu machen, wollen wir denn die Mitgliederkartei auf Aktentaschenformat bringen?"

Max Reimann mußte oft kapitulieren, denn Kutschi hatte im Sekretariat seine Freunde: Auf den Chefredakteurssesseln der Parteipresse saßen seine Männer, in den Landeszentralen galt sein Wort. Kurt Müller war für Max Reimann ein unbequemer Stellvertreter gewesen. Seine Angriffe gegen Reimann waren offen, denn er spürte, daß seine Kritik am blonden und tumben Max aus Elbing höheren Orts im roten Reich gar nicht so ungünstig aufgenommen wurde. Auch Grotewohl machte aus seiner Geringschätzung für Reimann kein Hehl: „Wie kann man bloß so ungebildet sein", stöhnte der Sowjetzonen-Ministerpräsident zweifelt in vertrautem Kreise über den tra[illegible] Karl Liebknechts und Rosa Luxemburgs.

Und die Sowjets? — Die hatten 1949 selbst einen präsumtiven Nachfolger für Reimann nach Frankfurt geschickt: den Genossen Otto Kloog, einen in Kriegsgefangenschaft auf einer roten Ordensburg bei Riga umgeschulten jungen Sozialdemokraten. Müller hatte den Braten gleich gerochen und mit Kloog Freundschaft geschlossen. Aber hinterher war auch das ein schwerer Belastungspunkt geworden, denn der junge Herr aus Hittfeld bei Hamburg verlor nach Müllers Verhaftung sehr schnell den Spaß am Kampf um die westdeutsche KP-Führung. Offenbar war der Gegensatz zwischen Moskauer Akademie-Theorie und Frankfurter Praxis doch so ernüchternd, daß sich der Parteiführer-Aspirant Kloog eines Tages in ein Parteiauto setzte, nach Hittfeld fuhr und von Stund an im Parteibüro nicht mehr gesehen wurde. Der Parteiausschluß beendete die Episode.

Kurt Müller also saß nun auf dem Sofa im Ostberliner Staatssicherheits-Ministerium zwischen den beiden Gefangenenwärtern und erforschte sein proletarisches Gewissen. Von Zeit zu Zeit schlug er mit der Faust auf den Tisch und verlangte nach dem Minister oder nach einem Telephon. Aber die Vopos blieben stumm und kalt.

Und dann kam „er".

„Kennen Sie mich?" fragte der untersetzte Mann mit dem Bulldoggengesicht. Listigerweise verneinte Kutschi die Frage. Damit waren die Voraussetzungen für weitere „Zusammenkünfte" gegeben.

„Er" war der Staatssekretär im Ministerium für Staatssicherheit, Erich Mielke. „Er" war Rotspanienkämpfer — wenn auch ehemalige Kommandeure boshaft über ihn urteilen: „Ein Avantgardist, allerdings beim Rückzug." Bekannter ist er

Pankower Residenz der Statthalter Moskaus: „Das russische Schema ...

als Liquidator der beiden Berliner Polizeioffiziere Lenck und Anlauf im Jahre 1931. Deshalb mußte er in die Moskauer Emigration fliehen. Dort wurde er Mitarbeiter der GPU und eifriger Assistent in der Ljubjanka bei den großen Säuberungsdramen der dreißiger Jahre.

Mielke ist und war immer der Mann der sowjetischen Sicherheitspolizei, ein Mann des Terrorapparates, der Vertraute der Moskauer Reichsexekutive in der Sowjetzone. Daß er es war, der sich mit einem Aktendeckel und einem Schreibgehilfen dem Kurt Müller in der Nacht zum 23. März 1950 gegenübersetzte, stimmte den westdeutschen KP-Recken bedenklich. Hätte er gewußt, woher die Akte stammte, die Genosse Mielke im neutralblauen

Sicherheits-Staatssekretär Mielke: „Bonn wird fertiggemacht"

Dossier verbarg, dann wäre ihm wahrscheinlich noch wesentlich bedenklicher zumute gewesen.

Als im September 1949 in Budapest der erste große Schauprozeß gegen das „trotzkistisch-titoistische Zentrum" in einer europäischen Satellitenprovinz des roten Reiches abrollte, verfolgten die Ungeheure im Moskauer Ministerium für Staatssicherheit mit Interesse, wie die Sache lief. Und sie lief ja bekanntlich gut. Die Anklagten spielten ihre Rolle ohne ernsthaften Zwischenfall. Der Bannfluch gegen Tito wurde durch die ungeheuerlichen Geständnisse Rajks und seiner Mitangeklagten juristisch bekräftigt. Vor der staunenden Welt entrollte sich das Bild einer verworfenen Agentenbande, die tief in das Zentrum der Parteiführung eingedrungen war. Geheime Mächte in Washington, London und Paris hatten ihre schmutzigen Finger in das heilige Werk des sozialistischen Aufbaus gesteckt und überall Sand in die Maschine gestreut. Die böse Wirklichkeit des Stalinismus wurde durch das von der Scheinjustiz etablierte Gespensterreich von Saboteuren, Spionen und Feinden entschuldigt. Kein Wunder, daß Stalins Paradies zur Hölle wurde!

Nachdem das Budapester Theaterstück so erfolgreich über die Bühne gegangen war, bot sich der Gedanke zwingend an, auch für die verfahrene Situation in anderen kommunistischen Filialen lehrreiche Strafgerichte als Legitimation für mächtige Säuberungswellen in Szene zu setzen. Man weiß, was nach Ungarn in Bulgarien geschah, in Rumänien, in der Tschechoslowakei und — wenn auch nur mit halber Kraft — in Polen.

Mußte nicht auch in Deutschland ein Donnerwetter herniederfahren? Mußte nicht auch hier etwas geschehen? Im Allerheiligsten des deutschen Kommunismus, in der Zonenführung, geisterten böse Gedanken. Anton Ackermann hatte seinen „deutschen Weg zum Sozialismus" geschrieben. Die Westemigranten, die KZler, die Rotspanienkämpfer, die ehemaligen Sozialdemokraten, die im Rajk-Prozeß so vernichtend kompromittiert worden waren, hatten mächtige Positionen inne und opponierten gegen die Moskauer Stalinisten-Garde um Ulbricht. In Westdeutschland gar wimmelte es von Oppositionellen aus dem verschworenen Korps der Konzentrationäre und der westlichen Emigration.

Der Leiter der „Abteilung für besonders wichtige Angelegenheiten des Ministeriums für Staatssicherheit" in Moskau studierte also die Aktenbände im Geheimarchiv und griff sich schließlich eine zerschlissene dicke Akte mit der Bezeichnung „Trotzkistisches Zentrum in der Komintern" heraus. Das war eine Akte! Ihr naht euch wieder, schwankende Gestalten, zerbrochene Giganten der zweiten Welle der Weltrevolution aus Dreck und Feuer, aus dem Elend der Vorstädte und dem Fanal von Hegel und Marx.

Die Rehabilitierung der Schauspielerin Carola Neher

Die Elite des deutschen Kommunismus steht in jener Akte verzeichnet, mit einem Kreuz hinter jedem Namen — zerbrochen von Stalin in seinem Kampf um die kommunistische Weltführung zwischen 1936 und 1938: Hugo Eberlein, der Vertreter des Spartakusbundes auf dem ersten Kongreß der Kommunistischen Internationale, der Mann, der mit Lenin Kontakt aufgenommen hatte; Willi Münzenberg, der bekannte deutsche Kommunist, der mit Lenin während des ersten Weltkrieges zusammengearbeitet hatte; der intellektuelle Wunderknabe Heinz Neumann und sein Freund Remmele, beide Mitglieder des Zentralkomitees der KPD vor 1933, und schließlich Hans Kiepenberger, der Sohn eines bekannten Verlegers und Chef des Nachrichtendienstes der KPD. Alle sind säuberlich verzeichnet unter dem Stichwort „Trotzkistisches Zentrum in der Komintern", zusammen mit dem Russen Pjatnizki, dem „Großmogul der Komintern", und dem Ungarn Bela Kun. Erschossen! Liquidiert! Verschollen!

Hunderte von deutschen Kommunisten, die sich in der Moskauer Emigration befanden, waren bei der großen trotzkistischen Säuberung im Schatten der drei ersten Schau-Prozesse gegen Bucharin, Kamenjew, Pjatakow und anderen verhaftet und liquidiert worden. Es ist bislang viel zu wenig bekannt, daß Stalin in jenen Tagen nicht nur die Opposition gegen seinen Machtanspruch im Bereich der Sowjet-Union erledigte, sondern daß er gleichzeitig — mit Hilfe Ulbrichts — die deutsche kommunistische Bewegung enthauptete. Eine ganze Generation deutscher Kommunisten wurde liquidiert, die Tradition Karl Liebknechts, Rosa Luxemburgs und Thälmanns in den Verliesen der Ljubjanka ausgelöscht.

Zu den Opfern gehörte auch Carola Neher, die Berliner Schauspielerin der zwanziger Jahre, die durch die Polly-Rolle in der „Dreigroschenoper" berühmt geworden war. Es ist ein billiger Trick, wenn das „Neue Deutschland" durch eine winzige Pressenotiz vom 15. November 1956 vergessen machen möchte, daß sie ein Opfer Stalins war. Verschämt und unauffällig wurde sie rehabilitiert — oder war es der Irrtum eines „unwissenden" Redakteurs, daß er in einer Besprechung von Bert Brechts 1931 verfilmter „Dreigroschenoper" schrieb: „Jedes Bild ist komponiert, jede Einstellung eine Studie für sich. Und was für Schauspieler: Forster, Busch, Rasp, Kemp, Roberts, Lotte Lenja, Carola Neher ..."

Nur einer blieb mit einer kleinen Gruppe übrig, überlebte alle Gefahren, duckte sich und schlüpfte unter der kreisenden Sichel durch: Walter Ulbricht, dazu ein paar Figuren wie Wilhelm Pieck. Sie sind die Kapitulanten des deutschen Kommunismus vor Stalins Führungsanspruch.

LANGENBACH SEKT
Die Krone festlicher Stunden
LILIPUT ¼ FLASCHE GOLDLACK EXTRA DRY PRIVAT BRUT
LANGENBACH & CO. WORMS AM RHEIN

So ergibt sich die interessante Tatsache, daß die Kommunistische Partei Deutschlands in den stalinistischen Säuberungen der dreißiger Jahre neben den Russen die meisten Opfer zu verzeichnen hatte. Und es ist auch nicht ohne Interesse, daß Walter Ulbricht eifrig alle von den Sowjets damals Verhafteten und Umgebrachten eilfertig aus der deutschen Partei ausschloß und damit die Fügsamkeit der deutschen Parteiführung und ihre Abhängigkeit von Stalins Willkürmaßnahmen demonstrierte.

Während aber heute die Kommunisten sowjetischer Herkunft, die in der Akte „Trotzkistisches Zentrum in der Komintern" verzeichnet sind, nämlich Pjatnizki und Knorin sowie der Ungar Bela Kun, von Chruschtschew rehabilitiert sind, bleiben die unter Ulbrichts Verantwortung geopferten deutschen Genossen weiterhin im Bannfluch des Verrätertums und im Burgverlies des Vergessens. Ulbrichts öffentlich vertretener Grundsatz lautet: „Wir haben nichts zu rehabilitieren."

Die Akten des Moskauer Ministeriums für Staatssicherheitsdienst sind Meisterwerke der Bürokratie. Nirgends in der Welt wird so viel aufgezeichnet und protokolliert wie bei den Sowjets.

... vor Moskaus Führungsanspruch: KPD-Vorsitzender Reimann

Was Wunder, daß in dem Akt „Trotzkistisches Zentrum in der Komintern" auch der Name eines jungen Mannes verzeichnet war, der zu Münzenberg, vor allem aber zu Heinz Neumann, enge Beziehungen hatte: Kurt Müller. Er war 1927/28 in Moskau zur Schulung gewesen und hatte sich dann bis 1931 als Vorsitzender des Kommunistischen Jugendverbandes in Deutschland bewährt. Seit 1931 hatte er wiederum in Moskau für die Komintern gearbeitet. Mit Heinz Neumann zusammen wurde er kurz vor Hitlers Machtergreifung gemaßregelt. Aber man war noch milde und schickte den 29jährigen Jungkommunisten Kutschi nachsichtig nach Gorki in die Verbannung — zur Bewährung in einer Autofabrik.

Im Frühjahr 1934 wurde es Kutschi in Gorki zu ungemütlich. Er sah seine Freunde in Moskau fallen. Er bemühte sich, wegzukommen, und da er noch alte Beziehungen hatte, gelang ihm das. Tatenlustig ging er als illegaler Untergrundaktivist über Kopenhagen, Paris nach Deutschland. Aber das Glück des roten Streiters in Hitlers braunem NS-Staat dauerte nicht lange. Schon im September 1934 schnappte ihn die Gestapo in Weinheim an der Bergstraße, weil ihn sein Kontaktmann in Berlin verpfiffen hatte. Sechs Jahre Zuchthaus lautete das Urteil.

Kutschi Müller verschwand im Zuchthaus Kassel-Wehlheiden und wurde, nachdem er 1940 seine Strafe verbüßt hatte, in das KZ Sachsenhausen eingeliefert. Elf Jahre seines Lebens kostete ihn die Reise von Gorki nach Weinheim, aber — wahrscheinlich retteten ihm diese elf Jahre das Leben. Denn ob er bei den Säuberungen von 1936 bis 1938 davongekommen wäre, ist fraglich.

1945 war Kutschi jedenfalls wieder da: Landesvorsitzender der KP in Niedersachsen und dann, nach der Gründung des westdeutschen Parteivorstandes im Jahre 1948, zweiter Vorsitzender der KP. 1949 wurde er Mitglied des Bundestages. Seine letzte Rede hielt er am 16. März 1950: gegen die Verletzung der Immunität eines niedersächsischen KP-Abgeordneten durch die britische Besatzungsmacht.

Acht Tage später saß er im Ministerium des Staatsicherheitsdienstes in Berlin-Lichtenberg, und Genosse Mielke nannte ihn einen trotzkistisch-titoistischen Verräter, einen Agenten der Imperialisten, denn vor ihm lag die Akte vom Jahre 1936, und 1950 sollte die Fortsetzung des Dramas beginnen, der zweite Akt, die Beseitigung der Übriggebliebenen zum Wohle der Partei. Natürlich in einem großen politischen Schauspiel! Der deutsche Rajk-Prozeß stand auf dem Programm. Kutschi sollte darin die Starrolle spielen.

SED-Sekretär Ulbricht: Kapitulanten des deutschen Kommunismus ...

Als Kurt Müller in einem Anfall kommunistischer Vergeßlichkeit und wohl in Erinnerung an seine letzte Rede in Bonn dem Genossen Mielke erklärte, er sei Bundestagsabgeordneter und genieße Immunität, lachte der aus vollem Halse und antwortete: „Sie sollten doch eigentlich wissen, daß ich erst dann wieder gut schlafen kann, wenn ich nicht nur Sie und Ihresgleichen, sondern den ganzen Bonner Laden hier bei mir sitzen und fertiggemacht habe."

Was sich aus den Akten der Prozesse gegen Rajk, Kostoff und Slansky und aus dem Verhalten der russischen Angeklagten in den großen Schauprozessen nur durch genaues Studium, durch Analyse und Zusammenschau vieler Informationen folgern ließ, könnte Kurt Müller als lebender Zeuge in allen Einzelheiten belegen. Mit

brutaler Offenheit verkundete ihm Mielke gleich in den ersten nächtlichen Verhören, daß man beabsichtige, ihn in einem Pankower Schauprozeß als lehrreiches und abschreckendes Beispiel den deutschen Genossen und der Welt vorzuführen. „Gestehen Sie Ihre Verbrechen! Das ist das einzige, was Ihre Lage verbessern kann. Helfen Sie der Partei, dann können Sie vielleicht hoffen, das Leben zu behalten." Und als Müller antwortete: „Ich bin unschuldig", da brüllt Mielke: „Ich verbiete Ihnen, das Wort unschuldig noch mal zu gebrauchen. Die Partei verhaftet keine Unschuldigen, die Partei hat immer recht", und wie erklärend fügte er hinzu: „Muß immer recht behalten." Das war es, das große Wort, um dessentwillen Hekatomben geopfert wurden: „Die Partei hat immer recht!"

Kutschi Müller hatte elf Jahre Gestapo-Erfahrung hinter sich. Er war ein alter Kommunist. Er war entschlossen, nicht zu kapitulieren. Aber was sind Entschlüsse gegen den Apparat?

Zuerst tischte ihm Mielke die Sache mit einem gewissen Fedotow aus Gorki auf, ein Beweis übrigens, daß Mielke die Akten des

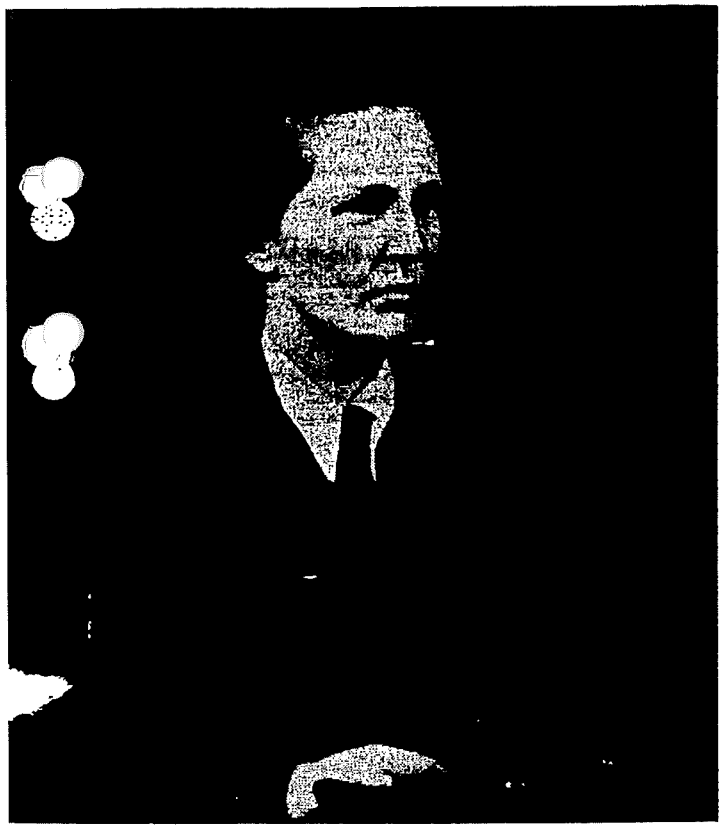

Müller-Freundin Hete Fischer: Anruf nach Mitternacht

ow[illegible]schen Sicherheitsministeriums vor sich hatte, denn jener 'edotow war ein Sowjetbürger; er stammte aus Gorki. Mit ihm ollte Müller Anfang 1934 Terrormaßnahmen und Mordpläne egen Sowjetführer ausgeheckt haben. Man sieht, der deutsche Müller-Prozeß sollte da anfangen, wo Stalin 1936 mit der „Liquidie[illegible] der deutschen Trotzkisten" aufgehört hatte.

„[illegible] war das mit Fedotow? Was sprachen Sie mit Fedotow? Was ag[illegible] Ihnen Fedotow?" — Stundenlang, nächtelang! Einen Schlusselnamen in das Bewußtsein des Angeklagten einzuführen", war der Zweck dieser Methode der Vernehmung. Nach Wochen war dem Kutschi Müller der Name Fedotow, den er von seinen Vernehmern zum ersten Mal in seinem Leben gehört hatte, so vertraut, daß er selbst zu zweifeln begann, ob er ihn nicht doch früher gekannt, ob er nicht doch mit Fedotow gesprochen habe. Natürlich nicht von einem Mord an Molotow! Oder etwa doch? — Wer weiß denn noch, was wahr und was Einbildung ist, wenn er wochenlang, ohne Schlaf, nur immer den einen Namen hört: Fedotow. Immer nur zugeschrien, zugeredet, zugeflüstert bekommt: „Sie kennen doch Fedotow!"

Müller gestand nach zwei Wochen, daß er Fedotow gekannt habe; nach drei Monaten, daß er von ihm aufgefordert worden sei, einer terroristischen Organisation beizutreten. Müller war daran, zu gestehen, daß er Reimann von den Engländern verhaften lassen wollte, wie man ihm vorwarf. Aber Müller wollte keine Mordpläne gestehen. Er wollte auch eine Zusammenkunft mit dem Sohne Trotzkis, Sedow, bei seiner Reise nach Deutschland über Paris im Jahre 1934 nicht gestehen. (Ein Delikt, das in den Schauprozessen 1936 sehr oft eine Schlüsselrolle gespielt hatte.)

„Haben Sie schon mal gehört, daß hier wieder einer rausgekommen ist", fragte ihn sein Vernehmer. Nein, Kurt Müller hatte so etwas noch nicht gehört. „Na also; 'raus kommen Sie nicht mehr; also gestehen Sie, und Sie können wenigstens Ihre Lage verbessern."

Kutschi begann, wie jeder Gefangene, zu verzweifeln. „Glauben Sie an ein Fortleben nach dem Tode?" fragte ihn Mielke. „Nein, ich bin Atheist", antwortete Müller. „Aber bei uns können Sie ruhig daran glauben", antwortete Mielke zynisch, „ich könnte Ihnen interessante Beispiele nennen, Männer vorführen, die zum Tode verurteilt und deren Urteil als vollstreckt gemeldet wurde, und — sie leben doch noch."

Aber Kutschi hatte kein Zutrauen zu der Unsterblichkeit der Geschöpfe des Mielke. Er „gestand" vieles, aber er weigerte sich, seine „Organisation" zu nennen. Die Organisation — das ist ja das A und O einer Vernehmung. Wenn man den Angeklagten das erstemal dazu gebracht hat, daß er „Mitverschworene" nennt, „die Organisation baut", dann ist sein Spiel schon verloren. Dann wird der — sagen wir — von Schulze belastete Meyer, der aber ebenso unschuldig wie Schulze selbst ist, verhaftet und Schulze gegenübergestellt. Schulze muß, nachdem er A gesagt hat, B sagen und bei seiner Aussage bleiben. Meyer ist zunächst fassungslos, aber er sieht schließlich die Hoffnungslosigkeit der Situation ein. Dann erzählt ihm ein Mielke die Sache mit der Partei, die immer recht haben muß, und von der Unsterblichkeit. Und wenn das nichts nützt, kommt er in eine Zelle ohne Licht und Luft. Zentimeterhoch steht das Wasser auf dem Fußboden.

Die „Schreikonferenz"

Hat Meyer noch nicht genug? — Nun, dann wird vielleicht über acht nächtliche Stunden eine „Schreikonferenz" angesetzt. Sieben Vernehmer setzen sich um den Angeklagten und schreien stundenlang abwechselnd auf ihn ein, springen ihn an, drohen mit der Faust, brüllen ihm in die Ohren: „Lump, Verräter, Schwein, Strolch, Hurensohn, verrecken sollst du, auf den Mist werden wir dich werfen, erhängen, erschießen, den Arsch verbrennen, dich von Ratten fressen lassen...!" Stunden um Stunden. Und plötzlich stehen sie auf, wanken erschöpft hinaus.

Nur einer bleibt, einer, der immer schwieg. Und er spricht, sehr freundlich: „Ich weiß, Sie sind kein Schwein. Sie sind ein Mensch. Ein Genosse. Nehmen Sie doch Vernunft an, machen Sie es uns doch nicht so schwer. Gestehen Sie." Meistens ist es dann soweit. Und wenn dann Meyer bereit ist, mitzuspielen, wenn er seinerseits beginnt, seine Mitverschworenen zu nennen, dann ist auch bald der dritte Mann da, und nun kann er nicht mehr aus der selbstgebastelten Falle heraus.

Kurt Müller versuchte verzweifelt, sich dem Druck der Vernehmer, eine „Organisation zu bauen", zu entziehen. Er stellte sich naiv. „Was soll ich denn gestehen", fragte er. „Was Sie gestehen sollen?" — Der Vernehmer überreichte Müller das Protokoll des ein paar Monate zuvor beendeten Rajk-Prozesses. „Lesen Sie, und Sie wissen, was Sie zu gestehen haben." Eine wahrhaft einfache Methode der Geständnisproduktion nach Schablone.

Fünf Monate lang wurde Müller von Mielke und seinen Männern vernommen. Zuweilen schaltete sich auch ein sowjetischer „Untersucher" ein. Man gab sich freundschaftlich. Man brachte Schnaps. „Prost, Genosse! Heute wollen wir uns unterhalten. Was wissen Sie von Franz Dahlems Verrätertätigkeit?" — „Nichts? Überlegen Sie doch mal: Ein Mann des Politbüros wird von der Gestapo geschnappt. Und was geschieht? Nichts. Man sperrt ihn in ein KZ. Gibt ihm zu essen. Läßt ihn herumlaufen. Ist das denkbar ohne Preis? Was für einen Preis kann Dahlem gezahlt haben? Na?"

Kutschi Müller dachte an seine eigenen elf KZ-Jahre und sagte: „Warum soll er gezahlt haben. Ist es nicht genug, wenn einer im KZ sitzt?"

Mit eiserner Beharrlichkeit wurde so am deutschen Rajk-Prozeß gearbeitet. Müllers Protokoll umfaßte bereits 1000 Seiten. Der Hamburger KP-Abgeordnete Prinz war inzwischen gleichfalls verhaftet worden.

Auch Leo Bauer, nach 1945 KP-Landtagsabgeordneter in Hessen und später Chefredakteur des Deutschlandsenders in der „DDR", wurde im August 1950 verhaftet. Er sagte nach seiner Rückkehr vor einigen Monaten: „Walter Ulbricht waren durch den Rajk-Prozeß endlich die Mittel in die Hand gegeben, die Kritik Moskaus für sein Versagen in der deutschen Politik auf andere abwälzen zu können und gleichzeitig dabei seine persönlichen Feinde und Widersacher zu vernichten."

Leo Bauer hatte in den Vernehmungen, die zum Teil auch von Mielke geführt wurden, den Eindruck, daß auch er eine zentrale Figur im geplanten deutschen Schauprozeß werden sollte. Seiner Meinung nach waren dafür ferner die westdeutschen KP-Bundestagsabgeordneten Oskar Müller und Walter Fisch, der ehemalige Chefredakteur des „Neuen Deutschland", Lex Ende, der ehemalige Staatssekretär im Landwirtschaftsministerium der Sowjetzone, Paul Merker, und der ehemalige Generaldirektor der Reichsbahn, Willi Kreikemeyer, vorgesehen. Auch dem Kurt Müller wurde er in der Haft gegenübergestellt. Leo Bauer wurde später von einem sowjetischen Militärtribunal zum Tode verurteilt, dann zu 25 Jahren Zwangsarbeit begnadigt und schließlich in der allgemeinen Heimkehrerentlassungsaktion vor 15 Monaten nach Hause geschickt.

Und wie war es mit der Folter? — Leo Bauer berichtet von irchterlichen Prügeln. Kutschi Müller sagt, daß er nicht gefoltert orden sei. Leute, die man vor ein Tribunal stellen will, dürfen eine Zeichen körperlicher Mißhandlung aufweisen — meint utschi. Drogenbehandlung durch Speisen schließt Müller nicht is. Injektionen erhielt er nicht.

Die Vernehmer bearbeiteten Müller vor allem psychologisch. el war, ihn als Mitspieler für einen öffentlichen Prozeß zu präirieren. Dafür bedarf es nicht nur eines Geständnisses, sondern ich des Willens zum Mitspielen. Dazu gehört das Bekenntnis zur olle. Es steht fest, daß Mielke kein Meister seines Fachs ar. Auch Leo Bauer berichtet das. Mielke war ein Lehrling. Er tte den Moskowitern die Methoden schlecht abgeguckt, zwar die wjetische Technik genau kopiert, aber nur das Handwerkliche. e dämonische Kunst fehlte.

Mielke verhörte meistens nachts. Er tat es wie ein Bürokrat: gelmäßig. Sonnabends und sonntags machte er Wochenende. itte sich sein Opfer also über den Mittwoch gerettet, lockte schon r Donnerstag; und am Freitag war man erst mal wieder für ein ar Tage über die Runden. Vom Sonnabend zum Sonntag schlief in wie ein Toter. Montags hatte man dann wieder Kraft. Solche rheiten machten die Sowjets nicht. Da wurde Tag und Nacht rommelt, regelmäßig, dann wieder unregelmäßig. Das wirkte.

Als Kurt Müller schon ein paar Wochen in der Mühle saß — im fängnis in der Schumannstraße —, rollte in der Bundesrepublik dal über den entführten Bundestagsabgeordneten ab. Im g — die Angelegenheit war langsam durchgesickert — rd larm geschlagen. Der Dortmunder Kurierfahrer wurde ero s nicht verhaftet, obwohl Hete Fischer der Staatsanwaltschaft genaue Informationen über Namen und Wohnung gab. Als man endlich zupacken wollte, war der Apparatschik Stahlmanns längst vorgewarnt und hatte sich in die Zone abgesetzt. Später kam er seelenruhig zurück, packte seine Möbel auf einen Lastwagen und verließ mit Sack und Pack die Bundesrepublik.

Am 10. Mai 1950 verkündete Max Reimann auf der Sitzung des Parteivorstandes in Frankfurt den Parteiausschluß Müllers. In einer Rede in Düsseldorf nannte er ihn einen „Agenten", „Spitzel der Kapitalisten" und „Doppelzüngler". Er entrüstete sich und übte Selbstkritik wegen mangelnder Wachsamkeit.

Was er seinen Genossen nicht sagte, war dies: Bereits Mitte März 1950 hatte im „Städtchen zu Pankow", in der Villa Wilhelm Piecks in der Viktoriastraße, eine Sitzung stattgefunden, an der neben Pieck, Ulbricht, Grotewohl und Mielke auch Max Reimann teilnahm. In dieser Besprechung wurde der Terminplan für einen deutschen Rajk-Prozeß diskutiert. Dem Max Reimann kam der Name seines Stellvertreters Kurt Müller, der in der sowjetischen „Trotzkisten-Akte" von 1936 enthalten war, wie gerufen, um — wie üblich — das Drama eines Schauprozesses mit einem persönlichen Rivalitätskampf zu verbinden.

So wurde das Moskauer Anliegen und Ulbrichts fanatischer Wille, die alten Opponenten zu beseitigen, mit dem persönlichen Anliegen Max Reimanns verquickt. Reimann war nicht klug genug, seine intime Kenntnis der Vorgeschichte des Falles Müller zu verbergen. Als sich die westdeutschen Genossen über das Schicksal Müllers schockiert zeigten, rief er mit erregter Stimme in die Sitzung des Parteivorstandes hinein: „Wenn Müller 1936 nicht im Zuchthaus gesessen hätte, wäre er schon damals von den sowjetischen Freunden liquidiert worden." Woher wußte Reimann das

Das Gewicht muss herunter!

Nicht nur aus Eitelkeit, sondern vor allem der Gesundheit wegen (sagt der Arzt) soll man zu reichliches Übergewicht bekämpfen. Häufig ist Darmträgheit eine wesentliche Ursache der Korpulenz: Die Nahrung bleibt zu lange im Darm und wird zu gründlich ausgenutzt. Korpulente den Stoffwe regen und für täglich z gang sorgen. Dann wird das Gewicht mit der Zeit ganz von selbst heruntergehen.

Der Gallefarscher Prof Dr med H. Much hat ein Präparat geschaffen, das im Gegensatz zu solchen Abführmitteln, die nur einseitig auf den Dickdarm wirken — gleichzeitig auf alle vier Organe, nämlich die Leber Galle, den Dünn- und Dickdarm, in schonendster Weise wirkt. Es sind die „Dragees Neunzehn" **Nur diese „Dragees Neunzehn" enthalten auch den einzigartigen Wirkstoff „Extr. Fel. suis Much".** Er regt die Leber zur verstärkten Galleproduktion an und reguliert damit auf natürliche Weise auch die gesamte Darmtätigkeit Eine Kur mit „Dragees Neunzehn" belebt und verjüngt den ganzen Organismus Machen Sie einmal einen Versuch

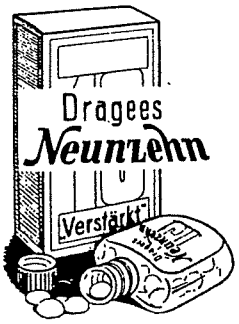

urt die ärztliche Fachpresse über „Dragees u Die „Ärztliche Rundschau" schreibt He: „Dragees Neunzehn' sind durchaus rer g bei völliger Unschädlichkeit, auch bei tges zem Gebrauch." — **„Hippokrates, Zeitrift für die praktische Heilkunde", Heft 18/51:** . . daß durch ‚Dragees Neunzehn' nicht nur ine Gewöhnung eintritt, sondern auch eine erwünschte Gewichtszunahme vermieden wird "

Apotheke hat „Dragees Neunzehn" immer vorräPackung mit 40 Stück; Klinikpackung mit 150 Stück.

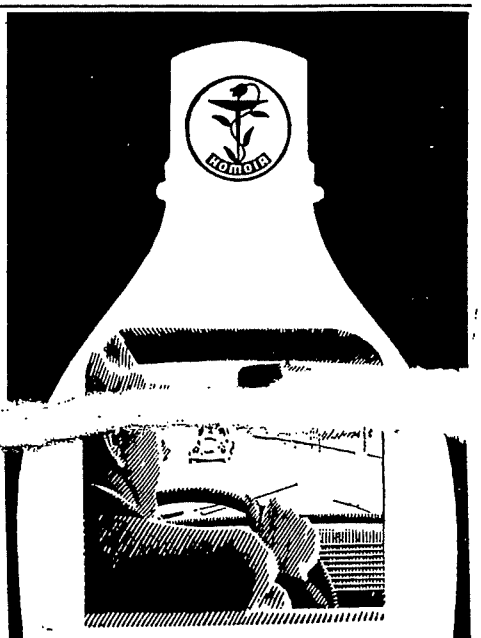

Das Steuer sicher in der Hand ...

immer geistesgegenwärtig und frisch, in Sekundenschnelle reaktionsbereit, keinen Augenblick nachlässig - so sollte der Fahrer am Steuer und auch im Leben sein! Viele tausend Männer verdanken ihre Ruhe und Sicherheit EIDRAN, das wichtige Aufbaustoffe, wie Mangan, Eiweiß, Traubenzucker u. a., in feiner Abstimmung enthält. Auch Sie können sich Energie, Nerven und Schaffenskraft erhalten durch EIDRAN, welches in der Art eines Eierlikörs ein Genuß für Gaumen und Zunge ist.

EIDRAN

der zuverlässige und hochwirksame, treue Begleiter auf dem Wege zu Sicherheit und Erfolg.

Luxuriöse Touristenklasse

Hollands modernstes Schiff, der D. „STATENDAM", bietet seinen Passagieren besonderen Komfort: Neben Bordtelefon und Klimaanlage haben die meisten Kabinen eigenes Bad bzw. Brause und Toilette. All das, sowie die internationale Küche und unser berühmter Service machen jede Reise zu einem richtigen Urlaub.

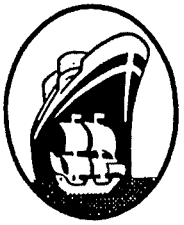

Holland-Amerika Linie

so genau? Und was gab ihm die Sicherheit, mit der er auf den besorgten Zwischenruf eines Genossen: „Was passiert, wenn Müller wiederkommt?" antwortete: „Der kommt nie wieder!"

Es ist nicht ohne Pikanterie, daß KP-Chef Reimann seinen Stellvertreter zwar erst am 10. Mai 1950 vom Parteivorstand aus der KP ausschließen ließ, ihn aber bereits am 30. April von der Sozialversicherung und der Krankenkasse abmelden ließ, auf daß die Parteikasse die paar Mark Versicherungsbeiträge für das offizielle 250-Mark-Monatsgehalt des einsitzenden zweiten Vorsitzenden spare. Solche spießige Knickrigkeit zahlt sich meistens bei teuflischem Spiel nicht aus. Die Sache erregte dann auch peinliches Aufsehen, als der Staatssicherheitsdienst am 12. Mai die Verhaftung Müllers in einer Pressenotiz bekanntgab.

Aber solche kleinen Regiefehler hatten keinen Einfluß auf den Gang der Dinge. Auf dem dritten Parteitag der SED, Ende Juli 1950, erklärte Wilhelm Pieck in seinem großen Rechenschaftsbericht: „Die Entlarvung und Verhaftung Kurt Müllers, eines aktiven Trotzkisten in der Vergangenheit und Agenten imperialistischer Westmächte in der Gegenwart, muß uns eine große Lehre sein. Sie macht einen verstärkten Kampf gegen die trotzkistischen Agenten in den Reihen der KPD ebenso wie in der SED erforderlich . . . Der schonungslose Kampf gegen die trotzkistischen und titoistischen Elemente innerhalb der KPD und der SED ist deshalb eine der wichtigsten aktuellen Aufgaben unserer Partei, eine der ernstesten Lehren aus dem Fall Kurt Müller ebenso wie aus den jugoslawischen Ereignissen."

Das war der Fanfarenstoß. Die Genossen legten die Ohren an. Jetzt wußten sie: Eine mächtige Säuberungsaktion ist im Gange. Sie begann damit, daß in der westdeutschen KP rund 75 Prozent der Funktionäre abgelöst, aus der Partei ausgeschlossen und zum Teil in der Sowjetzone verhaftet wurden.

Auf der Anklagebank des deutschen Rajk-Prozesses sollten neben Kurt Müller die westdeutschen Kommunisten Nüding, Oskar Müller, Fisch und Prinz sowie die Sowjetzonen-Größen Bauer, Franz Dahlem, Kreikemeyer und Paul Merker sitzen. Der Bonner kommunistischen Bundestagsabgeordneten Nüding, Fisch und Oskar Müller wurden jedoch nicht verhaftet. Offenbar hatte der Skandal um den entführten Kutschi Müller die Parteiführung der Sowjetzone so erschreckt, daß sie auf weitere Aktionen in Westdeutschland verzichtete.

Auch sonst klappte die Vorbereitung des Prozesses schlecht. Lászlo Rajk wurde in drei Monaten zum großen Schauprozeß präpariert. Bei Kostoff dauerte es einige Wochen länger. Aber Kutschi Müller saß schon fünf Monate beim Staatssicherheitsdienst, und die Sache wollte und wollte nicht klappen. Nicht, daß Müller etwa nicht zu brechen gewesen wäre. Jeder ist zu brechen. Aber Mielke hatte zu wenig Erfahrung. Oder lag es an der politischen Lage in Deutschland?

Am 23. August 1950 — fünf Monate nach seiner Verhaftung — wurde Kurt Müller den Sowjets übergeben. Das vollzog sich so, daß Staatssekretär Mielke auf einem Berliner Hinterhof den deutschen Gefangenen in ein wartendes Auto der Sowjets setzte. Kurt Müller war nun Gefangener der sowjetischen Staatssicherheitspolizei. Rund drei Jahre lang nahmen ihn die sowjetischen Freunde in die Mangel.

Die Vernehmer brachten eine zwanzigjährige wissenschaftlich erhärtete Erfahrung mit. An ihren Methoden waren die alten Pioniere des internationalen Kommunismus zerbrochen und die Genossen Lenins zu willfährigen Mitspielern in Stalins Säuberungsprozessen geworden. Es war wohl keine Übertreibung, wenn die Untersuchungsführer stolz zu Kutschi sagten: „Wir haben schon ganz andere Leute als Sie kleingekriegt."

Das System war auch hier die praktizierte Dialektik, oder simpler gesprochen: Zuckerbrot und Peitsche. Der fürchterlichen Zermürbung in nächtelangen Verhören ohne Schlaf, nur unterbrochen vom düsteren Aufenthalt in lichtlosen winzigen Zellen, folgte die Überredung im väterlichen Ton. Man fragte eine Sache nicht hundertmal, man fragte sie tausendmal. Und wer soll schon tausendmal nein sagen?

Man drohte, aber man erweckte auch Illusionen, machte Versprechungen, weckte in der Phantasie des zermürbten Angeklagten Hoffnungsbilder von einem Leben in Ruhe, ja sogar in einen eigenen Häuschen, wenn er — nur gestehen würde. Man provozierte Aufsässigkeit und Resignation; erzeugte Verzweiflung und Hoffnung — und auf irgendeinem Wege kam man schon zum Ziel, Schritt für Schritt. Ein Oberst hatte Zeit, acht Stunden auf die Formulierung von vier Zeilen zu verwenden.

Es gibt keinen Menschen, der eine solche Prozedur — auch wenn kein Schlag fällt, keine Injektionsnadel unter die Haut dringt — auf die Dauer aushält. Er kann versuchen, sich mit Tricks der Fallstricken zu entziehen. Auch Müller versuchte es. Er grübelte in seiner Zelle, welche Widersprüche er in die Protokolle einschmuggeln könnte, um eventuell später, im Prozeß, das ganze Gebäude zum Einsturz zu bringen. Er überlegte verzweifelt, welche Märchen er den Vernehmern erzählen könnte, um eine Atempause zu erhalten. Aber die erfahrenen sowjetischen Tschekisten kannten auch diese Reaktionen ihrer Opfer. Sie kalkulierten sie ein. Und mittels eines raffinierten Systems, den Häftling genau zu beobachten, ihm Fangfragen zu stellen, ihn mit Provokateuren in der Zelle zusammenzulegen, die die kurz bemessenen Ruhepausen benutzten, um ihren Zellengenossen zu beeinflussen, entdeckten sie stets sehr bald die Schwächen und verzweifelten Lügen, die sich ihr Opfer ausgedacht hatte.

Man konnte sie vier Wochen lang in die Irre führen, aber dann kamen sie dahinter. Da [illegible] sie [illegible] „Karzer". Und wieder alles von vorn.

Auch für den beliebten Trick, sich dumm zu stellen und so zu tun, als wisse man nicht, um was es geht, kannten die Vernehmer wirksame Gegenmittel. Kutschi Müller [illegible] eine Zeitlang auf diese Tour. Aber bald gab ihm der Vernehmer als anregende Lektüre [illegible] Feuchtwangers „Der jüdische Krieg". „Lesen Sie, lesen Sie gut, denn das ist ein gescheites Buch, und Sie können daraus viel lernen", sagte er erhst. So wurde auch der brennende Wunsch nach Ablenkung von der düsteren Wirklichkeit durch ein Buch zum Mittel, das Opfer in den Bannkreis des Gespensterreigens von Verbrechen, Geständnis und politischer Unmoral zu zwingen.

Feuchtwangers Roman, dessen Handlung in der Regierungszeit des römischen Kaisers Titus (79/81 n. Chr.) spielt, schildert, wie ein einflußreicher römischer Ex-Senator aus persönlicher Rachsucht ein gigantisches Betrugsmanöver in die Welt setzt. Der berüchtigte Kaiser Nero war bereits gestorben, aber der Ex-Senator läßt seinen Leibeigenen Terenz in der damals römischen Provinz Syrien als falschen Kaiser Nero auftreten. Zusammen mit dem „Staatssekretär" Knops, einem mit allen Wassern gewaschenen

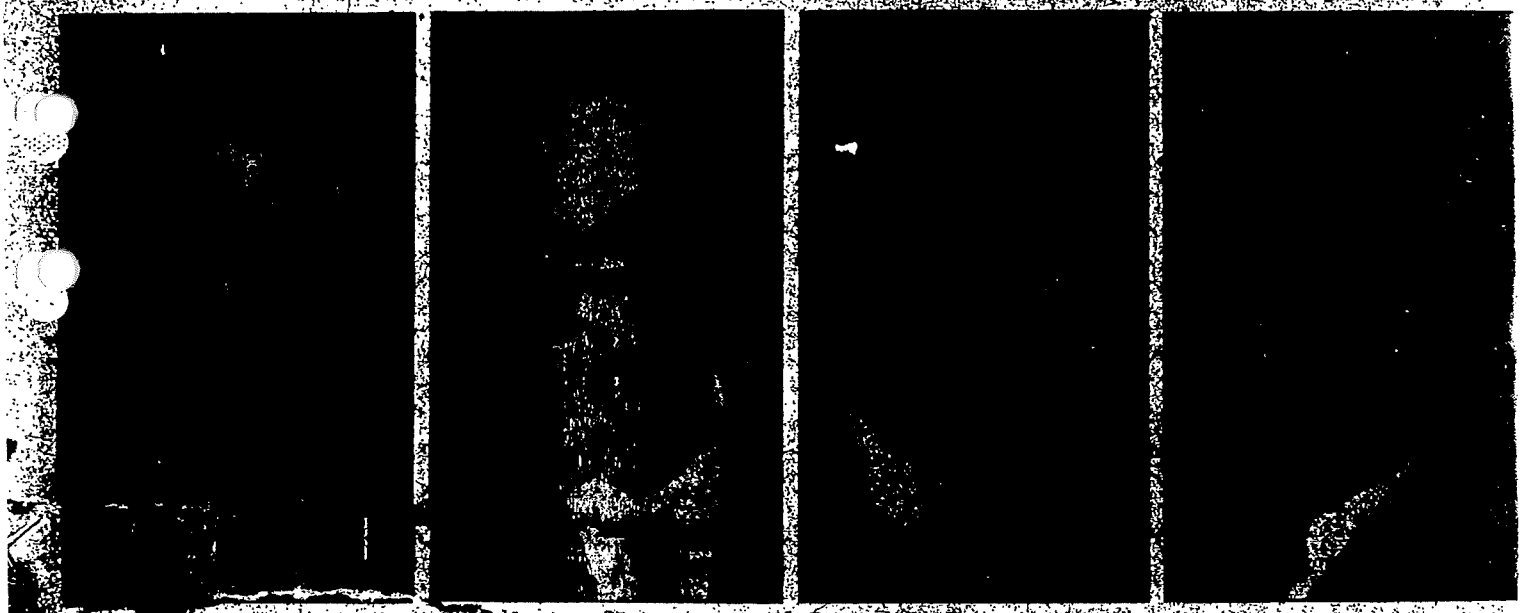

Westdeutsche Kandidaten für einen Säuberungsprozeß: Oskar Müller, Prinz, Fisch, Nüding. Die Genossen . . .

Volksverführung gewaschenen Komplicen, organisiert der Pseudo-Nero eine spontane Volkserhebung. Er läßt die Stadt Apamea überfluten und schiebt die Schuld an diesem Verbrechen den klassischen Nero-Feinden, den Christen, in die Schuhe.

Man muß die Szene bei Lion Feuchtwanger lesen, wie der Staatssekretär Knops seinen Plan entwickelt, die Christen mit der von ihm selbst arrangierten Überschwemmung der syrischen Stadt Apameas zu belasten, um die Christen zu vernichten, Titus zu treffen und dem falschen Nero die Möglichkeit zu geben, als der große Retter aufzutreten. Der „Christ Simlal „gesteht" das „Verbrechen" seiner Glaubensbrüder, und „die Massen nach dem ersten Schreck, liebten und verehrten ihren Nero um so mehr, und sie vergaßen ihren zunehmenden Hunger über der Größe ihres Kaisers". Ja, Knops war besser als Mielke.

Es muß bezweifelt werden, ob es einen Menschen gibt, der dieser Methode standhält. Früher oder später gesteht jeder. Aber das Geständnis ist nicht die einzige Voraussetzung für einen Schauprozeß. Es gehört ein Angeklagter dazu, der entschlossen ist, konsequent mitzuspielen. Und damit diese Entschlossenheit zustande kommt, ist das Bewußtsein notwendig, daß er auf Tod und Verderb seinem Ankläger ausgeliefert ist.

Gerade dieses Bewußtsein aber hatte Kurt Müller [illegible] gebrauchte es auch nicht zu haben. Denn Berlin war nicht Prag und

Damit hatte Ulbricht seine Chance. In e[illegible] Aktion wurde der Slansky-Prozeß als Ersatz fü[illegible] Müller-Prozeß genutzt, um die Säuberungsm[illegible] setzen. Daß es so war, beweist ein Indiz, und [illegible] Fedotow, der Name, den man in den Vernehmun[illegible] zum Anklagepunkt seines Prozesses machen sollte.

In dem Beschluß des Zentralkomitees der Sozia[illegible] heitspartei vom Dezember 1952, betitelt „Lehren [illegible] gegen das Verschwörerzentrum Slansky", heißt es [illegible] atmigen Philippika gegen den Ex-Staatssekretär Paul [illegible] grund des „Prager Beweismaterials": „Kurt Müller, der [illegible] fang Mitglied der Leitung der KPD in Westdeutschland [illegible] hörte früher zur trotzkistischen Gruppe von Heinz Neumann [illegible] melé ... In Moskau nahm er Verbindung zum [illegible] Klüngel auf und organisierte illegale Zusammenkünfte [illegible] hatte Verbindung mit dem Trotzkisten Fedotow, dem er [illegible] pflichtete, an der Organisierung und Durchführung der [illegible] arbeit und von Terrorakten gegen Führer der KPdSU [illegible] nehmen. Im März 1951 wurde er [illegible] Deutschland reaktiviert."

Damit hatte [illegible]

[illegible] legten die Ohren an: Sowjetzonen-Kandidaten [illegible]

das zweigeteilte Deutschland nicht Ungarn oder die Sowjet-Union. Hatte Müller schon mit Erfolg die subjektive Voraussetzung zum Prozeß von sich ferngehalten, nämlich sich zum Mittelpunkt einer Organisation zu machen, das heißt gemeinsam mit den Verneh-[illegible] nur den Akten eine lebendige Verschwörerbande entstehen [illegible] so haben sich auch die objektiven Bedingungen im Laufe [illegible] immer deutlicher als überaus ungünstig [illegible] für einen Schauprozeß in der Ostzone erwiesen.

[illegible] einer Rebellion im Schoter Prozeß war schon [illegible] aber er war im festgefügten Bankkreis eines [illegible] erstickt. Wenn ein Kurt Müller im [illegible] Deutschland als Bürger der Bundesrepublik und [illegible] bei der Eröffnung der Sitzung [illegible] und verlange als Mitglied [illegible] des Deutschen Bundestages [illegible] Rechtsschutz der Bundesrepublik [illegible] schon beim ersten Auftreten des [illegible] dann wäre [illegible] Das wußte Müller. Das wußten seine [illegible] geklagten [illegible] Vernehmer. [illegible] wollten [illegible] es wußte.

Mit diesem Risiko war kein deutscher Ralk-Prozeß zu führen. Nicht Müllers Stärke, sondern die Schwäche der Ulbricht-Staates, der nur ein Drittel Deutschlands umfaßt, die politische Wirklichkeit der Bundesrepublik, die Nähe des geistigen Raumes, der unfruchtbar ist für die exotischen Gewächse eines Schauprozesses, bewahrten die Welt vor einem traurigen Schauspiel und Kurt Müller und seine Genossen vor der Rolle Ralks.

Damit war Ulbrichts Plan geplatzt. Was war zu tun? — Wer den kleinen deutschen Stalin kennt, weiß, daß er so schnell die Partie nicht aufgibt. Er fand einen anderen Weg. Was mit Müller in Berlin nicht gelingen konnte, das suchte sich Ulbricht nun aus dem Prozeß in Prag gegen Rudolf Slansky heraus. Es war kein Zufall, daß Slansky und seine Mitangeklagten enge Beziehungen zu hohen Funktionären der SED und KPD unterhalten und diese schwer belastet hatten. Vor allem beschuldigte Slansky das Mitglied des Politbüros Paul Merker.

[illegible] seiner Verhaftung in Ostberlin [illegible] verhandelte [illegible] Müllertemplin [illegible] durch [illegible] des Mitglieds [illegible] urteil aus Moskau, „durch Schreiben des Mitglieds [illegible] Staatssicherheit der UdSSR" 25 Jahre wegen Terror, [illegible] Sabotage, Gruppenbildung und trotzkistischer Tätigkeit.

Am 15. April 1954 wurde Zutscheck [illegible] dort sang er über [illegible] und der Deutschen [illegible] zusammen [illegible] Generäle [illegible] und Kapitäre [illegible] [illegible] Alle [illegible] Es ist wie mit dem Weihnachtsmann [illegible] hinter der Larve des Nikolaus der Vater [illegible] [illegible] Autorität nicht mehr. Eines der wichtigsten [illegible] Machtmittel ist entwertet, der Apparat des Terrors an einer [illegible] scheidenden Stelle durchsichtig geworden.

Nur ein unbelehrbarer Novize des großen Alten im Mausoleum an der Kreml-Mauer könnte versuchen, dieses miserable Schauspielstück der Gewalt noch einmal über die Bühne gehen zu lassen, etwa mit einem Prozeß gegen den jungen Professor [illegible] Harich. Aber kein Hund würde dem kleinen Ulbricht [illegible] abnehmen. Angeekelt würde die Welt mit Kaiser Titus sagen: „Wie Adler [illegible]

11

KUNGL.
SVENSKA AMBASSADEN

6/11 58

Strängt förtroligt.

6/11 Nämnt för Exc.

12. 2.59
a f.str.f.k. till
Thulin
/u/Åström

P.M.

Över samtal med Emil Brugger, hållet i Bern den 3 november 1958.

Samtalet ägde rum i närvaro av kriminalkommissarie Schmidt från schweiziska statspolisen. Jag föreställdes för Brugger av chefen för schweiziska statspolisen, dr. Amstein.

Brugger uppgav, att han var född i Bern 1903, att han under andra världskriget varit verksam i Irak såsom tekniker samt efter världskrigets slut knutits till först den brittiska och sedan den amerikanska underrättelsetjänsten i Wien. Under sina år i Wien hade han hört talas om fallet Wallenberg. År 1948 hade han häktats av sovjetiska säkerhetsorgan och fram till den 22 maj 1954, då han fördes till Vladimir, vistats i olika läger i Sovjetunionen.

Under större delen av den tid, som han suttit inspärrad i Vladimir - från maj 1954 till oktober 1958 -, hade han suttit i Corpus III. I slutet av juli 1954 hade han tillbringat en vecka à tio dagar i den kombinerade sjukhus- och isolationsbyggnaden (Corpus II), där han vårdades för ögonlidande. Brugger erinrar sig att han anvisats en cell en trappa upp, men kan icke längre minnas cellens nummer. Som cellkamrat hade han förre generalfältmarskalken i tyska armén von Kleist. En av de första dagarna efter det att Brugger kommit till Corpus II hade fången i granncellen börjat knacka. Brugger hade vid detta tillfälle icke besvarat knackningarna, då han fruktade provokatoriska avsikter. Efter några dagar hade

fången i granncellen ånyo börjat knacka och frågat vem som satt i Bruggers cell. Brugger hade då svarat att han vore schweizare, men att han icke ville uppge sitt namn. Grannfången hade då knackat följande meddelande: "Mitt namn är Wallenberg. Jag var förste sekreterare vid svenska beskickningen i Budapest. När Ni blir frisläppt ber jag Er att omedelbart ta kontakt med en svensk beskickning eller ett svenskt konsulat och tala om att jag finns här."

Under de följande dagarna hade Wallenberg knackat ytterligare någon eller några gånger, men inte meddelat något utöver vad han tidigare sagt, förutom att han vore ensam i sin cell.

När Brugger efter sin sjukhusvistelse återvände till Corpus III och berättade om sin knackningsförbindelse med Wallenberg, hade två medfångar, Adam Übel och Turin, sagt att de själva år 1953 varit inspärrade i Corpus II och då genom knackningar varit i förbindelse med Wallenberg. - Adam Übel hade enligt Brugger varit gestapoofficer och under kriget varit verksam i Polen. Brugger visste inte var Übel nu vore bosatt, men han erinrade sig att Übel i Vladimir från sina föräldrar fått paket och att dessa paket varit avsända från en ort i närheten av Hannover. Turin vore ingeniör och troligen bosatt i Wien.

Från sin vistelse i Corpus III kunde Brugger erinra sig bland andra följande medfångar: Goizer, Goguberidse (enligt Brugger hade denne någon månad efter sin frigivning på sommaren 1956 ånyo häktats och sutte för närvarande åter i Vladimir), Pataridse, Usbenski, Mermelstein, Laube, Spiess, H[illegible]li, Bastamof, Rossi (som, såvitt Brugger visste, fortfarande befunne sig i Samarkand), Török, Mulle och de Latry. Vad Brugger spontant berättade om dessa sina medfångar, stämmer i allt väsentligt med de uppgifter departementet tidigare fått från andra källor.

Brugger nämnde att han torde ha varit den siste utländske fången i Vladimir, som nu vore belagt av enbart ryska medborgare, vilka gjort sig skyldiga till icke politiska brott. De politiska brottslingarna - sovjetmedborgare såväl som utlänningar - vore nu koncentrerade till andra fängelser, bl.a. Tabolsk i Sverdlovsk-distriktet.

Vid samtal med dr. Amstein, kriminalkommissarie

Schmidt och legationsrådet Hunziker - som förmedlat ambassadens kontakt med den schweiziska statspolisen - erfor jag, att man på schweizisk sida mycket ingående frågat Brugger om hans vistelse i Sovjetunionen. Hans utsagor hade i de fall, där så varit möjligt, jämförts med andra uppgifter, och man hade kommit till den slutsatsen att Bruggers utsagor i allt väsentligt vore korrekta. Tidigare hade man lutat åt att Bruggers uppgifter finge tagas med en viss försiktighet, men på denna punkt hade man alltså ändrat mening.

Bern den 3 november 1958.

Leif Leifland

Leif Leifland

KUNGL. UTRIKES
DEPARTEMENTET

Strängt förtroligt.

12.2.59
a r.str.f.k. till
Thulin (H-stpl)
/u/Åström

P.M.

över samtal med Emil Brugger den 24 november 1958 i Bern.

Samtalet ägde rum hos kriminalkommissarie Schmidt vid den schweiziska säkerhetspolisen och hade - liksom Leiflands samtal med Brugger den 3 november 1958 - förmedlats av legationsrådet dr. Hunziker i schweiziska utrikesdepartementet. - I nedanstående uppteckning har Bruggers utsaga systematiserats; uppteckningen följer alltså icke samtalets gång.

1. Brugger gjorde på vår uppmaning en skiss över Vladimirfängelset, vilken närslutes såsom bilaga 1 (skissen överensstämmer i allt väsentligt med för oss tidigare kända fakta).

Om Corpus II sade Brugger att den, vid de tillfällen då han vistats där - se nedan under punkt 2 -, torde ha haft sammanlagt ungefär 45 celler, fördelade på de 3 lägsta våningarna. Den översta, fjärde våningen, inrymde operationslokaler, tandläkarmottagning m.m. Om den rastgård, som löper utefter Corpus II:s ena långsida, uppgav Brugger att den bestod av åtta rastceller. Den inhägnades av en c:a 3 meter hög betongmur, på vilken, när fångar vistades i rastgården, två vakter posterade. (Tidigare hade muren varit av trävirke, men den hade byggts om i betong, sedan de österrikiska och tyska fångarna lämnat Vladimir.) Brugger uppgav, att man från cellerna i andra och tredje våningarna i Corpus II kunde iakttaga rastcellerna och de fångar som vistades där. Det hade emellertid varit strängt förbjudet att göra detta.

Tillfrågad om belysningen i cellerna i Corpus II upp-

gav Brugger, att denna tidigare utgjorts av en enda lampa, som varit installerad vid cellens ventilationsanordning, men detta hade sedan ändrats, och vid Bruggers senare vistelser i Corpus II hade cellerna varit försedda med två lampor, en som varit fäst i mitten av taket och en som anbragts ovanför dörren till cellen. Taklamporna hade släckts centralt kl. 10 på kvällarna; samtidigt därmed hade lampan ovanför dörren - denna hade varit betydligt svagare - tänts för att under natten upplysa cellen.

Tillfrågad om fängelsets frisörer uppgav Brugger, att han det senaste året, då han vistades i Vladimir, själv fått raka sig. Fångarna hade haft rätt att köpa elektriska rakapparater och t.o.m. rakblad. Tidigare hade i Corpus II funnits två frisörer, båda ryssar; en av dessa hade varit en kraftig man som troligen led av tuberkulos; denne hade lämnat Vladimir år 1954. Brugger visste inte från vilken del av Ryssland han härstammade.

2. Brugger uppgav sig ha vistats i Corpus II "fyra eller fem gånger". Han nämnde följande vistelser: juli-aug. 1954, då han vårdades för ögonlidande; en gång år 1956, då han led av lunginflammation; en gång i november 1956, då hans nervsystem var i olag; samt slutligen från den 15 eller 16 mars 1958 till den 5 augusti 1958, då han också vårdats för nervlidande.

3. Tillfrågad om sin första sjukhusvistelse i Corpus II uppgav Brugger, att han vistats i andra våningen men nu icke längre kunde erinra sig i vilken cell. Denna hade emellertid vett mot rastcellerna. Brugger gjorde en snabbskiss av cellen (bil. 2).

Då Brugger tillfrågades om omständigheterna kring knackningsförbindelserna med svensken i den bredvidliggande cellen, sade han att de uppgifter han tidigare lämnat till Leifland samt i artikeln i Berner Tagblatt den 22 november "zirka wörtlich" återgav knackningsförbindelserna. Vid samtalet uppgav han, att svensken knackat att han varit "Sekretär der Legation von Budapest" (alltså icke erster Sekretär). Brugger hade uppfattat svenskens namn såsom Wallberg, icke Wallenberg, och det var först, då han i Pravda läste den efter statsminister Erlanders besök i Moskva vid månadsskiftet mars/april 1956 publicerade svensk-sovjetiska kommunikén, som han

erinrade sig att den i Budapest häktade svenskens namn var Wallenberg. På tal om svensken verkligen givit Brugger i uppdrag att underrätta svenska myndigheter om att han vistades i Vladimir, sade Brugger, att han icke vore absolut säker härpå. Möjligen hade han kommit till den slutsatsen genom att han själv (Brugger) som dömd av domstol hade skrivtillstånd, under det att svensken, vilken Brugger förmodade vara dömd på administrativ väg (O.S.O.) sannolikt icke hade rätt att skriva vid denna tidpunkt.

Den tyske fältmarskalken von Kleist, med vilken Brugger delade cell vid detta tillfälle, hade enligt Brugger avlidit i september eller oktober 1954, d.v.s. blott någon eller några månader efter det att Brugger lämnat cellen. Kleist hade varit mycket försiktig och varnat Brugger för de risker han löpte om han knackade. Spord om Kleist hade uppfattat Bruggers knackningsförbindelser med svensken i grannecellen, uppgav Brugger att så icke kunde vara fallet, då Kleist var gammal och sjuk. Tillfrågad om han för Kleist omtalat, att han haft denna knackningsförbindelse, svarade han, att det var självklart, att han gjort, ehuru han icke lät särskilt övertygande på denna punkt. Brugger yttrade att Kleist varit "erstaunt", då han erfarit att Brugger haft knackningsförbindelser med svensken i cellen intill. Brugger hade vid detta tillfälle icke nämnt för Kleist, att han väl kände till fallet Wallenberg från sina år i Wien. Han hade icke heller, när han besvarade svenskens knackningar, meddelat, att denne vore honom bekant från denna tid. (Brugger föreföll vid detta tillfälle besvärad, då han uppenbarligen insåg, att det varit mänskligt och logiskt att meddela detta.)

Vid ett försök att få Brugger att erinra sig, med vilka fångar han suttit i Corpus III, när han insjuknade i ögoninflammationen, blev han märkbart irriterad och uppgav mycket hastigt, att han då varit tillsammans med Bretthauer, vilken vi strax innan hade talat om och som omkommit i en trafikolycka i Tyskland efter återkomsten från Sovjetunionen, samt "andra, av vilka de flesta äro döda". (För att icke ytterligare irri-

tera Brugger pressades han icke närmare på denna punkt.) Lika stark irritation visade Brugger senare under samtalet vid en fråga, om han visste vem som delat cell med von Kleist, innan och efter Brugger själv kommit till Corpus II i juli 1954 respektive förflyttats därifrån. "Sie dürfen mich nicht überfragen."

Efter publiceringen av den svensk-sovjetiska kommunikén den 3 april 1956 i Pravda hade fångarna i den cell i Corpus III, där Brugger då vistades, kommit att diskutera fallet Wallenberg. (Brugger bekräftade att man över huvud taget talat mycket om Wallenberg i Vladimir.) Enligt Brugger skulle han själv vid detta tillfälle ha sagt att Wallenberg hade vistats i Vladimir 1954, under det att Goguberidse och Pataridse sagt att de icke hört talas om att Wallenberg skulle ha vistats i Vladimir. Det vore alltså felaktigt att förstahandskällan i detta sammanhang vore georgierna utan det var han, Brugger, som först hade talat om denna sak. Han hade t.o.m. sagt till fångvaktarna att han 1954 varit tillsammans med Wallenberg, varvid en häftig ordväxling uppstod mellan Brugger och fångvaktarna. Mulles uppgifter om att uppgiften härstammade från Goguberidse vore följaktligen helt felaktiga, och Mulle tänkte han skriftligen göra uppmärksam på detta förhållande.

Om Goguberidse meddelade Brugger f.ö., att denne efter frigivandet år 1956 ånyo häktats, sedan han vistats på fri fot i 43 dagar. Anledningen härtill vore att Goguberidse, som tillhörde en mycket känd georgisk klan i "Grusinien", talat rent ut om händelserna i Suez och Ungern och över huvud taget vore en alltför ärlig politisk motståndare till det sovjetiska systemet.

4. Brugger uppgav, att de flesta politiska fångarna lämnat Vladimir under åren 1955 och 1956. Först repatrierades österrikarna och sedan tyskarna. Därefter fick rumänerna och andra fångar från balkanstaterna lämna fängelset. De kvarvarande, vilka betraktades som statslösa, hade förts till Tabolsk i Sverdlovsk-distriktet. Tillfrågad hur Brugger kunde känna till detta förhållande, kunde han icke lämna något tillfredsställande svar utan förklarade endast att så vore fallet och att man i fängelset ansåg att de, som förts till Tabolsk, aldrig skulle komma ut. Själv hade han mycket fruktat att bliva förd dit, då han ansåg sig vara den siste kvarvarande

utlänningen i Vladimir (se nedan angående Gouazé). - Fängelse i Tabolsk vore inrymt i ett tidigare kloster, som efter oktoberrevolutionen ombyggts till fängelse. I Vladimir cirkulerade vitt divergerande uppgifter om storleksordningen av Tabolsk; några ansåg att fängelset rymde 500 fångar, andra hade nämnt siffran 2 eller 3.000.

5. Vid en genomgång om med vilka utländska fångar Brugger varit tillsammans svarade han följande:

a. Bastamov kände han till, dock icke från Verchne-Uralsk utan endast från Vladimir. Han kände till att "finnarna" gemensamt kommit i rysk fångenskap i samband med en incident, vilken med största sannolikhet var Leino-gruppens överförande till Sovjetunionen. Han uppgav antalet finländare, som i detta sammanhang överlämnats till Sovjetunionen, till "18 eller 19". - Bastamov skulle man akta sig särskilt för. Han vore "ein ganz gefährlicher Mann". Enligt Brugger hade Bastamov frigivits i juli eller augusti 1956 och då förts till Villa Paulus. Bastamov hade varit svårt magsjuk under sin vistelse i Vladimir.

b. Rehekampff hade Brugger aldrig hört talas om.

c. Posh kände han till. Även denne vore "ein ganz gefährlicher Mann", men Brugger hade personligen aldrig träffat honom. Han trodde, att Posh vore ungrare.

d. Tamvelius kände icke Brugger till.

e. Langfelder vore honom obekant.

f. Schöggl var honom obekant, liksom

g. Manfred (i artikeln i Berner Tageblatt den 20 november 1958 avser Brugger med förkortningen M.v.M. icke Manfred utan en österrikisk medborgare vid namn Müller-Melborn).

h. Huber letade Brugger länge i minnet efter men gav upp.

i. Maximoff hade frigivits i oktober 1955 och vore "kein Spitzel".

j. Gouazé hade varit Bruggers bäste vän under fångenskapen. Han hade för några dagar sedan fått ett brev från Gouazé, i vilket denne inbjudit Brugger att besöka honom i Paris under en week-end.

(Här avbröts genomgången, enär Brugger visade tecken

på trötthet vid letandet i minnet efter sina tidigare medfångar. Det må nämnas att vi, med hänsyn till vad Hunziker uppgivit om det mycket spända förhållandet mellan Brugger och Höchli, under samtalet icke nämnde Höchlis namn.)

6. Bruggers uppmärksamhet fästes nu på att det gällde att med så stor säkerhet som möjligt försöka precisera tidpunkten då han haft knackningsförbindelse med svensken. Brugger vidhöll här enträget att detta var den 3 eller 4 augusti 1954. Då hans uppmärksamhet fästes vid att han vid det tidigare samtalet den 3 november uppgivit, att hela hans sjukhusvistelse inföll under juli månad, svarade Brugger undvikande och framhöll, att om han hade haft det minsta hopp om att bli frigiven skulle han bättre lagt tidpunkter och medfångars namn på minnet, men vid denna tidpunkt ansåg han sin situation vara fullständigt hopplös. Man finge taga med i beräkningen, att han icke var dömd på administrativ väg utan av en "Tribunal", vilket innebure att hans utsikter till repatriering vore ytterst små. Vid denna tidpunkt i samtalet ingrep kriminalkommissarien Schmidt och påpekade för Brugger, hur viktigt det vore att han verkligen försökte komma ihåg den exakta tidpunkten. Brugger vidhöll, att denna var i början av augusti och förklarade, att han hade dessa minnen registrerade som i en film i sitt medvetande och att han icke misstoge sig. Hans uppenbara minnesfel syntes emellertid irritera honom.

Då samtalet fortsattes och Brugger utfrågades om vad Uibel och Turyn berättat för honom om deras sammanträffande med en svensk diplomat, konstaterade Brugger med en viss häftighet, att dessa båda personer vore "grosse Spitzel" och det var allmänt bekant, att båda gingo ryssarnas ärenden. Brugger berättade sålunda att han ungefär 14 dagar före frigivningen av den politiske officeren i Vladimir-fängelset, major Krott, erfarit, att Uibel klagat över Brugger inför fängelseledningen. Turyn hade varit så avskydd av sina medfångar att dessa "dömt honom till döden".

På en fråga, om Brugger kände till en person vid namn Tomsen eller en vid namn Grossheim-Krisko, svarade Brugger uppenbarligen utan att behöva medvetet ljuga att han icke kände till dessa personer.

Härefter företeddes för Brugger Uibels brev till beskickningen i Bonn angående sin samvaro 1953 med "den svenske diplomaten Tomsen".

Brugger läste brevet med en viss, ehuru behärskad sinnesrörelse, men fattade tydligen icke helt sammanhanget.

Härefter underrättades Brugger om vem Tomsen var och att denne uppgivit sig vara svensk diplomat. Härvid kom Brugger tydligen ändock icke att inse risken för att han förväxlat Wallenberg med Tomsen. "Der Mann das ist ja derselbe. Das ist der Wallenberg."

Sedan det framhållits för Brugger, att han själv förklarat att han vore angelägen om att få fullständig klarhet i denna fråga och att han borde söka erinra sig tidpunkten för knackningsförbindelsen med svensken, vidhöll han sin tidigare utsaga Sedan det förklarats för honom, att det vore tänkbart att han haft förbindelsen 1953 i stället för 1954, förklarade Brugger alltjämt att han icke kunde ha misstagit sig utan att det handlade om 1954. Icke ens när han fick reda på att Turyn i allt styrker Uibels uppgifter, ville Brugger rucka på sin uppfattning. Ävenkriminalkommissarien Schmidt framhöll åter vikten av en exakt tidsangivelse och uppmanade Brugger att fundera över saken, och om han skulle komma på att han eventuellt misstagit sig icke genera sig för att tala om detta senare. (Bruggers absolut fasta ståndpunkt i frågan om tidsangivelsen synes icke endast vara bunden till det faktum att han skriftligen låst sig för en tidpunkt utan snarare vara betingad av en övertygelse härutinnan. Han höll det även för uteslutet att det vore två personer som uppgivit sig vara svenska diplomater i Vladimir. Ett faktum, som styrker Bruggers uppgifter, är att han vid samtliga tillfällen som han tillfrågats, uppgivit, att han kom till Vladimir första gången först den 22 maj 1954. Hans minne för tidpunkter belyses även av att han utan större tvekan uppgav att han vistades i Verchne-Uralsk vid tidpunkten för Stalins, resp. Berias död.)

7. Inför samtalets avslutande tog Brugger själv upp frågan om den publicitet som han givit fallet Wallenberg. Han framhöl därvid, att även om han "hade fel spelade detta icke någon större roll, då huvudsaken vore att Wallenbergs fall aktualiserades". Då han märkte vår reservation inför detta resonemang, framkom att hanmenade, att hans divergerande uppgifter om tidpunkten för knackningsförbindelsen med svensken var så ringa, att den icke kunde spela någon roll, då ju det endastför honom gällde att bevisa att Wallenberg varit i livet efter 1947.

8. Det må anmärkas, att vi icke fann anledning att närmare utfråga Brugger om hans vistelse i Sovjetunionen innan han kom till Vladimir. Den redogörelse, som Brugger lämnat i tidningsartiklarna i "Berner Tageblatt", lämnar härutinnan en fyllig redogörelse och avviker icke från den som han lämnat den schweiziska polisen (enligt Schmidt).

9. De schweizare i officiell ställning, som haft tillfälle att samtala med Brugger om dennes fångenskap i Sovjetunionen - Dr.Hunziker och kriminalkommissarie Schmidt - , har intrycket att Bruggers utsagor är tillförlitliga. Dr. Hunziker har exempelvis uppgivit, att han blott på en enda punkt hyst någon misstro mot Brugger, nämligen beträffande dennes uppgifter att han, sedan han utsatts för misshandel, avvisat ett erbjudande att bli frisläppt mot utfästelse att efter återkomsten till Schweiz gå ryssarnas ärenden. Det vore enligt Hunziker föga trovärdigt att en man som hade ringa hopp om att någonsin få lämna fängelset skulle säga nej till ett sådant erbjudande, vare sig han tänkte infria löftet eller ej efter återkomsten.

Kriminalkommissarie Schmidt har uppgivit, att han ända till vårt besök hos honom den 24 november varit övertygad om att Bruggers uppgifter varit sanningsenliga men att han möjligen kunde tvivla på utsagan om knackningsförbindelserna med Wallenberg, sedan han erinrat sig att denna uppgift tillkommit först efter det att Schmidt förhört Brugger i över en vecka och efter det att Brugger haft till låns en av Höchli författad tidningsartikel, i vilken det uppgivits, att Wallenberg skulle ha avlidit år 1948.

Även vi har fått den uppfattningen, att Bruggers uppgifter på det hela taget är sanningsenliga; blott uppgiften om knackningsförbindelsen med Wallenberg är vi benägna att möjligen sätta ett frågetecken för. Den har icke tillkommit spontant utan först efter ovan redovisade omständigheter. Å andra sidan måste i detta sammanhang ihågkommas, att Gouazé uppgivit, att antingen Brugger eller Bastamov i Vladimir sagt honom, att vederbörande varit i kontakt med Wallenberg redan hösten 1955 (ils étaient en contact). Det synes önskvärt, att Gouazé närmare utfrågas om de närmare omständigheterna kring denna uppgift. (Såsom framgår av PM angående samtalet med kriminalkommissarie Schmidt, ägde detta samtal, vid vilket vi fick uppgifter om att utsagan om Wallenberg icke tillkommit spontant, rum först efter samtalet med Brugger. Vi hade alltså icke tillfälle att utfråga Brugger om anledningen till att han icke, trots att han hade "Auftrag" av svensken i granncellen, själv spontant framfört budskapet.)

Gouazés uppgifter, lämnade redan i Sovjetunionen, styrker emellertid Bruggers utsaga och "kompenserar" i viss mån hans dröjsmål att meddela sig i denna angelägenhet. Brugger visste ju att Gouazé var på fri fot och antagligen underrättat vederbörande svenska myndigheter om vad Brugger sagt honom i fängelset om Wallenberg.

Det är dessutom frappant, att Brugger under samtalen gå söka stänga alla vägar, på vilka vi skulle kunna kontrollera hans uppgifter. (Brugger synes obenägen att tala om från vilken cell i Corpus III han fördes till Corpus II, resp. till vilken cell i Corpus III han fördes efter sjukhusvistelsen; han visste icke vem som vistats i sjukcellen förutom Kleist före och efter hans egen vistelse där. Bruggers uppgift, att han före sjukhusvistelsen i juli 1954 delat cell med bl.a. Bretthauer, stämmer dock med vad departementet från annat håll erfarit.). Vid denna tidpunkt i samtalet visade emellertid Brugger åter tecken på trötthet, varför ett förnyat samtal med Brugger kan bliva nödvändigt, sedan det på andra vägar fastställts med vilka personer Brugger vistats vid de olika tillfällena i Vladimir.

Mot Bruggers uppenbara trovärdighet beträffande andra av honom lämnade uppgifter står alltså nu angivna omständigheter, som kunna förringa värdet av hans utsaga beträffande knackningsförbindelserna med svensken. Det synes önskvärt, att denna utsaga därför blir föremål för all den kontroll som är möjlig. Sålunda torde böra utredas, vilka som varit Bruggers cellkamrater i Corpus III omedelbart innan han fördes till sjukhuset i juli/augusti 1954 respektive omedelbart efter det han återfördes från sjukhuset. Uppgifter härom torde i viss utsträckning kunna erhållas vid genomgång av på departementet befintligt material. I den mån detta behöver kompletteras, torde beskickningen i Bonn kunna erhålla material, antingen genom direkt hänvändelse till Suchdienst eller genom förfrågningar av de cellkamrater, vilkas namn finnas på departementet.

Vidare synes omständigheterna kring samtalet eller samtalen i den cell, i vilken Brugger vistades vid publiceringen av den svensk-sovjetiska kommunikén 1956, närmare böra klarläggas i den mån detta är möjligt. Emot Bruggers upp-

gift att det varit han själv som sagt, att han visste att Wallenberg vistats i Vladimir, står här Mulles under ed avgivna utsaga, att det varit Goguberidse som sagt detta. Mulles uppgift har sedermera vunnit stöd av Rehekampff. Beskickningen i Bonn synes böra höra Mulle på nytt beträffande denna fråga (Mulle är bosatt i Bonn).

En annan fråga, som synes böra klarläggas, är om samtalen mellan kriminalkommissarie Schmidt och Brugger mellan den 9 och 17 oktober berört blott Bruggers fångenskap eller om man härunder även kommit in på vilka utländska fångar, som Brugger lärt känna i Sovjetunionen. Därest det sistnämnda varit fallet - d.v.s. om samtalet rört även Gouazé och andra utlänningar, som Brugger kommit i beröring med i Sovjetunionen - måste det anses anmärkningsvärt, att Brugger icke under dessa förhör nämnt Wallenbergs namn.

Stockholm den 26 november 1958.

(Gunnar Lorentzon)

(Leif Leifland)

Leif Leifland

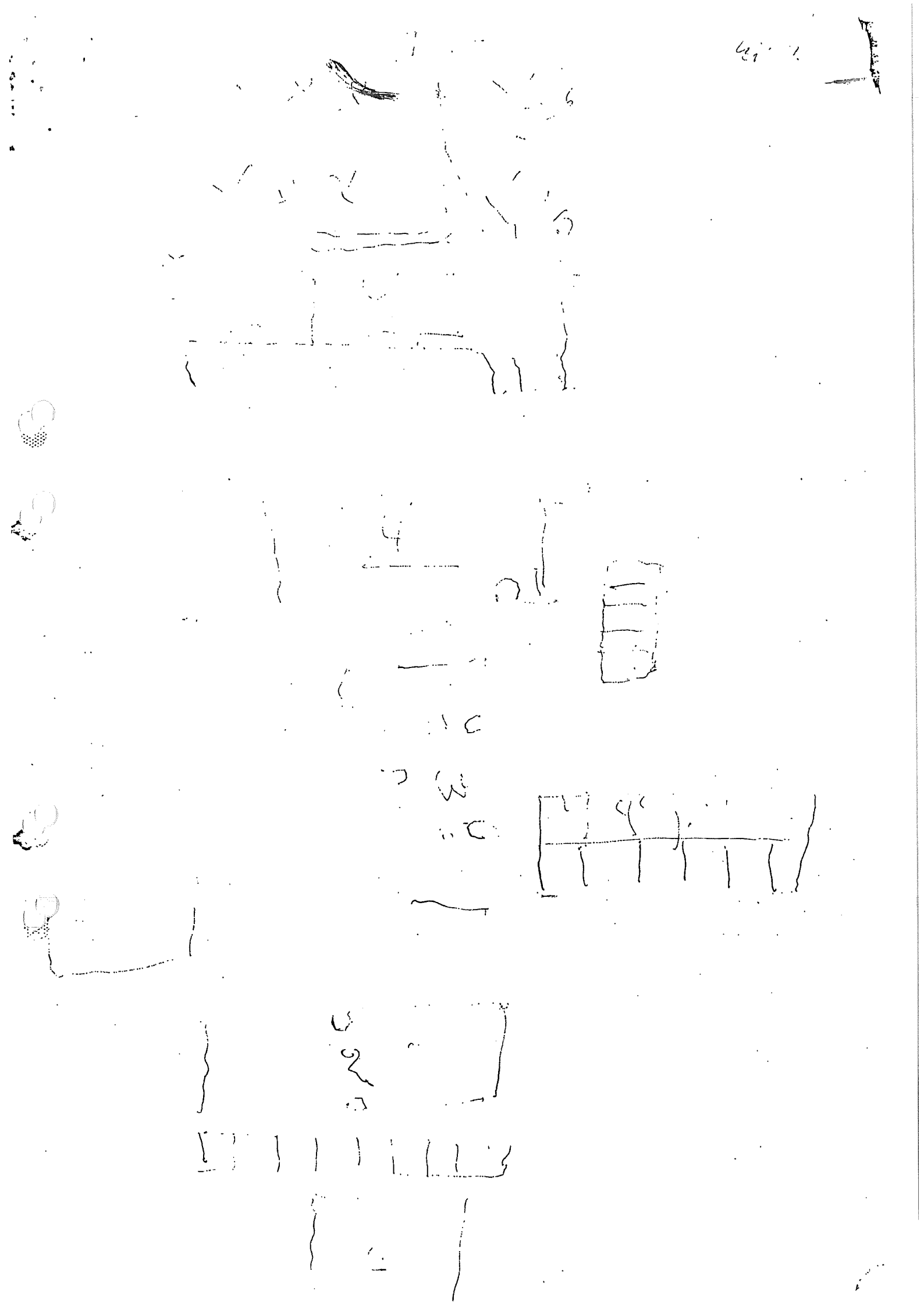

KUNGL.
SVENSKA BESKICKNINGEN

Strängt förtroligt.

P.M.

Jag besökte igår i Heppenheim (an der Bergstrasse) den från fängelset Vladimir i Sovjetunionen hemkomne forne krigsfången Hans Bund.

Bund, som nu är i 30-års åldern, berättade, att han såsom "Oberfeldwebel" i ett tyskt truppförband tillfångatagits i Prag i början av maj 1945, att han till en början såsom vanlig krigsfånge passerat olika krigsfånglägger i Sovjetunionen, att han den 21 april 1946 förklarades anklagad såsom krigsförbrytare, samt att han sedermera i regelrätt krigsrättsförfarande dömdes till 15 års fängelse. Han ankom den 6 juni 1947 till Vladimir-fängelset, där han befann sig till den 29 maj 1953, då han med en fångtransport avsändes till samlingslägret Tapiau i Östpreussen, varifrån han omkring årsskiftet 1953/54 återkom till sin hemort Heppenheim.

Det framkom under samtalet med Bund, vilken såsom framgår av bankdirektören von Hinckeldeys lista över fångar i Vladimir (bil. till hbr Kumlin-Lundberg den 3 juli 1954), länge personligen varit tillsammans med bl.a. Pörzgen, Schildknecht och Stelzer, att B. visserligen under samvaron med dessa och andra medfångar i Vladimir hört dem berätta åtskilligt om tidigare fängel-

sevistelser och fängelsekamrater, bl.a. i fängelser i Moskva, men att han ingenting nämnvärt mindes av dessa berättelser. Han anförde såsom förklaring, att han ej tyckt sig ha anledning lägga något av sina medfångars berättelser om deras tidigare upplevelser på minnet, då han under vistelsen i Vladimir knappast räknat med att någonsin komma tillbaka till Tyskland; hade man vetat, yttrade han, att man nu skulle vara tillbaka i sin hemort, hade man nog bemödat sig att komma ihåg både det ena och det andra.

Bund hade således utöver de av honom lämnade uppgifter om andra Vladimir-fångar, vilka återfinnas på Hinckeldeys lista, knappast något av intresse att förtälja. Han hade aldrig hört talas om någon svensk, som skulle ha befunnit sig i fångenskap i Ryssland, och han hade aldrig hört namnen Wallestein, Gentz, Stühler, Loyda, Pelkonen, Huber, Langfelder eller Wallenberg. Han hade icke heller hört talas om någon generallöjtnant Stahel eller om generalmajor Spalcke. Han hade intet minne av att Pörzgen talat om någon ungrare vid namn Galffy eller om Rödel. Däremot hade han ett dunkelt minne av att han hört talas om en person vid namn Hofstetter, men han visste icke, huruvida han hört denne omnämnas såsom en i Vladimir befintlig fånge eller såsom en person, vilken någon medfånge träffat på annan ort. Vidare hade han hört namnet Supprian (vilken ju förekommer i Hinckeldeys lista över Vladimir-fångar, dock utan att Bund där angives som källa till någon uppgift om S.).

Bund omnämnde emellertid såsom en person, vilken torde sitta inne med direkt kännedom om medfångar i Moskva-fängelser, den på Hinckeldeys lista över från Vladimir hemkomna fångar upptagne Paul Koch, nuvarande adress: Husum, Markt 22, som varit tillsammans med general Gerstenberg i Vladimir, och som tidigare befunnit sig i olika fängelser i Moskva. Koch skall enligt Bunds uppgift vara en "höherer SS-Führer", som under kriget varit verksam i Sofia, där han i en eller annan form varit knuten till tyska legationen.

Bonn, p.t. Köln, den 13 augusti 1954.

(I Damgrens frånvaro

(K.A. Damgren)

13

Bil.2 till Besk:ens i Wien skrivelse
nr 585/55

Strängt förtrolig.

P.M.
över samtal med Alfred Cretnik den 30 augusti 1955.

Alfred Cretnik, verkmästare, "Werkzeugspezialist", Hernalser Hauptstrasse 182/5, Wien.

Cretniks namn har erhållits av dr Maximilian Manfre men jag har även hört talas om honom från andra återvända krigsfångar, exempelvis omnämndes Cretnik av Victor Hahn (571 B.29.8.55.). Cretnik karakteriserades av Hahn som "Klopfer" och nära förbunden med Manfred.

Cretnik begav sig i egenskap av verktygsspecialist frivilligt till Sovjetunionen, där han under åren 1931-1933 a betade i kanonfabriken Barikade, under åren 1933-1935 i en fa rik Kramatorskaja, under åren 1935-1937 i lokomotivfabriken Oktoberrevolutionen i Vorosjilovgrad.

Det framgick icke av samtalet, om Cretnik vid denna tid hade kommunistiska sympatier. Cretnik framhöll endast, at han begivit sig till Sovjetunionen för att arbeta såsom specialist, men det är väl att förmoda, att han vid denna tid va rit kommunist.

Den 21 september 1937 häktades Cretnik vid ett besö i Stalingrad och anklagades för spioneri. Han fördes till Sta lino, dit han anlände i oktober 1937. Den 9 februari 1938 för des han till fängelset Lokajonofka i Kiev, där han vistades t den 21 april 1938, varefter han frigavs och sändes till Berli Den 9 maj 1938 återkom han till Wien.

Cretnik tog anställning i oljeraffinaderiet Vösendorf, "vilket efter ryssarnas intåg förvaltades av dem, ehuru raffinaderiet icke var ett USIA-företag i egentlig mening". Den 17 juli 1950 häktades Cretnik av ryssarna. Han fördes til det ryskkontrollerade österrikiska poliskommissariatet i Askersdorf i Wien, där han förvarades till den 5 augusti 1950.

Därefter fördes han till kommissariatet i Hartmuthstrasse, där han förvarades till den 1 december 1950. Därefter satt Cretnik häktad intill den 19 april 1951 i "Hoyos-palatset" i Wien. Därifrån sändes han till Neunkirchen, varifrån han i ensamtransport fördes till Lemberg den 2 juli 1951. Transporten skedde i en postvagn, inredd med små celler. Efter en dags uppehåll i Lemberg fördes Cretnik till Moskva, där han inträffade den 9 juli. Han insattes i en med endast elektriskt ljus upplyst cell i Butirki och vistades där ensam i 6 veckor. Cellens nr var 225 och belägen i 1.Stock d.v.s. andra våningen efter svenska beräpp. Den 11 augusti 1951 flyttades Cretnik till cell 229 i 3:e våningen, där han satt ävenledes ensam till den 2 september 1951, då han transporterades till Verchne Uralsk, dit han ankom den 7 september 1951. I Verchne Uralsk vistades Cretnik till den 11 april 1954 och satt stora delar av denna tid ensam eller endast tillsammans med ytterligare en eller två personer. Under tre veckor efter ankomsten till Verchne Uralsk satt Cretnik i cell nr 31 och den 21 februari 1952 infördes en österrikisk medborgare vid namn Kurzböck. Från cell nr 31 fördes Cretnik den 7 februari 1953 till cell nr 17 i Stock 3, d.v.s. översta våningen i fängelset. Där fick han dela cell med österrikarna Josef Vollmeier och Josef Schweinberger. Såväl Kurzböck som Vollmeier och Schweinberger lär hava återkommit från den ryska fångenskapen. Den 5 september 1953 utfördes Schweinberger ur cell nr 17 och ersattes med en rysk fånge vid namn Anatole Orlof från Konstantinofka. "Orlof konstaterades snart vara cellspion." Den 7 februari 1953 fördes Cretnik till cell nr 38 i Stock 1, d.v.s. bottenvåningen. Där delade han cell med Oberst Tarbuk från Wien, broder till den i 545 B.23.8.55. omnämnde generalen Tarbuk-Sensenhorst. (Överste Tarbuk har återvänt och kommer att kontaktas av beskickningen). I cell nr 38 fanns även en lett vid namn Rudolf Kisis från Riga, vilken tidigare varit anställd i det lettiska handelsministeriet. Kisis hade bett Cretnik, att "när han bleve fri, han skulle underrätta den s.k. lettiska exilregeringen i Stockholm om, att Kisis var i rysk fångenskap". Sedermera hade Cretnik erfarit av andra fångar, att Kisis numera vistas i Wladimir under adress Postfach Moskva 5110/49. I cell nr 38 har Cretnik även suttit tillsammans med en amerikansk medborgare, Mikel Feingersch (Feingersch har omnämnts av Stöger, som sade, att Feingersch vistades i Alexandrovsk (se 570 B.26.8.55.). Han

hade även i denna cell sammanträffat med Otto Eisenhauer (äve ledes omnämnd av Victor Hahn 571 B.29.8.55.). Cretnik kunde i likhet med Hahn omtala, att Feingersch egentligen vore bosatt i Etiopien, men att han för närvarande lär vistas i Wien. Äver ledes i cell nr 38 hade Cretnik sammanträffat med Otto Wessel och en dr Gönner från Graz.

Den 5 mars 1954 flyttades Cretnik från cell nr 38 till cell nr 34 i bottenvåningen, där han vistades till den 11 april 1954. I cell nr 34 satt Cretnik tillsammans med Kisis, Tarbuk, Wessely och Eisenhauer. Den 11 april 1954 fördes Cretnik till Wladimir, dit han ankom den 24 april och insattes i cell nr 67 i Stock 3, d.v.s. översta våningen. (Cell nr.67, Stock 3, Corpus 3). Även här fick Cretnik dela cell med øvers Tarbuk. Cretnik vistades i cell nr 67 till den 7 mars 1955, dä han fördes till sjukcellen nr 48 i Corpus 2. Här delade han cell med den tyske majoren och generalstabsofficeren Ernst Keitel, son till fältmarskalken Keitel. Den 12 mars opererade Cretnik för bråck. Den 4 april 1955 infördes generallöjtnante Bentivegni, som bekant chef för Abteilung III i tyska Abwehr, i sjukcellen. Bentivegni hade fått ett nervsammanbrott och ku de knappast tala mer. Den 19 maj 1955 fördes Cretnik för frigivning till Potmar, dit han anlände den 21 juni och sedermer till Wiener Neustadt, dit han anlände den 25 juni 1955.

Tillfrågad om han kände dr Maximilian Manfred meddelade Cretnik, att han gjort detta sedan ett 10-tal år tillbak alltså långt före fångenskapen. Cretnik tillfrågades, om han någon gång delat cell med Manfred, men detta förnekade han. Cretnik hade emellertid dagligen "telefonerat" med Manfred, som vistades i cell nr.68 i Wladimir. Cretnik framhöll vidare med stor bestämdhet, att Manfred blott suttit i två olika celler i Wladimir (jfr Hahns vittnesmål). Tillfrågad om han viss vem som mer suttit i cell nr 68 meddelade Cretnik, att Rensinhoff gjort detta i april 1955.

På tal om övriga medfångar i Wladimir sade Cretnik, att fru Stelzer suttit i cell nr 37, Corpus 3 i Wladimir. Han visste icke i vilken cell Stelzer själv suttit men trodde, at en "ingenjör Hans Svoboda i Wiener Neustadt" skulle känna til detta.

I anslutning till Hahns vittnesmål (571 B.29.8.55.) frågade jag Cretnik, om han kände någon, som suttit i cell nr

17 i Wladimir. Cretnik trodde sig kunna erinra, att en viss Josef Tucek och "en vid namn Schuster" suttit i cell nr 17. Jag nämnde i förbigående namnet Huber, varpå Cretnik sade, att han i cell nr 67 i Wladimir sammanträffat med en Anton Huber. Tillsammans med denne Huber hade Cretnik för övrig gjort upp namnlistor på medfångar under vistelsen i Potmar. Dessa listor lovade Cretnik att vid tillfälle visa beskickningen. Den i Hahns vittnesmål omnämnde majoren Granitschek kände även Cretnik till och han kunde ävenledes korrigera stavningen till Gamillschegg.

Cretnik gjorde ett relativt redigt intryck och han ämnade data med mycket stor precision. Han var översvallande tillmötesgående och gav närmast intrycket av att vara en glad garçon. Braunerhielm, som även var närvarande under samtalet med Cretnik, fann, att Cretnik till typ och uppträdande mycket liknade Manfred, ehuru Cretnik är ännu mera lättillgänglig än Manfred. Manfred har vidare uppgivit, att han haft Cretnik såsom "sekreterare" vid upprättandet av sina namnlistor, som han medfört ur fångenskapen. Cretnik tycktes emellertid inte vara medveten om, att Manfred betraktade honom som sin medhjälpare, ehuru de båda haft flitig kontakt med varandra och utbytt upplysningar.

Cretnik nämnde följande namn på tyska diplomater i Wladimir, som Manfred också nämnt (487 B.2.8.55.).

Attachén Langer, Bukarest
Kanslisten Wittern, Sofia
Kanslisten Muschl, Sofia
General Gerstenberg, Bukarest
en general Hansen el.dyl., Bukarest
samt österrikiske generalen Angelis.

Det är svårt att bilda sig en uppfattning om Cretniks tillförlitlighet men det är väl att förmoda, att Cretnik till större delen endast relaterat fakta.

Wien den 31 augusti 1955.

Gunnar Lorentzon
(Gunnar Lorentzon)

1
2
3
4
5
6
7
8
9
0
1
2
3
4
5
6
7
8
9
0
1
2
3
4
5
6
7
8
9

14

Uppteckning

med redovisning av förhör och samtal med Wilfred Cumish, Bradford, Massachusetts.

1. Cumishs identitet.

Wilfred Cumish vore född i Amesbury, Massachusetts, den 18 september 1915 av polska föräldrar (immigranter). I föräldrahemmet hade han lärt sig tala flytande polska, vilket han alltjämt behärskade väl. Efter att under tio års tid ha varit sjöman på handelsfartyg av varierande nationalitet sökte han 1945 anställning i amerikanska armén som tolk. Efter en tvåårig utbildning som sådan - och med all sannolikhet även i militär underrättelsetjänst - sändes han 1947 till de amerikanska styrkorna i Tyskland, där han först förlades till Magdeburg och senare i närheten av Frankfurt am Main. Efter några veckor sändes han till Wien. Där tillfångatogs han på rysk begäran av österrikisk polis ("österrikiska gendarmer") den 3 februari 1948. Han kvarhölls under lång tid i fängsligt förvar av sovjetiska myndigheter i Österrike på skilda orter. Under denna fångenskap hade han underkastats intensiva förhör vid ett otal tillfällen, varvid fysisk tortyr understundom kommit till användning, vars sviter alltjämt plågade honom. Efter att ha suttit inspärrad i ett fängelse i Wien under senare delen av 1948, erhöll han en dag plötsligt besked om att han för spioneri för amerikansk och tysk räkning dömts till femton års fängelse (utan rannsakning i egentlig mening). I maj 1949 fördes han under stark eskort (4 fångvaktare med en polishund), slagen i handbojor till Lwow i Polen och efter två veckors uppehåll där till Moskva. Han övernattade i tåget i Moskva och transporterades följande dag vidare till fängelset i Vladimir, dit han anlände i juni 1949. Där kvarhölls han till 16 augusti 1955. Under hela denna fångenskap hade Cumish icke vid något tillfälle givits möjlighet träda i förbindelse med yttervärlden, och hans öde var okänt för de amerikanska civila och militära myndigheterna. Hans hustru hade t.o.m. betraktat honom som död och hade under hans bortovaro erhållit äktenskapsskillnad och därefter ingått nytt giftermål. Endast vid ett tillfälle hade han i Vladimir blivit förd till förhör.

Den 16 augusti 1955 hade han under bevakning sänts till ett uppsamlingsläger väster om Moskva ("Bikow?"), där han fick stanna 12 dagar. Från detta fördes hela gruppen utlänningar till Moskva och sedan till Öst-Berlin, dit transporten ankom den 5 september 1955.

Cumish, som är en smärt och tämligen reslig man (omkring 175 cm) med smalt ansikte, gröna ögon och brunt hår och vilken i de ryska fängelserna nedgick i vikt från 184 pund till 98, ger intryck av att besitta god iakttagelseförmåga och ett anmärkningsvärt gott minne för detaljer. N[illegible]an lovordades för dessa egenskaper, framhöll han, att träningen i den militära verksamheten han kom att ägna sig åt (Military Intelligence) bidrog till att skärpa hans uppmärksamhet, och han tillfogade, att han n[illegible] hela tiden som riktpunkt att inpränta i sitt minne så många exakta detaljer som möjligt för delgivning med de amerikanska militärmyndigheterna efter sin frigivning. I Vladimir lärde sig Cumish även ryska.

Sedan någon tid tillbaka vore Cumish anställd hos firma Hoyt & Northen Tanning Corporation, Bradford, nr Haverhill, Massachusetts . (Tel. DRAKE 3-3828.) Han är bosatt under adress 1 South Charles Street, Bradford, Massachusetts (beläget mitt emot fabriken). Samtalen fördes dels i hans hem (Tel. DRAKE 2-2840) dels i ett hotellrum i Haverhill.

Den närmaste anledningen till frigivningen angav Cumish vara den omständigheten att amiral Voss, med vilken han länge delat cell, nemsändes till Tyskland och sedan tydligen enligt givet löfte gav den am[illegible]ikanska representationen i Tyskland underrättelse om Cumishs öde.

2. <u>Fängelset i Vladimir</u>.

På begäran uppgjorde Cumish en planskiss över fängelsebyggnaderna i Vladimir, vilken här bifogas i kopia. Över fängelset gav han därtill ./Bil.1.
följande beskrivning:

Enligt Cumish vore detta fängelse det centrala fängelset för politiska fångar ("Central Political Prison for spies"), i vilket länge höllos förvarade både ryska och utländska fångar utan åtskillnad. De ryska fångarna blevo emellertid senare - den 19 september 1953 - isolerade från ut-

länningarna. I fängelset fanns på andra våningen i mittbyggnaden (Corpus III) en avdelning för kvinnliga fångar. I övrigt befolkades fängelset helt av manliga fångar från ett stort antal länder. Sålunda funnos där vid olika tillfällen en engelsman, en amerikanare, fransmän, greker, polacker, araber, kineser, japaner, ukrainare etc., alla anklagade för spioneri eller motsvarande politiska brott. Vid Cumishs ankomst uppgick fångantalet till omkring ett tusen man men sjönk senare efter repatriering av österrikare och tyskar till omkring 500 (kvinnorna häri inräknade). Utöver dessa politiska fångar funnos i en helt skild avdelning av fängelset ett antal vanliga förbrytare, vilka användes till arbete utanför fängelset. Åkerbruksredskapen och motsvarande utrustning förvarades i ett antal skjul intill utsidan av den norra fängelsemuren.

På tre sidor begränsas fängelseområdet av en tegelstensmur men på östra (?) sidan, i vilken ingången till fängelset befinner sig, har muren ersatts med ett träplank. Inhägnaden är 7 fot hög. Tegelstensmuren - 18 tum i tjocklek - liksom samtliga fängelsebyggnader äro uppförda i röd tegelsten klädd med ett tunt lager av cement. Undantaget utgjorde Corpus III (mittbyggnaden), som målats i gul färg. Såsom skissen utvisar, äro de egentliga fängelsebyggnaderna uppdelade i 3 avdelningar eller "Corpus" och varje avdelning skild från angränsande avdelning med galler och låsförsedda grindar under bevakning av vaktpersonal. Hundar användes för vakttjänsten utanför inhägnaden men icke på fängelsegårdarna. Räknat från väster (?) befinner sig först Corpus II innehållande fängelseceller i en byggnad och sjukavdelning i en angränsande byggnad. På området för Corpus II finns även generator för den elektriska strömmen samt en liten bod, s.k. "Canteen", i vilken ryska fångar - de enda som voro försedda med godtagbara kontanter - kunde göra smärre inköp. Rastgård för fångarna funnos i varje avdelning. Väggarna till desamma mätte 7 ½ fot i höjd och varje fånge rastades i sitt eget bås. Sjukhusavdelningen i Corpus II var gemensam för hela fängelset och bestod egentligen endast av en förbandsstation (first aid station) men omfattade hela den östra (?) tegelstensbyggnaden i tre våningars höjd. I varje sjukhuscell bereddes plats för två personer. En mindre begravningsplats var belägen längs västra (?) sidan av sjuk-

usbyggnaden. Av alla byggnader i Vladimirfängelset var sjukhusbyggna-
en den enda som hade ett schakt i byggnadens längdriktning i mitten,
träckande sig från bottenvåningen till taket med celler belägna på ömse
idor. I varje våningsplan befann sig i detta schakt ett ståltrådsnät.

Centralbyggnaden i Corpus III var en byggnad i fyra våningar. Celler-
a voro placerade längs ytterväggarna med en längsgående korridor i mitten.
id varje ände av korridoren stod utposterad en vakt. Andra vakter höllo
ellerna under ständig bevakning och tittade in genom en liten öppning
celldörren "every 2nd or 3rd second". I bottenvåningen befunno sig
e[illegible]rna 1 - 26, i våningen en trappa upp cellerna 27 - 31 jämte administra-
ionslokaler, i våningen 2 trappor upp cellerna 32 - 59 och i översta vå-
ingen cellerna 60 - 70. I varje våningsplan befann sig en isoleringscell,
o[illegible]nvändes vid disciplinstraff, samt en cell i vilken fångarna dagligen
ömde de i de enskilda cellerna placerade latrinkärlen. En överordnad
aktkonstapel befann sig i en vaktkur vid östra (?) änden av cellraden.

Corpus IV, som befann sig längst öster (?) ut, var en fängelse-
yggnad i 4 våningar till inredning lik de övriga fängelsebyggnaderna.

Cumish hörde aldrig talas om någon avdelning i fängelset som be-
ecknades såsom Corpus I. Möjligen åsyftades därmed två längs den södra (?)
uren uppförda längor innehållande bostadslägenheter för den vid fängelset
jänstgörande personalen.

I varje cell vätte celldörren mot gången. Celldörren var på båda
i[illegible] klädd med plåt och i densamma befann sig förutom "titthålet" en mat-
ucka. Dörren låstes med tre riglar samt ett nyckellås. I ytterväggen till
ellen befann sig ett högt upp beläget fönster, genom vilket fångarna voro
t[illegible]udna att se ut. Genom att klättra upp på ett i cellens mitt befint-
ligt bord kunde fångarna allt emellanåt bereda sig tillfälle kasta en blick
ut över fängelsegården och mot den därå belägna rastgården. Därvid hade
fångarna tillfälle att se medfångar från andra celler under dessas gång mellan
astgården och fängelsebyggnaden. Under de stunder någon fånge passade på
att se ut genom fängelsefönstret, låtsades alltid en av cellkamraterna putsa
let glasfönster som befann sig i fängelsedörrens lilla runda öppning. Varje
ell mätte 7 x 9 meter. Ytterväggen var 2 fot tjock, mellanväggen 18 tum och
aket i varje cell välvt vilande på tvärgående bjälkar. Varje cell var in-
ändigt målad i grå färg. Varje cell rymde upp till 12 personer, ehuru ofta
ndast 3 - 5 fångar under längre tid befunno sig i en cell. En skiss över en
ell med plats för 12 fångar närsluts. Avståndet mellan sängarna i en sådan

./Bil.2.

cell respektive mellan det i cellens längdriktning placerade bordet och närstående sängar översteg icke 3 tum. Längs ytterväggen löpte genom alla celler ett metallrör ("steam pipe") och under fönstret befann sig i samtliga celler en radiohögtalare. På den ena långväggen i närheten av den inre kortväggen fanns i varje cell "a cupboard" eller litet skåp för förvaring av muggar och matbestick.

En genomgående princip beträffande fångarnas förvaring var den att de vanligen mycket ofta fingo byta celler och cellkamrater. Enligt fångarnas egna förmodanden voro skälen härtill två: dels ville man undvika att fångarna i en cell alltför noga lärde känna varandra, dels gåvos fängelsemyndigheterna därmed tillfällen att på ett icke uppmärksammat sätt placera in sina kunskapare bland de "riktiga" fångarna.

Gamla tidningar tillhandahöllos i cellerna, den enda tillåtna sysselsättningen i övrigt bestod i schackspel. - Alla fångar voro klädda i randiga kläder, skägg och hår kortklipptes var fjortonde dag. Denna enformighet i klädsel och utseende försvårade för fångarna att identifiera varandra redan på ett tämligen kort avstånd.

3. Kommunikationer mellan fångarna.

De längs cellernas ytterväggar löpande ledningarna kunde fångarna begagna som "telefonledningar". De metallmuggar, som fångarna tillätos behålla mellan måltiderna, kommo härvidlag till användning. Den som ville sända ett meddelande denna väg, placerade muggens botten hårt mot röret och talade in i muggen. Mottagaren höll muggen upp- och nervänd, likaledes hårt tryckt mot samma rör och kunde då tydligt uppfatta den talandes röst. Anrop till de skilda cellerna skedde genom knackningar (t.ex. först 4 och sedan 3 knackningar för anrop av cell 43). Dessa samtal kunde självfallet avlyssnas i alla celler förbundna genom samma rörsystem men meddelandena voro icke alltid tillgängliga för dem alla beroende på överenskomna koder eller på att det språk samtalen fördes på icke var förståeligt för mer än vissa av fångarna.

Självfallet tillämpades även systemet med knackning i väggarna med rysk eller tysk kod eller med morsesignaler eller med det s.k. idiotsystemet. Man undvek emellertid om möjligt kommunicering medelst knackningar, vilket delvis hade sin grund i fara för upptäckt dels i det förhållandet att andra medel stodo till buds i detta fängelse. Så-

lunda voro fångarna tillåtna att alltid ha tillgänglig i cellen såväl bläckpenna som bläck. Det senare, som tillhandahölls i minimala kvantiteter åt gången, utdrygades med vatten. Som fångarna fingo läsa tidningar,hade de möjlighet ur dessa riva ut små pappersslappar, på vilka meddelanden nedtecknades. Dessa lappar rullades in i små brödkulor, som fångarna kastade till varandra under den dagliga entimmesvistelsen i rastgårdarna. Det var icke tillrådligt att kasta en brödkula till annan än grannen i angränsande bås och alltså aldrig över till en cell å andra sidan den väl bevakade mittgången i rastgården.

Fångarna ristade även ord och tecken på väggar i celler och rastgårdar och i synnerhet lämpade sig härför den cell, där latrinkärlen tömdes av fångarna själva.

Tillfälle till samtal gavs nästan aldrig i badet, dit fångarna fördes en gång i veckan. Dels träffade de vanligtvis där blott de egna cellkamraterna, dels åstadkoms av ångpannor och duschar (den enda tillgängliga badformen) sådant buller att man icke under de fem à sex minuter badet fick pågå kunde uppfatta ord från andra badande.

4. Cumishs egen fängelsevistelse.

Cumish förvarades under den allra största delen av sin tid i Vladimir i Corpus III. Till Corpus II överfördes han under en kortare tid, då reparationsarbeten pågingo i Corpus III, samt vid två tillfällen för vård i sjukavdelningen (ena gången i februari 1952 under 10 dagar för blindtarmsoperation, andra gången för behandling av sina under tortyren krossade stortånaglar).

Cumish angav vistelse i följande celler i nedan nämnd ordning:

	42	Första tiden i Vladimir förvarades Cumish ensam i denna cell.
	43	I juni 1949 överfördes Cumish hit, vari befunno sig tysken Martinez, Pörzgen, amiral von Bredow, amiral Guse, lettländaren Migunic, tyske sergeanten Meyers, ryske arkitekten Alexandroff från Moskva, Rensinghoff, general Ziegel, tysken Kurt Landwehr von Pragenau.
1952	44	Cumish och Martinez.
	45	Här satt Cumish tillsammans med tysken Hinckeldey.

1952 7 Här stannade Cumish 2 dagar. Övriga cellkamrater voro: en svensk prästman "troligen katolik", vars namn Cumish icke kunde erinra sig, japanen Sato, Rensinghoff, Meyer, Pörzgen, Ziegel, tysken Martinez, professor Clauberg, minister Clodius samt Puschkarjov och Kurt Landwehr (von Pragenau).

25

11

1.6.54 1 Till att börja med ensam i denna femmanscell. Senare infördes hit amiral Voss jämte tysken Pörzgen från Frankfurter Zeitung (av Cumish uttalat "Pedskill"). Efter någon tid utökades skaran med japanen Sato, som led av tuberkulos, vidare österrikaren Fredrik Dengg (polisman från Wien men hemmahörand i Hofbräu, Innsbruck). Dengg hade tidigare suttit i samma cell som österrikaren Hahn (tbc-sjuk) fick flytta in i. Sato togs ut och fördes till sjukavdelningen. Den 23 december 1954 hämtades Voss. Såväl Cumish som Voss betraktade Pörzgen som hemlig rapportör åt fängelsepersonalen och till deras ömsesidiga beklagande hindrade detta dem från att i någon större utsträckning utbyta informationer.

67

66

55

2

7 Cellkamrater Voss och "Langfelder".

44

45 Tillsammans med Willy Bergemann.

— 43

6

47 Cumish tillbragte tiden i denna cell tillsammans med en österrikisk jude Otto Moutner från Gregor Mendelstrasse i Wien, vilken under 1943 hade arbetat för amerikanska Röda Korset i Wien. - I cell 47 satt Cumish ett slag tillsammans med Keitl Jr.

1

49

53

54 Med generallöjtnant Karto, japan.

Om ovan omnämnda personer hade sig Cumish följande bekant:

a. Professor Clauberg från Västtyskland var läkare till yrket och hade i koncentrationslägret i Dachau experimenterat med sterilisering av kvinnor. Han assisterade i sjukvårdsavdelningen och fanns kvar i Vladimir vid tiden för Cumishs frigivning. Cumish hyste stor aktning för Clauberg, som icke stack understol med sin pro-amerikanska inställning eller dolde sitt hat mot ryssar.

b. Fredrik Dengg hade förts till Vladimir från ett fängelse i "Alexandrow" (en ort enligt Cumish 2000 kilometer från Moskva österut).

c. W. Bergemann hade en broder bosatt i närheten av Bourough ll, Brooklyn, New York.

På tillfrågan svarade Cumish att namnen på följande fångar i Vladimirfängelset vore bekanta för honom endast genom vad han hört cellkamrater:

Pelkonen
Richter (Corpus II)
Kitschmann
Supprian (kvar i augusti 1955)
Hille
Grossheim (överförd från Alexandrow)
Gruenther (suttit i cell 43 5 - 6 månader, nationalitet okänd, talade dock ej ren tyska)
Boman (i cell 41; Cumish kunde ej draga sig till minnes i vilket sammanhang han hört detta namn eller vem som givit honom uppgift därom)

Muschke
Nakamura
Koroda, japan
Chikado Yosata, japan
Utsifa, japan
Maeda, japan
Hochiko, japan (cell 54)
Roedl
Hompel
Narbut

Helt obekanta för Cumish voro namnen Henry Thomsen, Krisko, Karl Moritz Leuvenhaupt, von Andersson och "Anders Bulman". (Det må här anmärkas att förnamnen aldrig kommo till användning fångarna emellan.)

När Cumish omnämnde cellkamraten Landwehrs namn, i vilket sammanhang Cumish framhöll att denne hade ett dubbelnamn, som han senare identifierade som "von Pragenau", ställdes till honom frågan huruvida han icke möjligen erinrade sig namnet "Langfelder". Efter en stunds betänketid svarade han att detta senare namn "sounds familiar". Därefter berättade han spontant följande:

Langfelder hade suttit tillsammans med Cumish i cell 7 i bottenvåningen kring augusti 1954. Han hade överförts till Vladimir från Alexandrow. Langfelder hade klagat högljutt över att han icke kunnat hålla sig varm i de otillräckliga kläder fängelset tillhandahöll. Han hade kort efter sin placering i cell 7 svårt insjuknat och besvärades av en otäck hosta, som störde trevnaden och nattsömnen för de övriga cellkamraterna, vilka vid den tiden voro blott Voss och Cumish. Genom att under natten slå, sparka och bulta på celldörren lyckades Cumish tillkalla en sjukvårdare och framtvinga Langfelders överförande till sjukavdelningen. Hans senare öde kände Cumish icke till men höll icke för helt uteslutet att Langfelder avlidit på sjukavdelningen i tbc. - Langfelder behärskade ej ryska språket, kunde blott några ord tyska och hade stora svårigheter att göra sig förstådd för Voss och Cumish. "He was not a Jew, not a Hungarian, not an Austrian." En skiss över cell nr 1 återfinnes i härvid fogad bilaga.

./Bil.3.

När Cumish senare kom till sin beskrivning av medfångarna i cell 43 och vid uppräkningen av namnen kom till "Kurt Landwehr", hejdade han sig och tillfogade: I denna cell befunno sig såväl Landwehr som Langfelder. Den senare beskrevs nu som en man på 36 år med ett judiskt utseende, "dark or reddish hair", bruna ögon, 5 fot 6 tum lång, något haltande gång. Langfelder var alltid mån om att dagligen företaga regelbundna gymnastiska övningar. Han talade tyska och något litet engelska. Cumish karakteriserade honom som "a selfspy", varmed torde förstås att

han självmant åtagit sig gå fängelsemyndigheternas ärenden. Särskilt tillfrågad sade sig Cumish bestämt kunna erinra sig att Langfelders förnamn vore Vilmos, att han tjänstgjort som chaufför före sitt tillfångatagande samt att han häktats i Budapest. För vem Langfelder tjänstgjort som chaufför hade Cumish icke erfarit.

När Cumish mot slutet av samvaron tillfrågades om han kände till huruvida någon eller några svenskar suttit fängslade i Vladimir, kunde han blott erinra sig den prästman, som förut omnämnts. Han kunde heller icke komma ihåg att han för Voss berättat om ett sammanträffande med någon svensk medborgare. Namnet (Ernst Ludwig) Wallenstein vore honom fullständigt främmande. När jag därefter nedtecknade för honom ett antal svenska namn börjande med Wall- eller Wallen- (såsom Wallgren, Wallensten, Wallengren, Wallberg, Wallman etc.), utpekade Cumish namnet Wallberg (med engelskt uttal). Cumish gav därefter följande beskrivning på denne "Wallberg", med vilken han delat cell 47 vid något tillfälle under år 1954.

Han vore icke vare sig österrikare eller tysk. 5 fot 8 tum lång, mörkt hår och mörka ögon. Talade utmärkt tyska och en del engelska. Han tyckte mycket om att tala, särskilt om sig själv, och han skröt vidlyftigt med sina bravader. Han uppgav sig ha suttit tio år i ryska fängelser, dessförinnan hade han under 4 år bevistat en MVD-skola i Moskva och därunder varit avlönad med 6.000 rubel i månaden. Han hade emellertid för någon orsaks skull blivit dömd till 16 års straffarbete, varav han vid tiden för sammanträffandet med Cumish avtjänat tio år. Aldrig vid något tillfälle hade han talat om sitt rige eller om tjänstgöring som svensk diplomat. Han klagade konstant på allt och alla och Cumish vore av den åsikten att hans fängelsevistelse gjort honom själsligen rubbad.

Cumish sade sig slutligen vara villig att på begäran avgiva en skriftlig utsago om sina upplevelser och kontakter i Vladimirfängelset och föreslog att

fotografier av relevanta personligheter måtte tillställas honom för identifiering.

New York den 18 april 1957.

Folke Persson
Förste Vicekonsul

V.P.M.

angående samtal med Mr. Wilfred Cumish, Bradford, Massachusetts, den 21 maj 1957.

På begäran av generalkonsulatet hade Cumish företagit resan från sitt hem i Bradford, Massachusetts, till New York och det här åsyftade samtalet ägde rum i generalkonsulatets i New York huvudkansli.

A. Samvaron med Cumish inleddes med en genomgång av den över förhöret den 18 april 1957 gjorda uppteckningen och härutinnan gav Cumish följande kompletterande eller korrigerande upplysningar.

1. Fängelset i Vladimir.

De i detta fängelse inhysta egentliga förbrytarna, som utförde allahanda sysslor såväl inom som utom fängelsebyggnaderna, voro inhysta i en "log cabin", uppförd utanför men strax intill den norra fängelsemuren, emellan bevakningshundarnas hundgård och redskapsskjulet. Hundarna användes till bevakning inne på fängelsegårdarna - 2 på varje - endast på sådana dagar som 1 maj, oktoberrevolutionens dag och andra liknande märkesdagar, då vaktpersonalen åtnjöt en viss extraledighet.

Sjukhusbyggnaden, som var uppförd i tre våningar och belägen i Corpus II (den västligaste fängelseavdelningen), hade i sin längdriktning ett schakt, som gick genom bottenvåningen och våningen en trappa upp. Öppningen i golvnivån var täckt med ett finmaskigt ståltrådsnät, och det var känt att fångar ibland försökt beröva sig livet genom att kasta sig ut över denna öppning. Schaktet skar icke genom golvet till våningen två trappor upp, vilken våning sålunda hade ett densamma helt täckande golv. I denna våning funnos inga förvaringsceller; densamma inrymde endast operationsrum, tandläkarens mottagningsrum och utrymmen för läkare och för den torftiga tekniska utrustningen. Läkarnas mottagningsrum, två till antalet, voro belägna i mellanvåninge intill schaktets södra kortsida. De längst i söder belägna förvarings-

cellerna voro isoleringsrum, avsedda i första hand för tuberkulosfall och i viss utsträckning för fångar, vilka fängelsevistelsen eller behandlingen gjort själsligt rubbade. Cumish hade sig icke bekant huruvida cellerna i bottenvåningen användes för särskilda ändamål eller för särskilda slag av fångar, Det hade icke sällan inträffat att fångar, som under läkarbehandling förvarats i cell i mellanvåningen, vid förbättring av hälsotillståndet flyttats till våningen under för att bereda plats för svårt sjuka i mellanvåningen så nära som möjligt intill läkarnas mottagningsrum. Dock hade Cumish aldrig hört talas om att kvinnor skulle ha vårdats annorstädes än i mellanvåningen, som städse stod under bevakning av såväl manlig som kvinnlig vaktpersonal.

Fängelsebyggnaden i mellersta avdelningen - Corpus III - var uppdelad i tre sektioner, skilda åt genom nät och grindar i korridorerna. De två västligaste sektionerna hade fyra våningars höjd, medan den i öster belägna sektionen bestod av blott tre våningar, varav den mellersta inrymde de kvinnliga fångarna. Den mittersta och den västliga sektionen föreföllo vara enhetligt byggda, och vad åtminstone våningsplanet två trappor upp (den näst översta våningen) beträffar voro cellerna längs den södra väggen numrerade med udda tal och cellerna å motsatta sidan med jämna tal. Cellerna varierade i storlek. De största, avsedda för tolv upp till sexton personer, mätte ungefär 7 x 9 meter och hade två fönster, de minsta - med endast ett fönster - cirka 7 x 4 meter och avsedda för 4 fångar. Fönsterrutorna utgjordes av ogenomskinligt glas, i vilket ett ståltrådsnät syntes vara inpressat. Fönstren kunde öppnas på glänt i horisontalplanet, och det var endast genom denna öppning, som fångarna kunde iakttaga fängelsegården och de där belägna rastgårdarna.

Den egentliga begravningsplatsen för avlidna fångar återfanns utanför fängelseinhägnaden ett stycke sydöst om inkörsporten i inhägnadens östra kortsida.

2. Cumishs fängelsetid och cellkamrater.

I ungefär ett års tid efter arresteringen i Wien den 3 februari 1948 hade Cumish förvarats i ensamceller. Först i och med att han i juni 1949 insattes i cell 43 kom han samman med andra fångar, i första

hand med de tio som tidigare angivits som hans medfångar där. Bland dessa befann sig den fånge som Cumish benämnde Landwehr. Förnamnet "Kurt" och dubbelnamnet "von Pragenau" hade Cumish då och då hört uttalas såsom hänförande sig till denne person.

Cell 44. Hit överfördes Cumish direkt från cell 43 någon gång under hösten 1949 och fick som cellkamrat Martinez.

Cell 45. Efter någon tid överfördes Cumish till denna cell, där han satt tillsammans med Hinckeldey och Pelkonen (vilken Cumish tog för major i tyska armén). Efter en tid i denna cell samt därefter i

Cell 19 blev Cumish någon gång under den kalla årstiden 1952, sannolikt oktober, insatt i

Cell 7. Cellkamraterna där ha tidigare uppräknats. Han sammanträffade således på nytt med samme Landwehr, vilken han först lärt känna under sin tid i cell 43.

Till Cell 25 från cell 7 överfördes senare på en gång Cumish jämte Martinez, Clauberg och Landwehr. Här inne satt då redan en person vid namn David Abraham Mishkay (Mushkin eller Mushke?), ursprungligen amerikansk medborgare av judisk härstamning, vilken avstått från sitt amerikanska medborgarskap och som övertygad kommunist tagit stadigvarande hemvist i Sovjetunionen, (Denne skulle ha en son bosatt i New York.)

Cell 11. Efter vistelse här överfördes Cumish den 1 juni 1954 till

Cell 1. Här träffade Cumish för första gången amiral Voss. Under någon tid satt även i denna cell den person som Cumish angav med namnet "Langfelder" (se nedan). Detta var enda gången under hela fängelsevistelsen i Vladimir, som Cumish haft Langfelder till cellkamrat. Från cell 1 överfördes senare till

Cell 9 Cumish och Voss, och hit kom även Pörzgen. Efter kortare eller längre tider i

Cellerna 67
66
55
2 insattes Cumish i augusti 1954 i

Cell 7 med Clauberg och samme Landwehr, som funnits i cellerna 43 och 7.

Därefter flyttades Cumish via

Cellerna 44
45 med Willy Bergemann
43
6 till

Cell 47 jämte Moutner, Pelkonen, Pörzgen, Muschke, Bergemann, Vorwerk och Steinberg (se nedan) för att i december 1954 åter sammanföras i Cell 1 med Voss och Pörzgen. Härifrån blev Voss frigiven den 23 december 1954.

Efter vistelse i

Cellerna 49
53
54 återinsattes Cumish slutligen i

Cell 1, varifrån han frigavs den 16 augusti 1955.

Uppmanad att närmare redogöra för vad Cumish hade sig bekant om Landwehr, kamraten från cellerna 43, 7 och 25, uppgav Cumish:

Landwehr vore av judisk börd, kort till växten, mörkt hår, mörk hy, mörka ögon samt en i ögonenfallande stor, krökt näsa. Han gick alltid framåtlutad, vilket torde få tillskrivas hans sätt att under gång alltid placera fötterna i vid vinkel ("spreading his feet"). Han talade flytande franska, engelska, tyska och en perfekt ryska samt syntes behärska även italienska. Cumish erinrade sig vidare att denne Landwehr varit chaufför i Budapest före tillfångatagandet. Landwehr ansågs av Cumish och av flera andra medfångar vara "a rat", varmed avsågs sådan fånge som gick fängelsemyndigheternas ärenden. Bevis därför ansågs ligga uti de extra förmåner som vaktpersonalen allt emellanåt beredde Landwehr.

Cumish berättade därefter om Langfelder (från cell 1) följande:

Langfelder vore tämligen reslig, kraftigt byggd med breda axlar. Han hade en blek ansiktsfärg, rostbrunt hår, mörka ögon. Han besvärades av ständig hosta, som troligen hade sin grund i en långt framskriden lungtuberkulos. Hans röst hördes påfallande sträv och föreföll komma djupt nere från strupen. Han föreföll tidvis vara själsligen rubbad. Han förstod och talade endast obetydligt engelska språket. Langfelder överfördes i juni 1954 till sjukhusavdelningen och var då så svårt sjuk att det icke vore osannolikt att han avlidit där. Langfelder hade överförts från Alexandrow till Vladimir i sällskap med Dengg.

På mycket torftig engelska hade Langfelder för Cumish redogjort för anledningen till sin fängelsevistelse. Cumish trodde sig ha förstått följande: Langfelder hade hjälpt en person att fly från Tjeckoslovakien. Detta hade hans hustru och hennes familj, som alla voro fanatiska kommu-

nister, erhållit kännedom om. Då hustrun kort tid härefter hade funnit en pistol gömd under makens huvudkudde, hade hon tillkallat polis och till tillstädeskomna polismän överlämnat vapnet. Langfelder hade som följd härav arresterats och senare förts till Vladimir.

När namnet "Vilmos" nämndes, framhöll Cumish, att detsamma, såvitt han med svårighet kunde draga sig till minnes, vore Langfelders förnamn.

Cumish upprepade i flera sammanhang de här återgivna detaljerna om Landwehr och Langfelder och försäkrade på skilda frågor att någon sammanblandning av dessa två fångars identitet icke förelåg. Konfronterad med de vid förhöret den 18 april 1957 lämnade uppgifterna, svarade Cumish att minnesbilderna från fängelsetiden, som han så långt som görligt vore sökte undanträngа i sitt medvetande, återkommit klarare för honom efter nämnda samtal.

Namnen Wallenstein och Wallberg visade sig nu vara helt obekanta för Cumish. När jag återgav för honom den beskrivning han vid förra samtalet lämnat av "Wallberg", angav Cumish, att han därmed avsett en fånge vid namn Steinberg, kamrat till Cumish i cell 47, med tillägg av att Steinberg, som alltid bar glasögon, sannolikt arbetat för Gestapo före sitt tillfångatagande. Han hade överförts till Vladimir från Lefortovskajafängelset.

Cumish hade aldrig suttit i samma cell som Roedl. Om denne hade Cumish sig blott bekant att han vore en tysk.diplomat, som tjänstgjort i Bukarest, samt att han vid något tillfälle hållits fången i cell 44 eller 45 i Corpus III tillsammans med andra tyska diplomater, som fängslats av ryssarna i Bukarest och Sofia.

Cumish tillade till slut på särskilda frågor, att han även hört nämnas namnen Loyda och Hofstetter men hade icke helt klart för sig

huruvida dessa personer hållits fängslade i Vladimir eller omtalats av personer, som sammanträffat med dem i något Moskvafängelse.

New York den 21 maj 1957

(Folke Persson)
Förste Vicekonsul

samtal med Wilfred Cumish i Bradford, Mass.,
den 3 februari 1958.

I enlighet med givna instruktioner att ånyo träda i kontakt med Wilfred Cumish, hade jag denna dag infunnit mig i Bradford och uppsökte enligt träffad överenskommelse Mr. Cumish i hans nuvarande bostad med adress No. 1, Railroad Street, Bradford nr Haverhill, Mass. (ej telefon). Samtalet med honom ägde rum därstädes i enrum och pågick under fyra timmars tid.

Cumish omtalade därvid till en början, att han efter sitt besök i New York den 21 maj 1957 knappast hade väntat att ännu en gång bliva ombedd redogöra för sin fängelsevistelse i Vladimir och att han för den skull med flit sökt tränga undan ur medvetandet alla minnesbilder från den perioden av hans liv. Det var även tydligt skönjbart, att han endast med en avsevärd själslig kraftanspänning kunde i tankarna försätta sig tillbaka till fängelsetiden. Minnesbilderna syntes vara osäkrare än vid mina tidigare sammanträffanden med honom, något som delvis också torde kunna förklaras därav att en ytterligare tidsrymd av mer än åtta månader förflutit, sedan dessa upplevelser senast aktualiserats hos honom.

På fråga hur den första tiden gestaltat sig för Cumish i Vladimirfängelset berättade han: Då han i juni 1949 infördes i denna anstalt, sattes han ensam i cell 61. Efter någon kortare tid, alltjämt i juni månad, flyttades han till cell 43, i våningen två trappor upp, där han kvarhölls under en tid, som han ville uppskatta till 2½ à 3 månader. Han sade sig alltjämt vara i stånd uppräkna namnen på medfångarna i denna cell och namngav spontant Meyers, Pörzgen, Martinez, lettländaren Migunic, Rensinghoff, Ziegel, Alexandroff, samt Landwehr och professor Clauberg.

Här blev Cumish uppmanad att relatera vad han hade sig bekant rörande Landwehr. Cumish gav utan osäkerhet eller tvekan följande beskrivning av Landwehr: Denne hade ett dubbelnamn ("two names") men det senare av dessa kom han ej ihåg numera, ehuru han ofta hört det användas av fängelsevakter och förhörspersonal både ensamt och i förening med namnet "Landwehr". Somliga fångar ansågo honom vara rumän, andra höllo honom för österrikare, och Cumish hade aldrig hört honom själv uttala sig om sin nationalitet. Cumish själv misstänkte att Landwehr på något sätt varit verksam för Gestapo. I sistnämnda hänseende korrigerade sig senare Cumish helt av egen drift och erinrade sig plötsligt att Landwehr kommit med "the Legation crowd in Bucarest", varmed han menade att Landwehr anlänt till Vladimir samtidigt som Rensinghoff, Pörzgen och Meyers.

På direkt fråga om vad slags tjänst denne Landwehr haft i Bukarest, svarade Cumish: "He worked in the Supply Department, no office work; occupied with maintenance, food and oil and gas and the like".

Cumish fortsatte: Landwehr vore kort till växten, hade mörk hy, mörkt hår, gången "odd way, shuffle-like walk", framåtlutad, stor, böjd [illegible]sa, bar åtminstone vid läsning glasögon, infattade i svarta bågar. Landwehr talade 4 à 5 språk, däribland ryska (perfekt), franska och [illegible]ska samt engelska "but not too good". Han hade aldrig direkt för Cumish yppat skälet till varför han hölls fången. Hans förnamn vore "Adolf".

Cumish berättade därpå vidare: Fångarna i cell 43 i våningen en trappa upp hade hösten 1940 blivit uppdelade och Cumish hade därvid insatts i cell 41 tillsammans med Landwehr, Ziegel, Clauberg, Pörzgen och Martinez. Här hade även befunnit sig en georgier. Landwehr hade ofta givits tillfälle gå ur cellen, då och då blivit överförd till en ensamcell och ofta underhållit sina medfångar om hur bra han förplägats i

matväg. Bland andra förmåner, som Landwehr beståtts, hade varit att vaktpersonalen ofta stuckit till honom ryska tidningar genom den lilla dörrluckan. Vid ett tillfälle hade georgiern begärt att få läsa dessa tidningar men nekats, och därvid hade en ordväxling uppstått mellan cellfångarna i frågan huruvida tidningarna vore avsedda för Landwehr personligen eller för dem alla i cellen. Vaktpersonalen hade avgjort tvisten till Landwehrs förmån. - Från cell 41 kom Cumish till cell 7 och därefter till cell 25. I den förra cellen hade han stannat endast några dagar, ej över 7-9, och i den senare hade han kvarhållits bortåt två månader, i slutet av 1949. Medfångar i cell 25 hade varit Martinez, Clauberg, Mischkay, en litauer (överförd från cell 41) och två lettländare (Strauss och Nikolai Korallek). Huruvida Landwehr hade suttit tillsammans med Cumish i cell 7 eller cell 25 vid denna tid, kunde Cumish icke nu klart minnas. - Efter en tid i cell 11 i bottenvåningen hade Cumish 1954 placerats i cell 1. Den hade varit helt utrymd, när Cumish låsts in där. Efter några timmars tid hade Voss och Pörzgen samtidigt släppts in i cellen, några dagar senare hade Sato kommit dit, efter ytterligare några dagar Dengg, överförd från Alexandrow, senare Hahn, och vidare den "epileptiker", som varit sjuk hela vistelsen i denna cell.

Här anmärkte Cumish: "Det var den man jag berättade om i New York, vars namn jag hade svårt att erinra mig och nu glömt bort igen."

Sedan tillade Cumish: "När epileptikern förts bort till sjukavdelningen, hade en österrikare kommit i hans ställe. Cumish, Voss och Pörzgen hade suttit tillsammans i ett flertal celler, i många fall utan andra medfångar. Från Voss hade Cumish icke skilts förrän dennes frigivning vid jultiden 1954. Att det varit vid jultiden kunde Cumish komma ihåg därigenom att Cumish tillverkat en liten julgran till Voss. Från cell 1 hade de flyttats till cell 9, vilken varit så

fuktig att de fått lämna den efter 3-4 dagar. De hade då åter placerats i cell 1 och suttit där till Voss' frigivning.

När jag i detta sammanhang ställde till Cumish frågan, om han icke flyttats fram och tillbaka mellan olika celler under denna tid, bejakade han detta efter någon betänketid. Jag frågade honom därpå om han icke erinrade sig ha suttit i cell 7; svarade han likaså jakande med tillägg att Landwehr även befunnit sig där. Landwehr och Rensinghoff hade alltid varit inspärrade tillsammans, tillade Cumish, följaktligen antoge han att också Rensighoff befunnit sig där. Efter ytterligare begrundande sade han sig först ej ha sett Landwehr efter han sammanförts med Voss, men korrigerade sig sedan dithän att han trodde sig ha haft honom till cellkamrat en tredje gång och att därvid Landwehr omtalat för Pörzgen att han möjligen skulle resa till Moskva. Vad som sedan hänt med Landwehr, vore obekant för Cumish.

Uppmanad att giva en beskrivning på den av Cumish förut nämnda epileptikern från cell 1, anförde Cumish: Namnet kunde han ej erinra sig längre. Han vore "a tall fellow", blek, "blondish hair", talade sakta, saknade flera tänder, bar icke glasögon. Han hostade ständigt. Cumish hade någon gång talat med honom och därvid fått till livs helt otroliga historier ur hans liv. Han hade t.ex. sagt sig ha varit gift i Tjeckoslovakien men av sin hustru och svärmoder, som vore fanatiska kommunister, blivit angiven för ryssarna och utlämnad till dem för att ha hjälpt några bekanta att fly. Närmaste förevändningen för denna familjens åtgärd hade varit upptäckten av en pistol under hans huvudkudde. - Han hade förut varit i Alexandrowfängelset.

Cumish kunde icke trots uppmaning erinra sig ytterligare detaljer om Landwehr eller epileptikern. Jag ställde då till honom följande fråga: Hade någon av dessa sagt sig vara chaufför?

Cumish svarade:"Ja, det var den senare, d.v.s. epileptikern, som

själv sagt så och möjligen också omnämnt att han tjänstgjort som sådan i Österrike. Han troddes allmänt ha varit spion för ryssarna i Alexandrow; endast en kort tid hade han varit i samma cell som Cumish.

När jag därpå omtalade för Cumish att Voss blivit tillfrågad om sin tid i Vladimir och väl erinrat sig samvaron med Cumish men förnekat att Landwehr varit i samma cell, genmälde Cumish att han icke hölle för helt uteslutet att Cumish suttit tillsammans med Landwehr innan Voss och Cumish placerats tillsammans.

Därpå tillfrågades Cumish om han visste om Landwehr sysslat med något hobbyarbete i cellen. Han uppgav att Landwehr läst så gott som hela tiden. Cumish själv för egen del hade spelat schack och domino. På ytterligare fråga om ej någon intresserat sig för att sy eller brodera, svarade Cumish att fångarna voro tillhållna att själva laga hål i sina fängelsekläder och att de för det ändamålet tillverkade nålar av fiskben och träbitar. Så hade också Landwehr gjort. Att någon broderat mönster på några persedlar hade Cumish aldrig iakttagit och anmärkte härtill att eftersom fängelsekläderna voro randiga funnes ej utrymme för applicerande av några broderimönster.

Härefter tillfrågad om Cumish kunde giva en beskrivning på den vid förra samtalet namngivne Steinberg, uppgav Cumish: Denne vore tämligen kort till växten, omkring 5 fot lång, "slightly dark", medelgrov, bar mörka glasögon, och tyckte om att tala mycket. Han hade arbetat för Gestapo och sades ha anhållit om ryskt medborgarskap, då han icke vågade återvända till sitt hemland i medvetandet om att han då skulle ställas till ansvar för många personers likvidering.

Jag nedtecknade därefter namnen Otto Schöggel, Otto Schuggel, Scluger, Hurst Theodor Mulle, Simon Gogiberidse, Rudolf Ten Hompel, Schandl, Vilmos Landwehr, Kurt Landwehr, Adolf Landwehr, Langfehr, Langfelder, Landfelder, och dessa kommenterade Cumish på följan-

de sätt: Schuggel hade han hört nämnas i Vladimir; han vore icke identisk med Steinberg. Namnet Mulle hade han ävenså hört men aldrig sett honom själv. Simon Gogiberidse vore just den georgier som ställt till uppträdet med Landwehrs tidningar och vilken arresterats i Frankrike. Ten Hompels och Schandls namn hade han hört. Landwehr hade kallats ömsom Kurt ömsom Adolf, mest det förra. "Langfelder sounds familiar". Om denne senare trodde han ytterligare uppgifter stode att få av en tysk fånge vid namn Whitten (Witten) och av annan fånge vid namn Adolf Berman. "Langfelder" vore i varje fall ej identisk med Landwehr. Namnet Vilmos gav honom inga associationer.

Cumish förevisades härefter ett antal fotografier men kunde icke identifiera någon av de avbildade personerna. Efter tvekan plockade han slutligen ut det med nr. 2 märkta fotot och framhöll att bilden företedde någon likhet med "epileptikern". Vad frågan om skägg hos fångarna beträffade, anmärkte Cumish, att alla fångar normalt klipptes och rakades var fjortonde dag och att det under vissa perioder i det ena eller det andra fängelset varit tillåtet behålla ett utvuxet skägg, beroende helt och hållet på fängelsemyndighetens gottfinnande.

New York den 7 februari 1958.

Folke Persson

(Folke Persson)
Konsul,

KUNGL.
SVENSKA AMBASSADEN

Helsingfors den 7 februari 1955.

Personligt och strängt förtroligt.

Jarring/DS
11/2

a
Danielsson f.k.
u.Jarring.

17/2 Kungl. Rom.

Broder,

Ditt brev den 3.2. åberopas.

Jag har i dag haft besök av herr Richard Dahm som i närvaro av sin broder, direktör Wilhelm Dahm, mycket välvilligt berättade om sina äventyr i Sovjetunionen. Dahm (Richard) är född 1886, har troligen varit av tyskt eller baltiskt ursprung och blivit finsk medborgare redan 1919. Han är liksom sin bror affärsman. Han gör ett vederhäftigt intryck och verkar att ha bra reda på data och fakta. Mångfalden av intryck och upplevda händelser kanske orsakade att jag icke kunde få utförliga svar på en del av de uppställda frågorna, men Dahm är gärna redo besvara nya frågor om vi behöva hans hjälp. Han betonade ett par gånger, att försiktighet vore av nöden beträffande namn och t.ex. fångvaktares beteende.

Jag utgår från frågeformuläret och uppger följande.

1) Dahm hade kommit till Moskva den 23 april 1945. Han hade där, efter ren polisvistelse, först varit i Le Forte (vilket han bekräftade var det samma som Lefortovskaja-fängelset, se pkt 18). I maj 1945 hade han kommit till Lubianka, därifrån åter till Le Forte. Han hade sedan varit på ett stort antal platser, vilka jag icke kunde anteckna men som jag, om så anses nödvändigt, torde kunna få uppräknade av D. Jag ansåg icke möjligt att för mycket pressa D. med så ingående redogörelser. Han nämnde bl.a. Botirchi (30.000 fångar) Krasnaja Priecha (?), Marinsk och olika platser i

Utrikesrådet Jarring,
Utrikesdepartementet.

398

norra Sibirien. Han hade först blivit dömd till 5 års tvångsarbete, sänts till Sibirien, därifrån sänts till fängelset i Wladimir, enär straffet ändrats till fängelse, och slutligen efter avtjänandet förvisats till Sibirien.

D. uppgav, att fångarna ofta måste byta celler för att ej lära känna varandra. Han hade suttit i celler med 2, 3,ända till ett hundratal fångar. Man fick ej komma inför domstol eller försvara sig. En kommission på 3 medlemmar bestämde ens öde.

När D. i slutet av maj 1945 överförts till Lubianka i Moskva hade han som cellkamrater fått två personer:

a) Adolf Schmidt, tysk eller möjligen rumänsk medborgare. Enligt uppgift hade han varit ledare för tyskarna i Rumänien,

b) en vid namn Richter, som varit å passavdelningen vid tyska beskickningen i Bukarest. Förnamnet erinrade han sig ej.

Dessa båda personer omtalade för D. att de något tidigare i Lubianka råkat Wallenberg och suttit i samma cell som han, d.v.s. tillsammans med honom. D. kunde tyvärr härom icke ge närmare upplysningar men var alldeles övertygad om riktigheten därav.

D. själv satt ungefär 3 veckor i cellen i Lubianka. Då han (i slutet av maj) kom dit, där de två andra då voro, pågick knackningarna från cellen bredvid. Efter tre eller högst 4 dagar upphörde de, troligen därför att fången förflyttats. Knackningarna förekom ej så mycket,det var egentligen på morgonen och när fångvaktaren ej var i närheten eller ej uppmärksammade dem. I Dahms cell var det Schmidt, som mottog och avsände knackningar. Han använde morsesystemet. "Idiot"-systemet kände ej D. till (pkt 6-8). D. lärde sig ej själv knacka (pkt 5).

D. visste ej om några knackningar från andra celler än den ifrågavarande (pkt 4). De knackningar som gjordes, rörde sig endast om enkla alldagliga frågor t.ex. när kommer maten? o.dyl.

På begäran om skiss av cellen i Lubianka sade D., att hans egen cell var en vanlig fängelsecell, där tre bäddar funnos. Den cellen bar nr 45. Till vänster eller höger därom (vilket minns han ej säkert) var den cell, där han menar Wallenberg satt. D. hade en gång varit inne i den cellen, men då var den tom. I denna cell, som var ganska smal och enmanscell, var en enkel

brits vid ena väggen och ett fönster mitt emot.

D. kunde ej upplysa om fångarna i granncellerna (pkt 3). Fångarna fingo gå ut 20 minuter om dagen men alltid cellvis utan att se cellgrannarna.

En av fångvaktarna, som visat sig i smyg tillmötesgående, hade en dag sagt D. att det satt en finne i cellen bredvid (Wallenbergs cell). D. hade sagt sig ej tro detta. Vid ett tillfälle, då fångvaktaren burit in maten och kommit från cellen intill hade å brickan funnits en lapp, som fångvaktaren kände till. På denna lapp stod Raoul Wallenberg, Stockholm. D. kände ej namnet å fångvaktaren men var av den uppfattningen att denne medvetet överbringade lappen för D:s kännedom (pkt 11). Namnet var skrivet med vanliga skrivbokstäver, ej ryska. D. hade omedelbart ätit upp lappen av oro för att han eller fångvaktaren skulle bli upptäckta, då de fått minst 5 års straff därför.

Den 1 oktober 1947 kom D. till fängelset i Wladimir. Detta är ett fängelse för bättre politiska fångar och där satt bl.a. en del tyska diplomater och högre militärer. Dessa syntes över lag ha dömts till 25 års fängelse. Wladimirfängelset var enligt D. det bästa av de ryska fängelserna.

Under senare delen av 1948 satt D. i Wladimir tillsammans med 3 tyskar:

a) amiralen Hasso von Bredow,
b) Oberregierungsrat dr Joachim Vorwerk från tyska beskickningen i Bukarest,
c) majoren Heinz-Helmut von Hinckeldey.

Beträffande c) kände D. till att han hade två bröder, troligen också i rysk fångenskap. Heinz-Helmut själv hade dömts till 25 års fängelse. D. ville nu skriva ett brev till brodern i Solingen.

Vorwerk och Hinckeldey berättade för D., att de båda i september 1947 suttit i fängelset Le Forte i Moskva. Där hade de båda råkat Wallenberg i september 1947 och även någon tid suttit i samma cell som Wallenberg. D. kunde tyvärr icke uppgiva närmare data om sammanträffandet mellan nämnda tre eller hur länge Wallenberg suttit där. Vorwerk och Hinckeldey hade i oktober 1947 förflyttats till Wladimir. Hinckeldey hade ej sagt vilken cell han suttit i, endast att det varit på nedre botten, där en stor del av tyska beskickningen i Bukarest satt.

D. kände ej till om några av fångarna där återvänt från Sovjetunionen. Troligen ej, då de fått långvariga straff (pkt

Pkt 26. D. kände ej något av de upptagna namnen.

Pkt 27. D. har råkat flera personer på olika platser men kunde ej precisera några andra än förut nämnda, som skulle kunna tänkas veta något om W. Han nämnde bl.a. en känd tysk gynekolog, professor Glauber från Kiel, som också fått 25 år och satt i Wladimir.

Dinckeldey och Vorwerk hade berättat, att Wallenberg sagt att han blivit "tagen" av ryssar på gatan i Budapest. Han hade varit irriterad för att han aldrig togs till förhör. Han hade nog förhörts men förhören fullföljdes ej.

Pkt 28 och 29. D. uppgav att ryska emigranter, som återkommit till Sovjetunionen, i allmänhet dömts till 10 års fängelse eller tvångsarbete. 5 år gavs sådana, som ej hade något direkt ofördelaktigt, eljest varierade straffen mellan 5 och 25 år. Om masadomar kunde han ej säga något.

D. nämnde vidare, att den nyligen enligt pressen frigivne engelske kaptenen James Kelly (?) också satt i Wladimir. Kanske kunde han ha några upplysningar, menade D.

D. var helt och hållet övertygad om att uppgifterna om Wallenberg voro riktiga. Om Wallenberg nu var i livet, vore sannolikt att han funnes i Wladimir. Moskva-fängelserna användes som förhörsfängelser. Le Forte var dessutom ett strängt disciplinfängelse med ständigt starkt ljus i cellen och hård behandling.

D. tillät sig föreslå att följande försök gjordes för att kanske få fram klarhet. Wallenbergs moder skulle genom svensk banks förmedling och via rysk bank sända ett belopp t.ex. 50 à 100 rubel till Herr R. Wallenberg, Wladimir, och banken skulle begära mottagningsbevis. D. visste att sådana penningförsändelser befordrats till fångar. Det bör ej gå genom beskickningen, påpekade han, utan helt neutralt via bankerna. Brev få ej mottagas i fängelserna och därför bör inget skrivas. Kanske kan beloppet nå fram och kanske kan ett mottagningsbevis erhållas rent rutinmässigt. Detta får stå för D., som uppgav följande adress:

R. Wallenberg,
Turma (fängelset)
(postowo jaschik) Postbox 21 (
Wladimir (staden)
(oblast) Wladimir (provinsen)

Mina dåliga försök ange de ryska beteckningarna må ursäktas.

D. hade i övrigt mycket att berätta om upplevelser, särskilt i norra Sibirien, där han varit flera år under stora strapatser. Han hade hört av en rysk fånginspektör, att man räknade med cirka 30 miljoner fångar och förflyttade i Sibirien. Däribland en stor del tyskar, särskilt i fiskerikolchoser vid Ishavskusten, balter och förvisade ryssar. Förhållandena voro svåra. Själv hade han två gånger varit alldeles nära hungerdöden. Efter råd av en tysk läkare-fånge hade han en tid livnärt sig på kolen i elden i lägret.

D. hade på rätt underliga vägar slutligen medgivits hemresa tillsammans med den i mitt brev till Dig den 25.1. omnämnde Boman. Denne, som ännu vore bortrest, visste ej mer än vad han uppgivit för von Born.

Efter besöket ringde mig emellertid D. och uppgav, att han frågat Boman om vad han visste och detta var, att den ungerske Freiherr Rudolf Wetsch sagt Boman, att han (Wetsch) kommit till Moskva våren 1945 i en fångtransport, däri Wallenberg också medföljt. Mitt nyssnämnda brev upptog ett fängelse i Leningrad men detta beror på ett missförstånd och skall vara Moskva. Boman har till D. sagt, att han ej hade mer att uppgiva. Jag skall ändå söka få ett samtal med Boman, som tycks vara ovillig besöka mig.

Hälsningar

Gösta Engzell

KUNGL.
SVENSKA BESKICKNINGEN

Bil.1 ad 403 Wien 17.6.57.

P.M.

angående samtal den 10 juni med Friedrich Dengg.

Jag uppsökte Dengg på sanatoriet Hochzirl utanför Innsbruck, där han var intagen för en lungtuberkulos, som han ådrog sig på ett tidigt stadium av fångenskapen i Sovjetunionen.

Dengg är en relativt smärt, ehuru kraftigt byggd man av medellängd (cirka 175 cm). Han har svart lockigt hår, mörkbruna ögon, rak näsa, långsmalt ansikte med ganska skarpskurna vackra drag. Han ser nästan "italiensk" ut.

Dengg gjorde ett öppet och omdömesgillt intryck. Hans minne för tidpunkter och cellnummer var dock ganska dåligt. Hans minne för namn var bättre, ehuru icke fullgott. Såsom av det följande kommer att framgå, ändrade han flera gånger uppgifterna om var i Vladimir han vistades och det tidsschema han angivit förefaller oriktigt. Likaså föreligger många oklarheter i hans upplysningar rörande beläggningen av olika celler.

Dengg häktades i Wien den 4 april 1946 och fördes till fängelset i Baden. Där satt han utan avbrott i något mer än ett år och fördes därefter, förmodligen i juli 1947, till ett fängelse i Sopron. Efter fyra månader där återkom han till Baden, där han av det sovjetryska militärtribunalet dömdes till 25 års straffarbete för spioneri. Efter en tid i Neunkirchen fördes han hösten 1948 över Lemberg till ett fångläger i Potma, där han sysselsattes i skogsarbete. Under första hälften av år 1952 överfördes han jämte andra österrikare till Verchne-Uralsk.

På hösten 1954 fördes Dengg med en större grupp österrikare och tyskar till Vladimir. Transporten gick först till

Kujbysjev, där Dengg en tid blev "bortglömd", enär ryssarna ansågo den egendomliga stavningen av hans namn tyda på att han icke kunde vara österrikare. Efter någon tid fördes han emellertid tillsammans med den likaledes kvarblivne Otto Wessely till ett fängelse i Moskva, som skulle heta Krasnokrest och dit de övriga fångarna i gruppen långt tidigare hade anlänt. Hela transportgruppen fortsatte härifrån till Vladimir. Dengg ville förlägga ankomsten till detta fängelse till tämligen sent på hösten. Han mindes att väderleken redan hunnit bliva kylig.

I Vladimir insattes Dengg först i en cell i översta våningen i Corpus III tillsammans med österrikaren Franz Poisinger samt en känd tysk officer och förutvarande divisionsadjutant med adligt namn, vilken Dengg på direkt fråga uppgav ha tillfångatagits i Stalingrad.

Eftersom Dengg var sjuk i tuberkulos, förlades han redan påföljande dag i sjukhuset, där han delade en cell två trappor upp med en österrikare Lausch härstammande från Oberlaa i Niederösterreich. Då denne var kommunist och angivare, vågade Dengg icke knacka och erfor därför intet om fångarna i granncellerna.

Efter ungefär en månad kom Dengg tillbaka till Corpus III och insattes där i den cell i bottenvåningen, som låg längst till vänster på framsidan (om man står vänd mot byggnadens huvudingång). Till vänster om denna hörncell fanns en utgång ur huset, genom vilken fångarna fördes till promenadboxarna.

Cellen var inredd för tio personer. Utefter de båda långsidorna stodo vardera två dubbelsängar (över- och underbädd) samt mitt i rummet i dettas längdriktning två enkelbäddar. Överbäddarna voro endast sällan belagda. I hörnet till höger om celldörren fanns en kamin och i hörnet till vänster ett skåp. Om man klättrade upp på detta kunde man genom fönstret se de fångar som fördes till promenadboxarna, vilket Pörzgen ibland roade sig med.

När Dengg kom till denna cell, sutto där redan Voss, Pörzgen, Cumish samt en japan vars namn Dengg till en början icke kunde minnas. På direkt fråga bekräftade han emellertid, att namnet var Sato. Hur dessa voro placerade i cellen framgår av närslutna skiss. Den överensstämmer med Cumish' uppgifter om beläggningen i cell 1 med det undantaget att Sato vid den tidpunkt Dengg kom till cellen låg i sängen mitt på golvet närmast fönstret. ./.

Dengg uttalade Cumish' namn såsom Koomiss. Amerikanen

vore av rysk härkomst och hans namn skulle på ryska betyda "hästmjölk". Cumish var i och för sig en hederlig karl men rätt skrytsam och fantasifull. Hans berättelser verkade ofta föga trovärdiga. Bl.a. hade han påstått, att han häktats då han, iklädd amerikansk uniform, begav sig till Zistersdorf i den sovjetryska zonen i Österrike för att skaffa upplysningar om oljeproduktionen där.

Av Denggs berättelse fick jag det intrycket, att Voss hade varit en fin men något struntförnäm herre, som hade svårt att fördraga den ganska primitive Cumish. Voss tydde sig mest till Dengg. Då de vid något tillfälle under den gemensamma fångenskapen kommit över dominospel, spelade alltid Dengg och Voss tillsammans och Pörzgen och Cumish för sig. Voss hade tidigare icke känt till detta spel.

Efter någon tid, kanske en månad, infördes i cellen en österrikare vid namn Josef Schluger. Denne torde ha varit av slovensk härkomst och född i Sydkärnten. Hans namn skulle på slovenska betyda "tjänare".

Dengg hade redan i Verchne-Uralsk suttit i omkring 1½ år tillsammans med Schluger och där lärt känna honom som en ytterst osympatisk man, en kommunist och angivare, som verkade som cellspion. Schluger var dessutom epileptiker och hade ofta häftiga anfall. Han var utomordentligt fantasifull och föreföll ofta sinnesrubbad. Dengg kunde icke med bestämdhet uttala sig om, huruvida Schluger haft något anfall under den korta tid de varit tillsammans i Vladimir.

Schluger var en stor, kraftig och bredaxlad man i 40-årsåldern, cirka 180 cm lång, med svart eller åtminstone mörkt hår, bruna ögon, mörk hy. De två framtänderna i överkäken voro överklädda med vitglänsande metall. Schluger talade utmärkt tyska och ryska och behärskade italienska så väl att han i hemlighet förde anteckningar om medfångarna på detta språk.

På en halvt om halvt ledande fråga svarade Dengg, att Schluger troligen genom sina epileptiska anfall fått en mycket sträv stämma. Dengg kunde blott med svårighet erinra sig att Schluger i samband med anfallen fick en svår hosta. Han mindes icke att Schluger skulle ha haltat.

Schluger lades i den säng, som stod mitt på golvet närmast dörren. Dengg ville icke ha någonting med honom att göra. Däre-

mot spelade sänggrannen Sato schack med honom. Alla cellkamraterna tyckte emellertid illa om Schluger. Det var troligen Pörzgen, som lyckades förmå fängelseledningen att redan efter omkring 8 dagar föra bort Schluger. Han inlades då i sjukhuset.

Enligt Dengg lär Schluger numera vara bosatt i Klagenfurt. Dengg uppgav vidare, att även den för beskickningen redan kände Kurt Niessner länge satt tillsammans med Schluger i Verchne-Uralsk.

Efter någon tid kom Franz Poisinger till ifrågavarande cell och lades i den säng, som Schluger tidigare haft. När Sato fördes till sjukhuset, övertogs dennes säng så småningom av österrikaren Josef (?) Macher från Wien. Denne led av sömnsjuka och måste ständigt prata, annars skulle han ha somnat. Det hände, att Macher till och med insomnade i stående ställning.

Dengg vistades i denna hörncell i omkring fyra à fem månader. Någon gång under denna tid måste cellen repareras. Den befann sig nämligen i ett miserabelt skick, ett förhållande som Pörzgen, som skötte renhållningen, ofta klagade över. Under tiden för reparationen fördes Dengg till den cell i samma korridor, som låg omedelbart till höger om huvudingången i byggnadens mitt. Denna var egentligen en sjukcell och hade plats blott för fyra personer. Dengg satt där med Poisinger och Pörzgen. Dengg kunde icke riktigt göra klart för sig om den fjärde cellkamraten var Voss eller Cumish. Likaledes är Dengg icke alldeles klar över beläggningen i hörncellen efter återkomsten dit. Det är möjligt, att Macher kom till hörncellen först vid denna senare tidpunkt. Förmodligen var det också då som österrikaren Adam Ackermann, från Freudenthal bei Frankenmarkt kom dit.

Efter de sammanlagt cirka fyra månaderna i hörncellen i bottenvåningen kom Dengg tillsammans med Voss, Pörzgen och Cumish till en cell i översta våningen, som han tror hade numret 72. Här stannade han i omkring tre veckor. Efter ungefär en vecka hämtades Voss på "julafton 1954" ut ur cellen för att frigivas. Dengg var absolut säker på att det var från denna cell, som Voss frigavs.

Detta datum, som överensstämmer med Cumish uppgifter, tycks vara den enda säkra hållpunkten i Denggs tidsschema. Räknar man tillbaka finner man, att Dengg icke som han uppgivit kan ha lämnat Verchne-Uralsk så sent på hösten som han tror utan måste ha anlänt till Vladimir senast i början av augusti.

Jag vill här inskjuta, att Dengg i början av samtalet uppgav,

att han från sjukhuset kommit till cell 4 eller 7 och suttit där fyra månader under vintern 1954/55. Senare ändrade han sig och sade, att det var i hörncellen han satt vid denna tid. Jag påpekade, att han icke kunde ha suttit i hörncellen vintern 1955 om Voss frigivits från tredje våningen vid jultiden 1954. Dengg kunde icke riktigt förklara denna diskrepans.

Sedan Voss förts bort kom Poisinger in i cellen i tredje våningen. Efter omkring tre veckor i denna cell flyttades fångarna ånyo på grund av reparationer över till en hörncell i högra ändan av korridoren. Här satt dock Dengg blott omkring fjorton dagar. Han hade nämligen på nytt insjuknat och fördes därför till sjukhuset, där han insattes i en cell två trappor upp på den sida om byggnaden som vette mot rastgårdarna. Hans cellkamrat här var en finne med ett stort ärr i ansiktet. Dengg kunde icke påminna sig hans namn, och först sedan jag sagt Pelko- kunde han tillägga ändelsen -nen. Pelkonen hade varit mycket talför och hade berättat en hel del bland annat om sin fängelsevistelse i Moskva. Dengg mindes emellertid ingenting av dessa berättelser. På min direkta fråga kunde han med en viss svårighet erinra sig att Pelkonen nämnt någonting om att han försökt begå självmord, men han visste icke orsaken härtill. Dengg kommer icke heller ihåg vilka cellgrannarna voro. Han berättade emellertid, att Pelkonen några gånger hade klättrat upp i fönstret för att se vilka fångar som gick i promenadboxarna.

I sjukhuset satt Dengg denna gång ungefär två månader, varefter han återfördes till en cell i översta våningen av Corpus III, där han bland annat satt tillsammans med Raphael Spann. Denna tid ägnades åt förberedelserna för frigivningen och hemresan. Dengg återkom till Wien den 25 juni 1955.

Jag visade Dengg den vanliga kortsamlingen med fotografier bland annat av Wallenberg, Langfelder och Guy von Dardel. Till dessa hade jag fogat bilderna av DC-3-ans besättning samt ett foto av Cumish. Dengg plockade snart ut det kända fotot av Wallenberg i profil åt vänster och med halvöppen mun och sade att detta väl hade kunnat föreställa Schluger, ehuru den senare hade mera hår. Schluger hade haft samma nästyp och i regel haft munnen öppen på samma sätt.

Jag bad Dengg gå igenom porträttsamlingen igen och se

om han icke kunde känna igen Cumish. Han fingrade ett tag på fotot av Guy von Dardel men stannade slutligen för en bild av en man med ganska långt kraftigt ansikte och närmast ryskt utseende. När jag talade om för Dengg, vilket foto som verkligen föreställde Cumish blev han mycket överraskad och tillade att efter allt vad amerikanen skroderat om hur bra han hade det i Amerika borde han ha varit rundare i ansiktet.

Dengg hade efter återkomsten till Österrike läst om Wallenberg i pressen, men aldrig tidigare hört talas om honom. Han hade aldrig vetat någonting om Wallenbergs chaufför, aldrig träffat eller hört talas om någon chaufför i fångenskapen, någon som blivit häktad i Budapest, någon rödhårig jude o.s.v. Den ende ungrare som han någonsin suttit tillsammans med var Bela Kovac (i Verchne-Uralsk).

Denggs beskrivning av Schluger överensstämmer på många punkter med Cumish' upplysningar om "Langfelder". Vissa osäkerhetsmoment kvarstå dock. Av det andra samtalet med Cumish framgår icke huruvida Dengg verkligen skulle ha varit närvarande vid sammanträffandet med "Langfelder". Cumish säger, att han i juni 1954 träffade "Langfelder" i den cell, där han första gången sammanträffat med Voss. Dengg har ett dunkelt minne av att Cumish och Voss skulle ha suttit tillsammans i en annan cell, innan han träffade dessa. Trots osäkerheten i Denggs tidsangivelser, torde man vidare kunna antaga, att han kommit till hörncellen i bottenvåningen tidigast i slutet av augusti 1954. Det förefaller således icke uteslutet, att Cumish skulle ha träffat "Langfelder" innan han lärde känna Dengg.

Wien den 12 juni 1957.

Erik Braunerhielm

Erik Braunerhielm

KUNGL.
SVENSKA BESKICKNINGEN

Wien den 11 juni 1957.
R 18. Strängt förtroligt.

18.7.57.
a f.k. till
Thulin (H-stpl)
/u/Åström.

Exp. 26.7.57
AÅ

(unrich)

Broder,

Jag ägnade annandag pingst åt att resa till Innsbruck för att där sammanträffa med Friedrich Dengg. Då jag först idag återkommit till Wien, hinner jag icke till dagens kurir skriva en utförlig och genomtänkt rapport, utan får nöja mig med att på detta sätt i all hast redogöra för huvudpunkterna.

Någon gång, troligen på sommaren år 1954, (Dengg säger själv hösten, men det måste vara fel), fördes Dengg från sjukhuset i Vladimir till den cell i bottenvåningen, som låg längst ut till vänster i corpus III om man står vänd mot byggnaden. Det rör sig väl här om cell 1. Denna cell hade plats för tio personer i det att sängarna utmed väggarna även hade överbäddar. Två sängar stodo mitt på golvet i rummets längdriktning. Överbäddarna voro emellertid i regel icke belagda.

När Dengg kom dit funnos där redan Cumish, Voss, Pörzgen och Sato. Dengg placerade dessa i cellen på samma sätt som Cumish med det undantaget att Sato skulle ha legat i den säng, som stod där Cumish placerat bordet.

Efter någon tid infördes i cellen en österrikare vid namn Josef Schluger. Denne vore en stor och kraftig man i 40- årsåldern, omkring 180 cm lång, svart eller åtminstone mörkt hår och bruna ögon. Han var epileptiker och hade ofta anfall. Dessutom vore han en utpräglad angivare och kommunist samt en fantasifull skrävlare. Han föreföll ibland vara sinnesrubbad. Han hade två väl synliga jacketkroner av vit metall på framtänderna i överkäken.

Schluger var född i de slovenska trakterna i Kärnten

679

Herr Sekreteraren G. Lorentzon

och talade utmärkt tyska och ryska samt italienska så väl att han i hemlighet förde anteckningar på detta språk. Dengg hade suttit med Schluger i nära ett och ett halvt år i Werchne Uralsk (icke Alexandrovsk) och anlände för övrigt till Vladimir i samma grupp som denne. Dengg, som väl kände till Schlugers angivarverksamhet från Werchne Uralsk, ville i Vladimir icke ha något med honom att göra. Schluger låg i den säng där Cumish placerat "Langfelder". Han stannade emellertid i cellen endast omkring 8 dagar, varefter cellkamraterna lyckades få bort honom. Han fördes till sjukhuset.

Dengg erinrade sig att Schluger genom sina epileptiska anfall fått en sträv röst. Endast med svårighet mindes han efter ledande frågor att Schluger, i samband med anfallen, haft hosta och han kunde icke minnas, att Schluger haltat.

Sedan Schluger och senare Sato förts ut ur cellen kommo dit österrikaren Macher, som led av sömnsjuka, och Franz Poisinger, vilken likaledes låg i Langfelders säng. Efter ytterligare någon tid skulle cell 1 repareras, varvid Dengg, Pörzgen, Poisinger samt Voss eller Cumish fördes till den cell, som låg till höger om huvudingången. Efter ett par veckor fördes de tillbaka till cell 1. Dengg är osäker om Cumish då fanns kvar. Därefter fördes de upp till en cell i tredje våningen och det var därifrån som Voss, julafton år 1954, frigavs.

Dengg hade aldrig träffat eller hört talas om varken Wallenberg eller Langfelder. Som av det föregående framgår företer ju emellertid hans beskrivning av Schluger ganska stora likheter med Cumish' berättelse om Langfelder. Ett tvivel kvarstår dock. I det andra förhöret med Cumish framgår icke klart om Dengg verkligen skulle varit närvarande då han träffade Langfelder. Dengg själv tror att Cumish och Voss möjligen suttit tillsammans i en annan cell innan Dengg träffade dem. Svårigheterna ökas av att Denggs minne både beträffande cellnummer, namn och beläggningen av cellerna på många punkter är ytterst dunkelt. Eventuellt kan jag dock få tidsschemat klarlagt av Poisinger, som lär finnas i Wien och som beskrivits som en utmärkt man.

Jag glömde säga, att när jag visade Dengg porträttsamlingen fastnade han genast för det kända fotot

av Wallenberg civil i profil åt vänster och med halvöppen mun. Det kunde gott ha föreställt Schluger sade Dengg, men Schluger hade mera hår.

[illegible]

(Erik Braunerhielm)

KUNGL.
SVENSKA BESKICKNINGEN

korrigerade uppgifter
från Friedrich Dengg
403 B 17.6.57 (Ej inl. 24.7)

Wien den 23 juli 1957.
Nr 486. 1 bil.
R 18. Strängt förtroligt.

26.7.57
a + b f.k. till
Thulin /H-stpl./
/u/ Åström

Exp. 26/7 -57
(Mulin)

INK.
D.K 57/486
24 JUL. 1957
AVD. H 1 En I
P 2 En I

Cumish

Till Hans Excellens Herr Ministern för Utrikes Ärendena.

Som bekant lämnade österrikaren Friedrich Dengg vid samtal den 10 juni rörande sammanträffandet med amerikanen Cumish vissa uppgifter om de celler, i vilka han vistats i Vladimir, som föreföllo vara delvis felaktiga.

För ordningens skull får jag härmed vördsamt insända avskrift av ett den 19 juli daterat brev från Dengg, vari denne korrigerar sin tidigare utsaga. Hans uppgifter överensstämma nu relativt väl med Franz Poysingers vittnesmål.

./.

Sven Allard

691

Bil. ad 486 Wien 23.7.1957.

Hohzirl, den 19.7.57

Werter Herr Braunerhielm.

Wollte Ihnen paar Tage nach Ihrem Besuch schon schreiben, aber man machte mir eine Bronchiskopie, welche mich für Wochen ins Bett warf. Nun geht es wieder einigermassen.-

Gleich als Sie weg fuhren, kam es mir zum Bewusstsein, dass ich also doch im Frühjahr 1954 (ca April) von Werchne-Uralsk nach Wladimirsk fuhr. Also nicht im Herbst! Die Leute nach Alexandrowsk fuhren am 5. März und wir ca 1 Monat später.

Im Herbst 1954 vom Spittal in Zelle 1 zu Voss u.Co. Von 1 in den 2-ten Stock auf Seite des Bades, mit Voss, Pörzgen, Kumis. Dort kam an Stelle von Voss Poisinger Franz. Von dort wieder zurück nach Z. 1. Nach paar Tagen nach Z. 9. Von Z. 9 wieder in den 2-ten Stock Eckzelle aber Spazierhof-seite. Von dort ins Spittal zum Finländer.

Ich hoffe, dass Sie die ganze Sache klären konnten. Es wird sich wohl um eine Verwechslung gehandelt haben. Hoffe Ihnen zur Klärung der Sache gedient zu haben.

Hochachtungsvoll

Fritz Dengg

692

17

Strängt förtrolig.

P.M.

angående samtal med tyske medborgaren banktjänstemanner Hanns D i v i s c h, född 1901, hållet söndagen den 12 maj 1957 i dennes bostad i Berlin-Wilmersdorf, Mansfelderstrasse 28.

Vid slutet av andra världskriget var D. verksam som tolk för den tyske militärattachén Oberst Wolff von H ü l s e n i Sofia (numera bosatt under adress Waldenburg/Würtemberg, am Bahnhof). Tillsammans med denne råkade D. i september 1944 i fångenskap i Bulgarien, då beskickningspersonalen var på väg till Turkiet. De blevo genast överförda till Moskva, där D. och von Hülsen skildes för att ej mera återses under fångenskapen. Den 3 oktober 1944 kom D. till Lefortovskaja-fängelset, där han fick vara kvar till september 1948. I Lefortovskaja-fängelset var D. insatt i tre olika celler. Först kom han till en cell, troligen med nr. 154 i fjärde våningen. Efter en kort tid förflyttades han till en cell i tredje våningen (cellnumret kan D. icke erinra sig). Denna cell fick han dela med överstelöjtnant von O e r t z e n och kommendör B r e t t h a u e r. Senare byttes medfångarna ut så att D. fick dela cellen med en tysk vid namn J ä c k e r (från Bremen), som senare avlidit under fångenskapen. Som cellkamrat har D. också haft en tysk vid namn Fred F e l c h n e r. Denne tillhör numera tyska ambassaden i Moskva och hade tidigare varit verksam vid tyska ambassaden i Sofia. D. fick dela cell med Felchner under cirka tre år. På hösten 1948 dömdes D. till 15 års fängelse. Han överfördes i samband därmed till en cell avsedd för fångar, som skulle transporteras från fängelset, och några dagar därefter överfördes han till Wladimir-fängelset.

D. förklarade, att han under vistelsen i Lefortovskaja-fängelset ej hört talas om att någon svensk medborgare skulle hållits fången där. Först efter det att

han någon tid uppehållit sig i Wladimir-fängelset, fick han höra talas om att en svensk vid namn Wallenberg, som varit knuten till en svensk beskickning, skulle ha varit fånge i ett Moskva-fängelse.

I Wladimir insattes D. i corpus III. Under olika tidsperioder var han förlagd till tio eller elva olika celler där. Numera kan han ej erinra sig närmare tidpunkter eller cellnummer. Han förklarade dock, att han varit insatt i celler i samtliga våningar i corpus III.

På fråga om D. vid något tillfälle varit insatt i corpus II, uppgav han, att han under cirka fyra veckor år 1949 satt i cell 35 i andra våningen i en tvåmanscell. Till början var han där ensam några dagar, men därefter kom en äldre man, en ukrainare, vars namn D. ej längre kan komma ihåg, till cellen.

D. kände till att det i corpus II i bottenvåningen fanns s.k. karantänceller, i vilka fångar under längre tid kunde hållas strängt isolerade. I sådana celler lär generallöjtnanten Rainer S t a h e l ha suttit. Stahel avled under återtransporten till Västtyskland.

På fråga om D. i Wladimir hört talas om några nordiska eller svenska medborgare, förklarade han, att han som förut nämnts hört talas om Wallenberg. Beträffande denne kände D. endast till att hans namn nämnts och att han skulle ha suttit i ett Moskva-fängelse. Däremot kunde D. icke erinra sig vem som talat om detta och till vilken tidsperiod berättelsen hänförde sig.

I Wladimir fanns bl.a. tre finska medborgare. En av dem hette Dimitri D a r a g a n och hade i corpus III gjort sig känd för att vara verksam som cellspion för ryssarnas räkning. Vidare fanns två bröder vid namn P o p e r. Den ene hette Boris till förnamn. Den andre, som var invalid, hade ett förnamn, som D. ej kan komma ihåg. Bröderna Poper gjorde sig kända som vederhäftiga personer.

Vidare nämnde D. att i Wladimir fanns också en georgier vid namn Leo P a t a r i d s e, med vilken D. 1950 eller 1951 varit tillsammans.

På fråga om D. kände till någon medfånge vid namn S c h ö g g l, svarade han, att han 1952 eller 1953 under cirka nio - tio månader varit tillsammans med honom i en cell. Han var österrikare och härstammade från Graz. D., som närmast betecknar Schöggl som en förbrytare, framhöll att om Schöggl skulle lämna någon uppgift om Wallenberg, så

måste en sådan utsaga tagas med den yttersta försiktighet. Själv kunde D. icke erinra sig att Schöggl nämnt någonting om Wallenberg.

Slutligen förklarade D. på fråga att han aldrig hört talas om några fångar vid namn Langfelder eller Scheuer.

Berlin den 13 maj 1957.

(S. Lundström)

Strängt förtroligt.

P.M.

angående samtal med tyske medborgaren A r n o l d D ö r i n
född den 1 december 1921, hållet onsdagen den 17 april 1957
i dennes bostad i Hannover, Yorckstrasse 11.

I november 1942 råkade Döring, som då var verksam inom ett tyskt militärt förband i rysk fångenskap strax väster om Moskva. Han fördes omedelbart till den ryska huvudstaden, där han insattes ensam i en cell i Ljubljanskaja-fängelset, som han blev kvar i till 1944. Ända fram till år 1954 fick Döring i olika fängelser och i olika celler ständigt sitta ensam. 1944 överflyttades han till Lefortovskaja-fängelset och fick stanna där till 1947. Ungefär med 1½ månads intervall blev Döring förflyttad till olika celler, som han nu ej kan närmare erinra sig belägenheten av, än mindre dess nummer.

Troligen under 1946 satt Döring under sex månader i en hörncell i 3:e våningen (tydligen i södra sidoflygeln, västra delen) och hade därvid knackningsförbindelse med den tyske diplomaten Z e c h l i n som senare avlidit under fångenskapen. Döring led vid denna tidsperiod av lungsäcksinflamation och var därför i mycket dåligt mentalt tillstånd. Troligen på grund härav, kan han numera ej i detalj erinra sig vad Zechlin meddelat. Döring tror dock, att ett meddelande från Zechlin gått ut på att en transport (två eller tre man) svenska diplomater förts till Lefortovskaja-fängelset. Zechlin hade möjligen nämnt något namn i sammanhanget, men detta hade Döring på grund av sin sjukdom ej lagt på minnet.

Från Lefortovskaja-fängelset flyttades Döring 1947 till Butyrskaja-fängelset. Inför en krigsrätt i Moskva blev han 1952 dömd till 25 års fängelse. Kort härefter transporterades han - fortfarande ensam till Wladimir-fängelset, där han sedan blev kvar till dess han den 13 oktober 1955 fick återvända till Västtyskland.

I Wladimir - som Döring betecknade som politisk isolator - insattes han i corpus II, sjukhuset, i bottenvåningen i cell 3, där han fick sitta ensam till april 1954. På grund

av att han ej hade någon cellkamrat, var det så gott som omöjligt att kunna hålla knackningsförbindelser med andra celler. Såvitt Döring lyckades utröna, var cell nr 2 och cell nr 4 belagd med kriminella ryssar, som utbyttes med andra ungefär varannan månad. Till den ovanför liggande cellen lyckades Döring få kontakt och fick veta, att en sudettysk vid namn löjtnant L o r e n s c h u k hölls inspärrad där. Döring, som i samband med frigivningen blev i tillfälle att tala med Lorenschuk, fick reda på att han suttit ensam i sex år. Lorenschuck är numera sinnessjuk i sådan utsträckning, att något konkret rörande hans fängelsevistelse ej torde vara möjligt att erhålla.

Från sitt fönster - genom en liten lucka i trådglasrutans övre del - lyckades Döring vid några tillfällen se ut mot den till corpus II hörande rastgården. Härigenom var han också i tillfälle att höra vad de olika fångarna talat för språk under promenaderna. Han har vid sådana tillfällen ej gjort någon iakttagelse, som kunde tyda på att någon av fångarna var svensk medborgare. Å andra sidan ville Döring framhålla, att det torde ha funnits sjuka fångar, som varit så illa däran, att de över huvud taget ej kunnat gå ut på promenad.

Två gånger om dagen hölls upprop med fångarna. Dessa fick då uppge sitt namn och tala om hur långt straff de blivit ådömda. Det fanns emellertid också sådana fångar, som ej fick uppge sitt namn utan endast nämndes med nummer.

I april 1954 flyttades Döring till corpus III, och insattes i en cell (numret har han glömt) i översta våningen och kom då tillsammans med andra fångar. I denna cell var samtidigt insatta bl.a.:

Graf Adelmann
Sanitzer och
Jancsy.

Vidare fanns i cellen en del fångar från Österrikland vars namn Döring säger sig ha glömt.

Någon gång under oktober månad 1954 flyttades Döring till en cell i 3:e våningen, där han kom tillsammans med professor Clauberg och minister B e c k e r l e.

Troligen i juni och i början av juli 1955 kom Döring till en hörncell i bottenvåningen av corpus III. Till en

./.

början sade sig Döring ej kunna erinra någon annan cell-kamrat härifrån än Sanitzer. Jag förde då namnen M a n f r e och S c h ö g g l på tal, varvid Döring genast förklarade, att dessa (österrikare) suttit samtidigt med honom i nyss-nämnda cell.

Rörande Schöggl uppgav Döring att han måste betecknas som mycket tvivelaktig person, vars uppgifter måste behandlas med stor försiktighet. Schöggl gjorde sig i Wladimir känd för att gå fängelseledningens ärenden för vilket han emellanåt kunde få någon favör t.ex. litet bättre förplägnad. Han uppgav sig ha varit en framgångsrik boxare, vilket dock kunde konstateras vara felaktigt.

På frågan om Schöggl talat något om att han varit i sjukhuset i corpus II i Wladimir, förklarade Döring att han inte hade något bestämt minne därav, men han ansåg det vara sannolikt, att Schöggl varit där. Denne hade nämligen vid denna tid ett ej helt läkt operationssår på ena benet (efter en åderbråcksoperation?), varför han av allt att döma torde ha varit i sjukhuset på våren 1955.

Jag frågade därefter Döring om Schöggl nämnt något rörande någon svensk fånge, men Döring kunde ej erinra sig något sådant yttrande.

Sannolikt någon gång under sommaren 1955 i cirka fyra veckor satt Döring och Sanitzer i en cell i 3:e våningen i corpus III tillsammans med en man, som kallade sig "Earl of W y m o u t h", vilken var en utpräglad skojare och i fängelset kallades "Bobby". Denne torde numera ha frigivits, vilket Döring kommit underfund med efter att ha läst en notis i en hamburgertidning.

I samband härmed visade Döring ett tidningsurklipp från en tysk daglig tidning, troligen av den 11 april 1956. Tidningens namn framgick ej. Av artikeln kunde utläsas, att en 34-årig man, som kallade sig "Earl of Wymouth", men som troligen är identisk med en jugoslavisk medborgare vid namn K o r r i s c h e r, anhållits av polisen i Hamburg för en rad bedrägerier.

Döring uppgav slutligen, att han - såvitt han kunde minnas - i juli 1955 suttit i cell 62 (?) i 3:e våningen i corpus III tillsammans med

./.

Clauberg
Beckerle
Janitzer och
Renschle.

Beträffande Renschle kände Döring till, att han efter frigivningen till Västtyskland varit svårt sjuk.

Döring sade sig under fångenskapen ej ha hört talas om någon svensk fånge förutom vad han erfarit av Zechlin.

x x x x x x x x x

Under samtalet med Döring fick jag det intrycket, att hans minne numera ej är helt förstklassigt.

Hannover den 18 april 1957

(S. Lundström)

Bil 2 till Besk:ens i Wien skr 594/55.

Strängt förtrolig.

P.M.

över samtal med Otto Eisenhauer den 7 september 1955.

Otto Eisenhauer, Wien IX, Währingerstrasse 64/8. Eisenhauers namn har nämnts av flera återvända fångar (se 571 B.29.8.55. och 585 B.6.9.55. Tarbuks vittnesmål).

Eisenhauer var till italienarnas intåg hovstallmästare hos Kejsar Haile Selassie. Därefter flyttade han till Egypten och bodde tidvis i Kanada och kom år 1946 till Wien. I Wien umgicks Eisenhauer mycket med brittiska officerare, som han lärt känna i Egypten, dock endast såsom privatman. Vidare hade han en med egyptiskt nummer registrerad "elegant bil och detta var tydligen tillräckligt kompromettterande för 10 års rysk fångenskap".

Den 9 april 1947 häktades Eisenhauer helt oförmodat på Schwarzenbergplatz i Wien av fem ryska soldater och fördes till kommendanturen i Plösslgasse, där han kvarhölls till oktober 1947. Då fördes Eisenhauer till Sopron, där han insattes i MGB-fängelset, "som ligger något utanför staden". Under fängelsevistelsen i Sopron ådömdes Eisenhauer 20 års arbetsläger för spionage. Han sammanträffade i Sopron med Hawlik (se 559 B.25.8.55.). Den 24 december 1947 transporterades Eisenhauer via Lemberg till Vorkuta, där han inträffade i februari 1948. I denna transport var även Hawlik med till Lemberg (stämmer med Hawliks vittnesmål). Till den 7 november 1948 arbetade Eisenhauer i schakt 8, läger 8 och därefter i schakt 7 intill januari 1949. Vid denna tidpunkt var Eisenhauer mycket sjuk och infördes till ett lasarett i närheten av Vorkuta, där han vistades till mars 1951. Därefter fördes han åter till schakt 40 - det modernaste schaktet i Vorkuta - där han arbetade till den 3 december 1951, då han transporterades till fängelset i Verchne Uralsk. I Verchne Uralsk insattes Eisenhauer i cell nr 40 andra våningen (1.Stock). Den fånge, som fördes ur cellen, då Eisenhauer infördes, var minister Bekerle. I april 1954 förde Eisenhauer till Wladimir, där han satt i tre olika celler all

intill frigivningen. Cellerna lågo i bottenvåningen, men Eisenhauer kunde icke erinra sig numren.

På min fråga om Eisenhauer sammanträffat med skandinaver under fångenskapen, svarade han bestämt nej. Eisenhauer hade suttit i samma cell som majoren Gamillschegg (se 571 B.29. 8.55.) och Ernst Huber. Om Huber berättade Eisenhauer, att denne först 1954 fått dela cell med någon annan medfånge. Dessförinnan hade han alltid suttit i ensamcell utom under en tid, då han suttit i en tvåmanscell tillsammans med en vansinnig mexikanare. Eisenhauer kunde icke erinra sig några ytterligare detaljer om Huber, annat än att denne tycktes ha "smittats av mexikanaren och själv numera gjorde ett virrigt intryck". Eisenhauer visste även, att Huber sammanträffat med "generaler". Han sade sig vidare med Gamillschegg ha diskuterat anledningen till, att Huber kvarvarats i ensamcell. Det föreföll de båda herrarna högst besynnerligt, alldenstund Huber endast varit telegrafist i Abwehr och till och med direkt underordnad majoren Gamillschegg. Eisenhauer ansåg, att den, som bäst kunde lämna upplysningar om Huber, vore Gamillschegg.

Det hade varit fruktansvärt tragiskt, när Huber fick klart för sig,att han icke skulle medfölja de övriga österrikarna hem. Han hade varit fullständigt nedbruten och hade knappast räckt de hemresande kamraterna handen, då de lämnade cellen. Bland de övriga österrikarna ansåg man, att Huber kvarhölls, enär hans medborgarskap icke vore klarlagt. Huber lär av ryssarna betraktas som rumän, då han "haft stora egendomar i Craiova".

I inrikesministeriet har man meddelat mig, att man beräknar, att fortfarande cirka 300 österrikare kvarhållas i Sovjetunionen och att man väl känner till Hubers fall, då dennes broder och åldriga moder upprepade gånger gjort förfrågningar om honom.

Eisenhauer kunde meddela, att Manfred, Cretnik och Hawlik "icke haft det bästa rykte under fångenskapen". Manfred och Cretnik skulle t.o.m. icke ha fått del av det understöd, som den österrikiska staten tilldelar de återvändande fångarna.

Gamillschegg vistas för närvarande i närheten av Salzburg och jag avser att uppsöka honom samtidigt som överste Nitsche.

Wien den 7 september 1955.

Gunnar Lorentzon

(Gunnar Lorentzon)

Bil. 1 till Besk:ens i Wien
skr. nr 721/56

KUNGL.
SVENSKA BESKICKNINGEN

P.M.

angående samtal med Otto Eisenhauer angående Schöggel
den 30 oktober 1956.

Jag fick träffa Eisenhauer i ett gathörn under dennes lunchrast och då han hade mycket ont om tid, gick jag rakt på sak och frågade honom, om han under fångenskapen träffat en österrikare vid namn Schöggel. Eisenhauer kunde blott dunkelt erinra sig att en Otto Schöggel, som var kraftigt byggd men blott av medellängd, cirka 170 cm lång, funnits i Vorkuta åren 1948 och 1949. Eisenhauer kände honom icke närmare men visste, att han hade dåligt rykte på grund av att han fantiserade så mycket. Eisenhauer hade varken sett honom eller hört talas om honom i Wladimir. Då jag nämnde, att Schöggel numera vore anställd hos Mercedes-verken, erinrade sig Eisenhauer, att han för någon tid sedan som hastigast träffat honom på en gata i Wien och att Schöggel då omnämnde denna anställning. I övrigt kunde Eisenhauer icke komma ihåg att Schöggel berättat något om svenskar eller något annat av intresse.

Wien den 30 oktober 1956.

Erik Braunerhielm

Erik Braunerhielm

619

KUNGL.
SVENSKA AMBASSADEN

Strängt förtroligt

P.M.

angående samtal med tyska medborgaren f.d. överstelöjtnanten Curt Geissler, f. 1894, hållet i dennes bostad Köln-Ostheim, Grevenstrasse 8, telefon 87 26 08, onsdagen den 10 april 1957.

Geissler söktes av mig på den tidigare för oss kända adressen Köln-Zollstock, Hörninger Weg 360. Därifrån hade han emellertid flyttat till sin ovan angivna adress.

Rörande sin fångenskap efter andra världskriget (Geissler var fånge i Ryssland också i samband med första världskriget) förklarade han, att han i maj 1945 råkade i fångenskap i Tjeckoslovakien. Till denna tidpunkt hade Geissler, som tillhörde flygvapnet, varit verksam i Oberkommando der Wehrmacht såsom tillhörande Abwehr. I denna egenskap hade han varit underställd Canaris. Efter att under 14 dagar ha suttit i amerikansk fångenskap blev Geissler därefter överlämnad till ryska myndigheter. Han fick genast anträda en resa till norra delen av Ural, men kom av olika anledningar ej fram dit, förrän i november samma år. Geissler fick därefter tillbringa tiden fram till februari 1946 i ett läger i norra Ural. Vad detta läger hette, lyckades han aldrig fastställa.

I februari 1946 överfördes han till Moskva, där han sedan var insatt i såväl Ljubljänskaja-, Lefortovskaja- som Butyrskaja-fängelserna. Det sistnämnda fängelset var så stort,

att det enligt Geisslers uppskattning gott och väl skulle kunna rymma 10.000 fångar. Dessutom har han varit i Moskvas genomgångsläger Le Presnaja, vilket ligger intill järnvägen i Moskva. I de nyssnämnda fängelserna var han insatt fram till juni 1952. Beträffande tiden i Lefortovskajafängelset, som för Geisslers vidkommande inträffade mellan juli 1948 - september 1949, uppger han, att han då satt i cell 142 i II. Stock.

På fråga om Geissler i Moskva-fängelserna hörde talas om någon svensk fånge svarade han bestämt, att så ej var fallet.

I mitten av juni 1952 flyttades Geissler över till Wladimir och insattes - enligt vad han yttrade - i en cell med nr 142 i II. Stock.

Jag bad honom noggrannt söka rekonstruera numreringen i corpus III och efter en stunds eftertanke ändrade han sin förut bestämda uppgift och förklarade, att den cell han förut angivit med nr 142 sannolikt haft nr 42 (eventuellt nr 44) i stället. Han kunde emellertid icke precisera numreringen eller upprätta någon detaljerad skiss över fängelsebyggnaden.

Geissler fick vara kvar i denna cell till slutet av augusti 1952. I cellen hade 8 eller 9 fångar samtidigt varit insatta. Bland dem erinrade sig Geissler följande:

Dr Pörzgen,

Professor Clauberg,

Vicekonsul Herman Strecker (nu bosatt i Bad Godesberg, Eltreller Strasse 5),

Minister Beckerle (nu i Frankfurt/Main, Escherheimer Landstrasse 270),

Kapten Martins (nu bosatt i Opladen, Karlstrasse 12),

En japan vid namn Kassugi,

En ryss (namnet har Geissler glömt), vilken varit ställföreträdande minister, och som haft med ammunition att göra (entwicklung von Munition), samt ytterligare

en ryss - en ingenjör -, som varit vid stadsförvaltningen i Leningrad (även dennes namn har Geissler glömt).

Fångarna fick tid efter annan flytta från cell till cell men med de ovan angivna tyska medborgarna satt Geissler under

en längre tid tillsammans.

I slutet av augusti 1952 blev Geissler transporterad till Moskva för förnyade förhör. Förhören ägde rum i Ljubljanskajafängelset, där han hade ensam cell, och berörde ytterligare uppgifter, som ryssarna ville inhämta av honom. Däremot blev han ej utfrågad om sina erfarenheter från fängelsevistelsen.

Geissler fick i slutet av november 1952 återvända till Wladimir och blev på nytt insatt i den förut omnämnda cellen (nr 42 eller 44) där - såvitt han nu kan erinra sig - de förut omnämnda medfångarna satt kvar.

Vid något tillfälle, möjligen år 1953, medan Geissler satt kvar i cellen (42 eller 44) hörde han talas om att en svensk journalist och ytterligare en svensk skulle sitta fängslade i en cell i Wladimir. Cellnumret nämndes måhända, men detta har Geissler numera glömt. Huruvida svenskarnas namn nämnts kommer Geissler ej heller ihåg. Det är möjligt, att meddelandet om svenskarna överbringats från den intilliggande cellen med närmast högre nummer, i vilken bl.a. amiral Voss och någon tid även ambassadrådet Starke var insatta tillsammans med troligen några finnar.

Bland dem som satt i Geisslers cell (42 eller 44) upprätthöll särskilt japanen Kassugi, som kunde tala god tyska, ivriga knackningsförbindelser med den cell (43 eller 45) där bl.a. amiral Voss satt. Kassugi hade nämligen sin bädd alldeles intill den vägg, som skilde cellerna åt.

I februari 1954 flyttades Geissler från cell 42 (eller 44) till cell 12 (han nämnde först nr 18 men ändrade sig sedan till 12) i bottenvåningen i corpus III, där han fick sitta tillsammans med överste Schmid, nu bosatt i Krefeld. Vidare satt i cellen tolken vid tyska ambassaden i Sofia, Hans Divisch (nu bosatt i Berlin-Wilmersdorf), en japansk justitieminister samt ytterligare en japan, som varit militärattaché vid japanska ambassaden i Moskva. Japanernas namn har Geissler glömt. I cell 12 satt också general Weidling (siste kommendanten i Berlin), generallöjtnant Stähel och överstelöjtnant Bräun (biträdande militärattaché med civil-

anställning vid tyska ambassaden i Bukarest). De tre sistnämnda har alla avlidit under fångenskapen.

Även en österrikare fanns i cell 12, nämligen en f.d. polisman vid namn Graber, vilken nu är frisläppt och bosatt under adress Wien XIX, Pyrkergasse 1/7.

Från cell 12 flyttades Geissler i augusti 1954 och blev då transporterad till ett fängelse i Kirowograd, där han blev insatt i ensamcell. Såvitt han kunde utröna var han här den ende utlänningen. För övrigt utgjordes fångarna endast av ryssar.

I augusti 1955 återkom Geissler till Wladimir och blev anförd i corpus III i cell 7 i bottenvåningen. Denna cell var liksom så många andra av cellerna i corpus III avsedd för 16 personer men Geissler fick vid tillfället vara ensam i cellen.

I samband med att de tyska fångarna skulle få amnesti kom Geissler i september 1955 upp till III. Stock i corpus III och sammanträffade där med en mängd tyska medfångar. Vid denna tidpunkt var celldörrarna olåsta och fångarna kunde fritt gå omkring och utbyta erfarenheter med varandra. Den 10 oktober 1955 kom Geissler med en transport från Wladimir och fick återvända till Västtyskland.

På särskild fråga förklarade Geissler, att han aldrig varit i sjukhuset i Wladimir.

Då jag frågade Geissler om han kände till någon fånge med namn Schöggel svarade han nej. I samband med frågan kom Geissler emellertid på att han i Wladimir i corpus III, cell 12, suttit tillsammans med en österrikare vid namn Pöll. Denne tillhörde den grupp österrikare, som i oktober 1955 fått återvända till sitt hemland, trots att de ej fått amnesti av ryssarna.

Vidare frågade jag Geissler om han kände till österrikarna Huber och Hahn. Härtill svarade Geissler jakande. Han hade alltid ställt sig litet reserverad för Huber, vilken han ansåg ha varit alltför nyfiken. Huber var under vistelsen i Wladimir sjuklig och nervös. Rörande sina familjeförhållanden hade Huber förklarat, att hans far varit general. Viktor

Hahn betecknades av Geissler som en mycket tillförlitlig man. I sin ungdom hade han varit Hitler-Jugendführer. Hahn är nu frisläppt och bor i Niederösterreich i Langenlois under adress Rudolfstrasse 12/9.

Slutligen nämnde Geissler, att han kände till att tyske f.d. översten Axel Schildknecht, suttit i Wladimir åtminstone tiden 1953-1955. Hans adress är numera Köln-Nippes, Niehlerstrasse 93 III c/o Müller.

För att söka utröna, vilka Geissler avsett med sin uppgift om svenskar, som skulle ha varit i Wladimir, räknade jag upp och frågade om följande namn sade Geissler något: af Sandeberg, Tomsen och Wallenberg. De båda första namnen reagerade Geissler inte för. Då jag nämnde namnet Wallenberg stannade Geissler genast för detta. Han förklarade, att han i Wladimir i cell 42 eller 44 hört talas om namnet Wallenberg men kunde ej erinra sig närmare vad som sagts om honom. Ej heller kunde Geissler komma ihåg vem som yttrat något om Wallenberg. Såvitt Geissler nu kunde påminna sig gick meddelandet icke direkt ut på att Wallenberg skulle ha suttit i Wladimir. Det vore möjligt att någon av Geisslers medfångar vid något tidigare tillfälle och i något annat ryskt fängelse haft kontakt med eller hört talas om honom.

Då jag frågade om Geissler ej kunde ha förväxlat detta intryck med vad han eventuellt kunde ha läst i tysk press om Wallenberg, förklarade han, att han ej alls läst något om honom.

Namnet Gogiberedse nämndes för Geissler, men detta sade honom ingenting. Han hade ej hört talas om honom.

Geissler gjorde ett intryck av att vara mycket bestämd i sina spontana yttranden. Då jag kom in på detaljfrågor visade det sig emellertid vid flera tillfällen under samtalet att han fick ändra sina första uppgifter, vilket särskilt var uppenbart i samband med hans försök att rekonstruera numreringen i Wladimir. Man bör därför enligt min mening ta hans uttalanden med en viss reservation.

Bonn den 12 april 1957.

Lundström

(S. Lundström)

Jarring/DS a
14/10 Danielsson, f.k.
u.Jarring Strängt förtrolig.

12/10

exp. 14/10-55

KUNGL. UTRIKES DEPARTEMENTET

Kabinettssekreteraren

Avsk. överl. t.
13/10 herrar Lindberg och Lundström.

P.M.

Vid besök hos mig idag berättade Gottlieb, att han i Vorkuta under flera månader 1954 dagligen träffat Bornschein. Bornschein är inte en särskilt vederhäftig person. Han hade ju varit journalist och kom vid mycket unga år i rysk fångenskap, varför han aldrig haft ett arbete som lärt honom att vara noggrann med olika uppgifter. Under tiden december 1954 till troligen mars 1955 hade Bornschein vistats i Inta, varpå Gottlieb åter i våras träffade samman med honom under några dagar. Därpå hade Bornschein förts över till ett annat straffläger. Det måste alltså ha varit under tiden december 1954 till mars 1955 som Bornschein träffade Tamvelius. I Inta finns inga isolerade fångar utan endast tämligen ointressanta fall, såsom kanslister och skrivflick från olika beskickningar, under det att högre tjänstemän icke brukade förvaras i Inta. Gottlieb ansåg det absolut säkert att Wallenberg sitter i en isolator, troligen i Wladimir, ett stort fängelse, där det torde finnas ett par tusen fångar. Taischet är ett stort lägerområde med ett flertal arbetsläger. Huruvida där finns en isolator, kunde Gottlieb icke säga. Norr om Vorkuta finns emellertid ett läger, där fångarna hålls i strängaste isolering och varifrån sällan någon återvänder. Gottlieb hade, när han läst tidningarna, undrat om Tamvelius verkligen är Bornscheins källa. Gottlieb kan inte med säkerhet erinra sig att han samtalat med Bornschein om Wallenberg, eftersom hans minne för vissa perioder är starkt försvagat, men på grund av det intresse Gottlieb hade av fallet Wallenberg, hade han talat om Wallenberg med många fångar och han ansåg det för sin del alldeles övervägande sannolikt att han talat om Wallenberg med Bornschein, som han fört många och långa samtal med. Kunde det inte möjligen vara så, att Bornschein

blandat ihop vad han av Gottlieb hört om en svensk med vad han hört från den föregivne svensken Tamvelius?

Gottlieb hade den uppfattningen att det var olyckligt, att somliga fångar sökte ge sig ut för att vara svenskar, danskar etc. Gottlieb hade intrycket att ryssarna förde en särskilt återhållsam politik och ansträngde sig att isolera bl.a. svenskar, danskar, belgare och holländare. Folk av sådana nationaliteter brukar icke få korrespondera med hemlandet.

Gottlieb ville tillstå, att han vid kommissarie Danielssons förhör med honom hade underlåtit att nämna en sak, som kan vara av intresse. Han hade i genomgångslägret Potma i Ryssland träffat en österrikare i 45-års åldern, troligen officer, som kände till fallet Wallenberg. Senare hade Gottlieb emellertid icke kunnat erinra sig vem av österrikarna det var som sagt detta och inte heller närmare vad han hade sagt om Wallenberg. I Potma fanns omkring 180 österrikare, varav ett 30-tal kvinnor. Gottlieb hade för sig, att officeren ifråga kom från ett fängelse, vilket kan ge någon ledning vid identifikationen. Gottlieb tror sig i Borås ha en lista över de 180 fångarna. Han lovade att återkomma för det fall att han skulle erinra sig någonting som kunde bidra till identifikation av hans sagesman. För närvarande kunde han icke erinra sig hur han såg ut, inte ens om det var en stor eller liten karl.

Stockholm den 12 oktober 1955.

Arne S Lundberg

(Arne S. Lundberg)

P.M.

över samtal med österrikiske medborgaren, konsulatssekreteraren Roland Gottlieb, boende under adress Första Villagatan 17, 3 trappor, Borås, telefon 23 455.

Samtalet ägde rum onsdagen den 31 augusti 1955, varvid följande framkom:

Gottlieb talar flytande svenska, vilket språk han lärt sig dels under sin tid som krigsbarn i Sverige under första världskriget och dels under sin tjänstgöring som konsulatssekreterare under åren 1932 - 1933 vid österrikiska konsulatet i Göteborg och därefter som tjänsteman vid österrikiska beskickningen i Stockholm under tiden 1/1 1934 - 13/3 1938, då han övergick till att tjänstgöra vid tyska beskickningen i Stockholm (Anschluss). Här tjänstgjorde han till den 15/6 1940, då han kallades till Berlin och tjänstgjorde där till den 19/9 1941. Sistnämnda datum avreste han till tyska beskickningen i Sofia, där han tjänstgjorde som konsulatssekreterare intill den 18/9 1944, då han tillfångatogs av ryssarna och sändes per järnväg till Moskva. Han insattes den 3/10 1944 i Lefortovska-ja fängelset i cell n:r 154 (reservation för cellens nummer, och det kan vara möjligt att han minns fel beträffande hundratalet). Denna cell måste ha legat två eller möjligtvis tre trappor upp i fängelsets huvudbyggnad. Den var belägen till höger om ingången. Gottlieb var av den uppfattningen, att denna cell skulle ha befunnit sig i den översta våningen, men han är osäker härpå. I denna cell kvarstannade han till den 8/8 1946. Han kan fastställa detta datum på grund av vissa familjeangelägenheter. Här hade han som cellkamrat chauffören vid tyska beskickningen i Sofia Karl Waldschmidt (osäkert om det stavas med dt eller bara d). Mannen torde nu vara omkring 45 år gammal. Han stannade kvar i cell 154, då Gottlieb

(177)

C4

flyttades därifrån. Vidare fanns i cellen en ung tysk från Ober-Schlesien vid namn Johann Skatulla. Denna man verkade vara hälften tysk och hälften polack och talade båda språken brutet. Skatulla flyttades troligtvis i maj 1945 över till Butyrka.

Under vistelsen i cell 154 fick Gottlieb även sällskap med ytterligare en cellkamrat, översten Otto Armster, chef för Abwehrstelle Wien, vilken varit aktiv deltagare i 20.juli-attentatet genom att anskaffa vissa sprängämnen. Han hade undgått att dömas till döden men satt i fängelse i Berlin. Just strax före kapitulationen hade han blivit frigiven ur fängelset men tillfångatagits av ryssarna och förts till Ryssland. Armster var kvar i cell 154, då Gottlieb lämnade cellen den 8/8 1946.

Av dessa tre personer lär Skatulla ha blivit frigiven och torde vistas i Syd-Tyskland.

Gottlieb har inte någon högre aktning för dennes tillförlitlighet och han torde närmast kunna betraktas som en småskojare. Som exempel anförde Gottlieb, att Skatulla påstått sig kunna morse-alfabetet och han lärde ut detta sitt morse-alfabet till Gottlieb, men sedermera erfor Gottlieb att det inte alls varit något morse-alfabet.

Den 8/8 1946 flyttades Gottlieb över till cell 116, belägen i vänstra flygelbyggnaden och på baksidan av denna. Denna cell borde enligt vad Gottlieb kan påminna sig ha legat minst en trappa lägre än cell 154. I denna cell stannade Gottlieb till någon gång på sommaren 1948, troligtvis i juni månad. Då han kom till cell 116 sammanträffade han på nytt med Skatulla, vilken dock under mellantiden varit nära ett år i Butyrka. Vidare fanns där en man vid namn Erich Thiede, vilken nu är fri och boende i Kiel under adress 7 Bülowstrasse, telefon 44 889. I denna cell satt Gottlieb hela tiden tillsammans med Skatulla och Thiede, vilka fingo stanna kvar, då Gottlieb sommaren 1948 flyttades från cell 116.

Under högst 14 dagar under sommaren 1948 satt Gottlieb i en cell, vilkens nummer han icke kan påminna sig, till-

sammans med den tidigare här kände Willi Bergemann. Bergemann måste ha missmint sig, då han säger att han satt tillsammans med Gottlieb under flera månader. På denna punkt är Gottlieb mycket säker. I vilken våning cellen var belägen kunde Gottlieb icke klargöra. Däremot vet han, att han efter cirka 14 dagar flyttades till cell 20 på nedre botten, där han som cellkamrater fick ungerske militärattachén i Sofia, sedermera stadskommendanten för Budapest, Otto Hath samt en annan ungersk medborgare vid namn doktor Galffy. I denna cell förvarades Gottlieb till den 24/12 1948, då han dömdes till 25 års straffarbete, anklagad för nazistisk aktivitet, enär det under förhöret med den tyske chargé d'Affaires i Sofia, framkommit att Gottlieb sysslat med kodetelegram. Efter domens avkunnande överfördes han till en gemensamhetscell i Lefortovaskajas huvudbyggnad, där andra till straff dömda personer förvarades i avvaktan på transport. Själv deporterades Gottlieb till Workuta och avresan ägde rum den 31/1 1949. Han ankom till Workuta den 28/2 1949. Efter en månads fängelsesjukhusvistelse började Gottlieb den 26/3 1949 att arbeta i kolgruveschakt n:r 40. Här var han kvar till den 26/3 1955 med undantag för 6 månader under 1954, då han under tiden 3/3 - 6/8 vistades i ett straffläger i närheten.

Från Workuta sändes han till Javas i Mordvinska republiken. Detta kallades "Dubrovlager". Lägrets nummer var 385-11 med fältpostnummer 5110-33. Huvudstation för detta läger var Potma, en station på sträckan Moskva - Ufa. Detta var ett uppsamlingsläger för utländska fångar, och där fanns bl.a. 500 tyskar, ett tiotal österrikare, 170 rumäner, 130 ungrare, ett mindre antal tjecker och polacker, en dansk, vars namn möjligtvis var Poulsen, en norsk medborgare Oswald Harjo från Kirkenes med det ryska täcknamnet Furumo.

Den 15/5 1955, då det österrikiska statsfördraget med Ryssland undertecknades, befriades Gottlieb från arbetet och sades vara en fri man, som endast hade att vänta på

utresetillstånd. Den 21/6 1955 överfördes han tillsammans med andra österrikare till ett läger i närheten, där man skulle avvakta utresetillstånd.

- - - - -

Cellgrannar under vistelsen i Lefortovskaja.

Cell 154 hade grannar endast på ena sidan, enär den andra vette mot trappan, där det fanns ett litet rum för vaktpersonalen. Det är Gottliebs uppfattning att den till höger om hans cell liggande cellen hade nummer 155 men han är inte säker på den saken. Någon gång under våren 1945 lyckades Gottlieb få kontakt med cellgrannarna i den till höger om cell 154 belägna cellen, vilket tillgick på följande sätt:

Såsom tidigare nämnts hade Skatula inbillat Gottlieb, att han kunde morse-tecknen, men det hade inte varit möjligt för Gottlieb att lösa knackningarna från granncellen. Först sedan han en baddag lyckades ropa över till granncellen "morse", hade personerna i granncellen börjat att systematiskt knacka ned morse-tecknen för de olika bokstäverna, vilket Gottlieb förstått vara en upprepning av bokstäverna så att han så småningom lärde sig morse-systemet. Han kom därvid underfund med att cellgrannarna voro tvenne tyskar vid namn Jäcker och Lorke, vilka båda varit telegrafister (Funker) i Sofia. Vidare fanns där en person vid namn Fred Felchner, en "Bürohilfsarbeiter" som också varit i Sofia. Beträffande dessa personer har Gottlieb efter sin frigivning erfarit att Jäcker lär ha avlidit, Lorkes öde är tills vidare okänt men Felchner är nu frigiven och bosatt i Bonn. (Enligt här tidigare gjorda anteckningar har en Fritz Jäcker nämnts av Paul Koch. Felchner är nämnd av en Herrmann Meier). Några andra cellgrannar funnos icke i granncellen under Gottliebs vistelse i cell 154.

Cell 116 var liksom cell 154 belägen så att inga cellgrannar funnos på den ena sidan, troligtvis beroende

därpå att cellen gränsade intill trappuppgången mellan de båda flyglarna. Det lyckades aldrig för Gottlieb och hans cellkamrater att komma i kontakt med några cellgrannar till höger om cell 116. Försök gjordes med morse-signaler men det visade sig vara tämligen svårt att begagna morse-tecknen, dels därför att endast ett fåtal kunde alfabetet och dels därför att det var svårare åstadkomma långa respektive korta signaler, vilka i varje fall tilldrogo sig uppmärksamheten än det sedermera praktiserade "idiot-systemet", där man alltid indelade bokstäverna i grupper om 5 med ett visst förslag för varje grupp. Sedan Gottlieb och hans cellkamrater lärt sig "idiot-systemet" lyckades man få förbindelse med en cell som låg antingen över eller under, kanske mest troligt under cell 116. Man började knacka "idiot-systemet" i vattenledningsröret och kommunicerade på detta sätt med varandra. Gottlieb är här icke säker på vem han kommunicerade med. Han har en viss förnimmelse av att de borde ha varit minister Beckerles adjutant Biermann, vilken var SA-Standartenführer och som tjänstgjort som adjutant åt Beckerle redan då denne var polischef i Frankfurt a/Main. Gottlieb ville här skjuta in en förklaring beträffande sitt relativt dåliga minne på vissa punkter. Saken var den, att han på grund av undernäring tidvis nästan helt förlorade minnet.

En sådan period inträffade särskilt i Workuta, och det är inte möjligt för honom att klart skilja på vissa förhållanden. Han ville därför framhålla att det kanske inte alls var Biermann som kommunicerade med honom under tiden han befann sig i cell 116. I detta hänseende hänvisade han till Erich Thiede, vilken är en man med klar hjärna och gott minne. Det är möjligt, att han skall kunna säga med vilka de korresponderade.

Vid någon tidpunkt, som måste ha inträffat i slutet av 1947 fick Gottlieb via knackningarna i vattenledningsröret ett meddelande av ungefär följande lydelse: "en svensk legationssekreterare vid namn Raoul Wallenberg befinner sig i samma fängelse". (Då jag frågade om med-

delandet verkligen gick ut på att presens-form användes, förklarade Gottlieb att han inte med säkerhet kunde avgöra detta. Det kunde vara så att antingen Wallenberg befann sig eller hade befunnit sig i Lefortovskaja-fängelset). Meddelaren upplyste om att han stod eller stått i kontakt med Wallenberg. Att en sådan nyhet meddelades till Gottlieb kunde möjligtvis bero därpå, att meddelaren kände till Gottliebs svenska förbindelser och därför kunde tänkas vara särskilt intresserad av att just en svensk befann sig i Lefortovskaja-fängelset. Så snart Gottlieb hörde namnet Wallenberg drog han omedelbart den slutsatsen att det måste vara en medlem av den kända bankirfamiljen i Sverige. Gottlieb hade intresserat sig för saken och frågat närmare om Wallenberg, varvid meddelaren upplyste att Wallenberg varit sekreterare vid svenska beskickningen i Budapest och att han, när slutstriderna om Budapest pågingo hade fått i uppdrag av Internationella Röda Korset att taga hand om judarna i Budapest. Under sina färder i bil i Budapest hade han blivit anhållen av ryssarna. Några ytterligare upplysningar hade meddelaren säkert icke lämnat. Gottlieb hade diskuterat saken med sina cellkamrater och särskilt då med Thiede. Möjligheter föreligger att Thiede skall kunna klargöra vem det var som sände meddelandet.

Då Gottlieb kom tillsammans med Willi Bergemann hade förhållandet om att en svensk diplomat satt arresterad i Lefortovskaja diskuterats mellan Gottlieb och Bergemann, och Gottlieb är fullt på det klara med att Bergemann kände till denna sak innan Gottlieb kom in i Bergemanns cell. På vad sätt Bergemann erfarit att Wallenberg fanns i Lefortovskaja kände Gottlieb icke till. Det är möjligt att Bergemann lämnat en förklaring härom men i så fall har Gottlieb glömt bort den.

Genom förenämnde överste Hath hade Gottlieb erfarit, att general Bentivegni och Piekenbrook, vilka båda tillhört Canaris-stab hållits förvarade i Lubjanka-fängelset. Han hade varit tillsammans med den japanske generalmajoren

Akikusa, som var chef för den japanska missionen i Harbin.

Jag räknade upp en del aktuella namn på kända fångar i Lefortovskaja och andra Moskva-fängelser men dessa namn sade icke Gottlieb någonting. Sålunda hade han icke hört omtalas Supprian, Roedl, Laarmann eller den ungerske doktorn Zoltan de Rivo.

Efter sin frigivning har Gottlieb sammanträffat med Mohrmann och diskuterat förhållandena i Lefortovskaja. Genom Mohrmann erfor Gottlieb att Mohrmann lämnat underrättelser om Wallenberg till svenska beskickningen i Bonn.

Då Gottlieb efter sin frigivning några dagar uppehöll sig i Salzburg sammanträffade han med överstelöjtnanten Leopold Nitsche, som bor i en förort till Salzburg vid namn Parsch, Fuggarstrasse 5. Nitsche återvände till Österrike i juni 1955 och under ett sammanträffande i en beklädnadsaffär i Salzburg diskuterade de vissa förhållanden under rysslandsvistelsen. Gottlieb förklarade, att han kände sig djupt olycklig därför att en del tidningsmän, med vilka han sammanträffat omedelbart vid ankomsten till Österrike skrivit en del delvis förvrängda uppgifter, som de lagt i Gottliebs mun. Han omnämnde för Nitsche, att olyckligtvis namnet Wallenberg kommit att nämnas. Nitsche hade då omedelbart replikerat, att han i lägret Revta med fältpostnummer 5110-54, beläget i närheten av Sverdlovsk, där Nitsche hållits i förvar från 1951 till februari 1955 sammanträffat med en Raoul Wallenberger, vilken han beskrev vara 40-45 år gammal, ungefär 168 cm. lång med markanta anletsdrag och brunt, fylligt hår. Denne Raoul Wallenberger hade själv uppgivit, att han under sista delen av kriget tjänstgjort som tolk i en tysk armékår. Han talade och skrev perfekt tyska och ryska och tjänstgjorde som skrivare åt lägerintendenten. Han hade ursprungligen dömts till 15 år men fått straffet efterskänkt och skulle i början av 1955 få återvända hem. I varje fall hade han fått lämna lägret någon gång i februari 1955 men så sent som i april 1955 hade paket anlänt till honom från en fru

Magda Wallenberger, bosatt i Tyskland. Gottlieb ville särskilt poängtera att han vid samtalet med Nitsche icke sagt Wallenbergs förnamn, utan det var Nitsche som kom fram med namnet Raoul.

Under sin vistelse i Vorkuta hade Gottlieb sammanträffat med en man, som sade sig vara estlands-svensk och hans namn var Bernhard Palmkron. Han hade glömt att tala svenska och det var meningen att han och Gottlieb skulle tala detta språk för att Palmkron skulle få litet övning. Han påstod att hans hustru Rosina Palmkron och hans bror Edvin Palmkron skola vara bosatta i Sverige, möjligtvis i Stockholm. Palmkron hade bett att Gottlieb,om han kom till Sverige skulle försöka framföra en hälsning till Rosina och Edvin Palmkron. Han hade även sammanträffat med en estländare vid namn Karl Kosemaa, vilken tidigare hetat Lauritzon. Hans syster, Alida Lauritzon hade gift sig med den estlands-svenske pastorn, Herbert Söderberg ev. Söderholm. Denne Lauritzon-Kosemaa ville ha fram en hälsning till systern och samtidigt meddela att bröderna August och Johannes befunnit sig i Ryssland, men troligtvis äro döda.

Några svenskar hade Gottlieb icke hört omtalas i Vorkuta med undantag för en musiker eller kompositör, som kallade sig Pariser och som utgav sig för att vara svensk. Gottlieb ansåg det dock vara mycket tvivelaktigt om han verkligen var svensk.

Då Gottlieb såsom tidigare nämnts sammanträffade med Oswald Harjo berättade denne att han under agentnamnet Furumo arbetat åt ryssarna i Kirkenes, men då han av fruktan för tyskarna sökt sig över till Murmansk blivit häktad av ryssarna, misstänkt för spioneri. Han hade sedan passerat genom en massa olika ryska fångläger. Han ville att Gottlieb skulle, om han kom till Sverige, framföra en varning mot två ryska agenter, som skulle arbeta i Sverige och troligtvis ha Göteborg som operationsbas. Gottlieb hade uppfattat namnen som (fonetiskt skrivet) Jöss Lipen och Olof Sanden. Att de skulle vara ryska agenter hade Harjo fått reda på under sin vistelse i Ryssland.

Gottlieb kommer att stanna kvar i Borås, där hans hustru äger ett hus, intill troligen den 1 november, då han avreser till Bonn för att tillträda tjänst i tyska U.D. Till julen kommer han på besök till Sverige.

Stockholm den 1 september 1955.

(Otto Danielsson)

Gouazé
Brugger

P.M.

rörande samtal tisdagen den 1 april 1958 med franske medborgaren Lucien Gouazé, Hotel l'Avenir,65 rue Madame, Paris V tel. LIT 8454.

Enligt tidningsnotis i Le Monde den 7 mars 1958 har den för oss kände franske medborgaren Lucien Gouazé frigivits ur sovjetisk fångenskap. Kontakt med Gouazé förmedlades via ambassaden i Paris,och Gouazé mottog mig i sitt hotellrum

Inledningsvis förklarade Gouazé, att han fortfarande stode till franska vederbörandes förfogande, och att han till mig uteslutande kunde lämna upplysningar om Wallenberg. Namnet Wallenberg vore honom fullt bekant, ehuru han vid sin uppteckning å franska ambassaden i Moskva omedelbart efter frigivandet endast talat om den "svenske konsuln".(se bil. hbr Sohlman-Åström 25.3.58). Gouazé höll bestämt på att han icke ville lämna andra upplysningar än om Wallenberg, och då det under rådande omständigheter icke syntes mig klokt att fråga honom om när han erinrat sig att namnet var Wallenberg, avstod jag från detta, allra helst som han av franska vederbörande sannolikt upplysts om att svenska myndigheter vore intresserade av detta fall.

Om sin egen vistelse i Vladimir anförde han, att han vistats där från 1950 till tiden för sin frigivning med undantag för vissa perioder, vilka han icke ansåg ha relevans för vårt ärende. År 1956 hade Gouazé hört talas om Wallenberg av Bastamov, vilken vistats såväl i corpus II som corpus III i Vladimir. Såvitt Gouazé kunde erinra sig hade Bastamov vistats tillsammans med Wallenberg, men möjligen förhöll det sig så, att Bastamov endast hört talas om Wallenberg. På en fråga om detta skett i Vladimir genmälde Gouazé, att det möjligen även kunde ha skett i Inta eller Abes.

Om Bastamovs uppgifter om Wallenberg hade Gouazé endast svaga minnesbilder. Gouazé meddelade sedan, att den som verkligen kände till Wallenberg vore Brugger, och hade Gouazé

ingenting att tillägga utöver vad han nedtecknat på franska ambassaden i Moskva. Såväl Brugger som Bastamov ville Gouazé beteckna som seriösa personer.

På tal om Goguberidse framhöll Gouazé, att denne vore en utomordentligt bra person, men att Goguberidse aldrig med Gouazé talat om Wallenberg. Beträffande Maximoff var Gouazé mera tveksam om dennes tillförlitlighet, men ansåg honom vara en bra fängelsekamrat. Då jag förde de Latrys namn på tal, framhöll Gouazé med bestämdhet, att han på intet sätt vore villig att med mig diskutera "yrkesfrågor".

Gouazé kan icke erinra sig, att han under fångenskapen träffat eller hört talas om Langfelder, van der Wals eller Landwehr von Pragenau. Karl Schandl kände Gouazé emellertid väl och rekommenderade denne som en utomordentlig informationskälla.

Vid diskussion om hur fängelset såg ut framhöll Gouazé att sedan de flesta utländska fångarna lämnat Vladimir, corpus II ombyggts till verkstad och att såvitt han hade sig bekant nu förekom huvudsakligen kriminella ryska element i Vladimir. Om Wallenberg vid det tillfälle då Gouazé lämnade Vladimir skulle ha vistats i detta fängelse, höll han det för uteslutet att han själv icke skulle ha känt till detta förhållande, en slutsats som får tagas med reservation, enär Gouazé i nästa ögonblick framhöll, att då ryssarna släppt honom, varför skulle de då icke också ha släppt Wallenberg.

Sedan vi diskuterat Vladimir-fängelsets utseende och jag därefter visat Gouazé våra skisser, betecknade han dessa som mycket tillfredsställande. Gouazé kunde icke erinra sig i vilka olika celler han vistats i Vladimir, men var ganska säker på att han aldrig vistats i cellerna 1 och 7 i corpus III.

Vid denna tidpunkt verkade Gouazé ganska irriterad och framhöll, att han nu lämnat alla de upplysningar som hade relevans för de svenska efterforskningarna. Han förklarade sig vara villig att åter besvara frågor men för närvarande hade han andra medfångar att tänka på, vilket bl.a. framginge av att han just väntade besök av en schweizisk ambassadtjänsteman, med vilken han skulle diskutera fallet Brugger. Han höll det för sannolikt att Brugger snart också skulle frisläppas. Vid denna tidpunkt infann sig den schweiziske ambassadtjänstemannen på hotellet, varför jag avslutade samtalet med Gouazé.

Paris den 1 april 1958.

(G. Lorentzon)

KUNGL. UTRIKES
DEPARTEMENTET

Strängt förtroligt.

12.2.59
a f.k.till
Thulin (H-stpl)
/u/Åström

P.M.

över samtal med Lucien Gouazé den 13 december 1958.

Vid samtalet, som ägde rum på beskickningen i Paris, närvar - förutom Gouazé och undertecknad - även 1 ambassadsekreteraren Sten Aminoff.

Gouazé berättade att han häktats den 15 september 1948 i Budapest av Département Politique de l'Armée Hongroise; han tjänstgjorde vid denna tid i franska Deuxième bureau. Den ungerska armén hade efter några veckor överlämnat honom till sovjetiska organ. I december 1948 hade han förts till förhörsfängelset i Baden bei Wien. Han hade under förhöret där behandlats mycket väl, och han ansåg att orsaken härtill vore att man på fransk sida gjort ett flertal démarcher för att få honom frisläppt. Han hade dessutom haft en känsla av att hans ställning som officer hade medverkat till denna goda behandling, liksom även det faktum att han arbetat för sitt eget lands underrättelseväsen. (Han sade i detta sammanhang att han icke blivit förvånad då han hört att Brugger, som även förhörts i Baden bei Wien, misshandlat av förhörsledarna; Brugger hade ju arbetat för ett främmande lands underrättelseväsen.)

På våren 1949 hade Gouazé på administrativ väg dömts till 25 års straffarbete. I mars 1950 hade han förts till Vladimir-fängelset och hade sedan vistats där till den 29 oktober 1951 då han förts till centralfängelset i Kiev. I slutet av maj 1952 hade han överförts till Lubjanskaja-fängelset och därifrån för andra gånge

till Vladimir, dit han ankom den 6 januari 1953 och där han sedermera vistats till sin frigivning i början av år 1958.

Då jag bad Gouazé att redogöra för i vilka celler han suttit inspärrad i Vladimir under de två perioder han vistats där, svarade han att han suttit i en rad celler och med relativt korta mellanrum flyttats från en cell till en annan. Han kunde icke längre komma ihåg exakt i vilka celler han vistats, resp. hur lång tid han vistats i de olika cellerna. Han erinrade sig dock följande:

1. Tiden mars 1950 - 29 oktober 1951. Först hade han förts till cell nr 44 eller 46 i corpus III, sedan till cell nr 50 i corpus III. I denna senare cell hade han som kamrat haft bl.a. Vorwerk, Bretthauer, japanen Koroda, en korean, den sovjetiske kemisten professor Liebermann samt en ryss vid namn Vasiliev. Efter en relativt kort tid i cell 50 hade han förts över till en cell i corpus II, vilken han delat med Vasiliev.

2. Tiden 6 januari 1953 - till frigivningen. Han hade först förts till cell 35 i tredje våningen i corpus III. Han hade här åter träffat Bretthauer; andra medfångar var "earlen Wymouth" och en zigenare vid namn Zéa.

Efter en relativt kort tid hadehan förts till en cell med, såvitt han kunde erinra sig, nr 52; när han vistades i denna cell hade Stalin avlidit.

I mars 1953 hade han förflyttats till cell nr 42, som han delat med bl.a. Maximoff, Bastamov, den tidigare nämnde Liebermann samt ett flertal japaner.

Den 13 december 1953 hade Gouazé förts till cell nr 45; i denna vistades även österrikaren Nietz samt en tysk författare vid namn Einstein eller Hanstein, som efter sin frigivning hade bosatt sig i tyska östzonen men sedermera överflyttat till Västtyskland. Denne tysk vore enligt Gouazé ett förträffligt vittne, därest man önskade erhålla närmare uppgifter om Vladimir.

På våren 1954 hade Gouazé förts till cell nr 17. Medfångar var bl.a. tyske generalen Schmidt och Maximoff.

På hösten 1954 hade han så förts till cell nr 78. Någon gång på sommaren 1955 hade han flyttats till cell 45. Till denna senare cell hade Brugger införts den 21 september 1955. I cellen vistades vidare Gogiberidze, Pataridze och Török; senare hade även Mulle och

Spiess kommit till denna cell. Någon gång på hösten 1955 hade han sedan förts till sjukhuset, men i början av 1956 återförts till en cell i corpus III.

Om några av sina medfångar i Vladimir-fängelset uppgav Gouazé följande.

Gogiberidze hade varit en utomordentligt sympatisk människa, kanske något präglad av "la violance méridionale".

Narbut hade varit en farlig individ.

Langfelder hade han aldrig hört talas om, liksom ej heller Schöggl och Thomsen, alias Grosheim-Krisko.

Posch ville han varna för, under det att Schandl och - fastän kanske i mindre grad - Maximoff hade varit trovärdiga personer.

Beträffande Brugger nämnde han, att denne vore "un caractère excessif". Då jag frågade Gouazé om han kunde närmare redogöra för omständigheterna kring det tillfälle då Brugger hade talat om att han haft knackningsförbindelser med Wallenberg, svarade Gouazé , att detta borde ha varit på hösten 1955 eller på hösten 1957; när han letade i sitt minne, fastnade han vid tidpunkten hösten 1955. Han kunde icke längre erinra sig några detaljer av vad Brugger sagt, mer än att Brugger hade varit i kontakt med Wallenberg i sjukhuset. Han tycktes utgå ifrån att det icke varit fråga om knackningsförbindelser utan snarare om talförbindelser genom värmeledning- eller vattenledningssystemet. När Brugger hade berättat om sin förbindelse med Wallenberg, hade Gouazé varnat Brugger för att över huvud taget för sina medfångar nämna att han varit i förbindelse med Wallenberg. Gouazé hade sagt att fallet Wallenberg vore "un cas très grave" och att Wallenberg vore eftersökt såväl av svenska regeringen som av sina släktingar. Om det på något sätt kom till de sovjetiska myndigheternas kännedom att Brugger bland sina medfångar spred uppgifter att han varit i kontakt med Wallenberg, skulle detta med all säkerhet komma att stå Brugger mycket dyrt.

Gouazé kan icke längre erinra sig om någon ytterligare medfånge varit närvarande vid hans samtal med Brugger.

Då jag frågade Gouazé om icke även Bastamov hade talat om

Wallenberg, svarade Gouazé att han trodde sig kunna minnas att så var fallet, men att han inte vore helt säker på denna punkt. ("Il me semble que Bastamov m'a dit qu'il avait été en contact avec Wallenberg"). Han kunde emellertid icke erinra sig några som helst detaljer på denna punkt.

På en fråga om han kunde erinra sig vad Brugger sagt om sina tidigare cellvistelser, sjukhusvistelser, o.s.v., svarade Gouazé att han nu icke längre kom ihåg särskilt mycket härom. Han kunde exempelvis inte säga i vilken cell Brugger vistades då han på sommaren 1954 fick sin ögonsjukdom respektive till vilken cell Brugger hade förts efter sjukhusvistelsen. Hans allmänna erfarenheter från Vladimir-fängelset syntes honom dock giva vid handen, att Brugger förts tillbaka till samma cell i corpus III, i vilken han vistats omedelbart före sjukhusvistelsen; i regel hade nämligen fångarna icke förts till någon ny cell när de utskrevs från sjukhuset, utan flyttades tillbaka till samma cell, som de tidigare suttit i.

På fråga om han kunde erinra sig om antingen Brugger eller Gogiberidze vid publiceringen av den svensk-sovjetiska kommunikén den 3 april 1956 råkat i ordväxling med en sovjetisk fångvaktare och därvid påstått att Wallenberg ju fanns inspärrad i Vladimir-fängelset, swarade Gouazé att han vid detta tillfälle måste ha befunnit sig i en helt annan cell. Han höll det dock inte för uteslutet att Gogiberidze, som hade varit känd för sin impulsivitet och frispråkighet, kunde haft ett sådant samtal med en sovjetisk fångvaktare.

Gouazé sade sig icke veta till vilket fängelse man nu kunde tänkas koncentrera de utländska politiska fångarna.

Gouazé meddelade slutligen att han just höll på att skriva en bok om sina upplevelser i Ryssland och att avsikten vore, att denna bok skulle utkomma under årets lopp. Han hade emellertid icke tänkt sig att skriva någonting om Wallenberg i boken, som snarare vore avsedd att bli ett inlägg i "den ideologiska kampen".

Stockholm den 20 december 1958.

(Leif Leifland)

Avskrift.av avskrift.

Paris le 13 Janvier 1959.

Madame,

J'ai reçu hier au soir votre lettre et je me fait un devoir d'y répondre par retour de courier.

Vous dire mes sentiments à sa lecture c'est chose inutile et vous le devinez. J'ai reçu depuis ma libération trôp de lettres semblables de divers points de France et il faudrait, d'autre part, être très endurci par ces dix années d'une vie qui fut dure, pour ne pas se sentir prêt à faire le possible et l'impossible.

Hélas, le sentiment qui domine tous les autres et d'abord ma bonne volonté, c'est celui de l'impuissance. Je ne sais que très peu sur le cas de votre fils et ce peu que je sais, je le tiens pour la plus grande part de mon ami Emile Brugger - avec qui du rest je suis en relations courantes de correspondance.

Au cours de voyages qui en 1949 et 1950, plus tard en 1951 et 53, m'ont amené de l'Autriche à Vladimir, puis de Vladimir à Kiev et à Moscou, j'ai entendu parler de la présence en U.R.S.S. de Raoul Wallenberg. Mais ou et par qui? Je ne puis me souvenir exactement. C'était des dires de prisonniers et ces prisonniers venus de toutes coins de la Russie d'Europe et d'Asie étaient eux-mêmes de paisage et ne faisaient souvent que rapporter c'qu'ils avaient entendu.

C'est à la prison de Vladimir ou j'ai séjourné du 5 mars 1950 au 29 Septembre 1951 - puis du 13 Janvier 1953 au 4 mars 1958 - date de ma libération, que j'ai entendu parler plus explicitement de votre fils. Emile Brugger m'a certifié que durant son séjour à l'hopital de la prison en été 1954 - je crois - il était entré en contact avec un prisonnier se disant Raoul Wallenberg - exconsul de Suède à Budapest - arreté en 1945. Il n'y a aucune raison de

douter de la bonne foi de Emile Brugger. D'autre part il est difficile de penser à une provocation de la part de l'administration politique de la prison. En 1954, ce genre de procédé n'était déjà plus de saison. Et puis dans quel but? Demeure l'hypothèse d'un jeu stupide de quelque prisonnier cherchant à se rendre intéressant par passe-temps ou vanité. Mais la encore, comment le mauvais plaisant aurait -il pu revétir de façon si précise l'identité de Mr.Wallenberg? Un témoignage vient encore corroborer les dires de mon ami Brugger, ce sont les affirmations dans le même sens de Mr Simon Gorguiberidze, hélas, toujours en captivité à ma connaissance.

Lors de la récente visite à Paris de Mr Leif Leifland, du Ministère des Affaires étrangères de Suède, je me suis communiquer le texte de la réponse soviétique à la note du gouvernement de votre pays demandant des éclaircissements sur le sort de mr Raoul Wallenberg. Je me permets de vous communiquer les quelques reflections que m'a suggérée la lecture de ce texte.

1) Il ne fait pas mention <u>explicitement du prénom de votre fils, sous la forme courante en Russie</u>.et obligatoire dès qu'il s'agit d' identité: prénom de la personne suivi du prénom du père au génitif - donc dans le cas: Raoul suivi du prénom de votre 1 mari avec le suffixe "witch"-

2) Pas de mention également <u>de la date de naissance</u>. Or toute identité de prisonnier comporte cet élément. Il y a trôp de noms homonymes parmi les Russes pour qu'il puisse en être autrement. Ivg prénom? - Année de naissance? - c'est la question qui accompagne <u>toujours</u> une interrogation sur le nom patronymique.

3) Imprécision également - autant que je me souviens du texte de la note - sur le lieu présumé de décès et de sépulture. - Mais ici pourrait intervenir cette manie du secret, et du secret inutile, qui est une seconde nature chez les soviétiques.

Néanmoins, il ressort de toutes ces incomplétudes du texte une impression: un prisonnier Wallenberg est décédé mais il y a de fortes chances que ce ne soit pas votre cher disparu. Probablement un homonyme. Je suppose que le nom Wallenberg peut se retrouver en Allemagne ou dans les pays de la Baltique. Enfin, il ne me parait pas possible que le Gouvernement soviétique puisse justifier ce manque de précisions dans le cas donné - et du point de vue objectif, le manque de soins qui aurait amené le décès, par le grand nombre des prisonniers enfermés dans les camps et par la cruauté d'un Abakumov. Raoul Wallenberg, diplomate suédois, était un personnage trôp

important par lui-même - et à leurs yeux - je veux dire dans leurs intentions et leurs calculs, pour qu'il n'ait pas été suivi de très près dans ses déplacements en U.R.S.S. - et dans l'évolution de sa santé.

Tout ceci me porte à croire, Madame, qu'il y a encore de l'éspoir - beaucoup d'éspoir.

J'estimerai indigne de vous et de moi et de celui que vous attendez, de chercher à tromper votre peine par des promesses sans bases et des mots. Mais je crois qu'il y a des raisons sérieuses d'espérer. Nous disons en France: Tant qu'il y a de la vie, il y a de l'éspoir. Or tout semble indiquer "qu'il y a de la vie". Ainsi vous devez espérer et croire qu'un jour viendra qui vous rendra celui que vous attendez. Je joins mes voeux aux votres et mes prières que Dieu hâte ce jour.

De toute façon, je profiterai de la première possibilité pour entrer en contact avec votre parent Mr Etienne de Dardel

Soyez assurée, Madame, de mes sentiments de très vive sympathie et de la part que je prends à votre peine et à vos espérances.

Lucien Armand Gouazé

2 Avenue de la Porte Brancion
Paris 15.

Grossheim-Kriska, Hermann

KUNGL.
SVENSKA BESKICKNINGEN

Strängt förtroligt.

P.M.

angående samtal med Henry Thomsen den 13 januari 1954.

På förmiddagen den 13 januari infann sig å beskickningen en herr Thomsen, som sade sig önska tala med ministern eller hans ställföreträdare i ett ärende, som han ej var villig på förhand ange. Ministern mottog honom i min närvaro.

Besökaren presenterade sig som herr Henry Thomsen, under tiden sommaren 1944 - början av 1945 anställd vid svenska beskickningens i Budapest B-avdelning, där han handlagt ärenden sammanhängande med skyddsmaktsuppdraget för Sovjetunionen. Thomsen hade anställts bl.a. på grund av sina goda kunskaper i ryska. Han uppgav under samtalet först, att han var född i Oslo 1907 av norsk fader och rysk moder, men ändrade senare denna uppgift därhän, att han var född i Ryssland och att hans far var ryss. Som barn hade han kommit till Tyskland och blivit tysk medborgare. Han hade varit verksam som "Diplomkaufmann" i Budapest under namnet Hermann Grossheim, under vilket namn han även nu uppträder i Västtyskland. När han som Henry Thomsen varit anställd vid beskickningen i Budapest, hade han varit utrustad med såväl norska som argentinska identitetspapper. Han sade sig under denna tid ha haft nära kontakt med minister Danielsson, sekreterare Anger, attaché Berg och Raoul Wallenberg.

Th. hade i januari 1945 tillfångatagits av ryssar-

na i Budapest och efter nära nio års fångenskap frigivits och den 28 december 1953 passerat gränsen till Västtyskland. Han vistas f.n. i Hagen i Westfalen, där hans adress är Böhmerstrasse 19, tel. 7032. Om sina upplevelser efter Budapests fall berättade Th. följande.

Sedan slutet av december 1944 hade Th. uppehållit sig å Pest-sidan med undantag för ett kort sammanträffande med Berg på Buda-sidan en av de sista dagarna i december, varvid B. frågat efter Wallenberg. Th. hade sagt sig tro, att denne uppehölle sig i Pest. Den 18 januari 1945 var hela Pest efter hårda gatustrider besatt av ryssarna. Th. hade denna dag åter kunnat bege sig ut i staden och på gatan anmält sig för en rysk officer och förklarat vem han var. Officeren hade tagit Th. med sig till en divisionsstab strax utanför staden, där han blivit vänligt mottagen, och där han ånyo gett upplysningar om sin ställning vid svenska beskickningen men meddelat, att hans legitimationspapper tyvärr gått förlorade under villervallan. Ryssarna bådo Th. stanna några dagar i staben; sedan skulle han erhålla ryska skyddsdokument och få en bil till sitt förfogande.

Den 22 januari hade en NKVD-general infunnit sig hos Th. i staben och begärt ingående upplysningar om svenska beskickningen och dess medlemmar. Th. hade svarat undvikande trots insisterande från ryssens sida. Natten mellan den 24 och den 25 januari hade Th. plötsligt kallats till generalen och blivit fråntagen personliga papper, pengar och värdesaker och i bryska former förhörts rörande beskickningsmedlemmarna. Ryssen hade sagt, att man å rysk sida väl visste, vilka "schmutzige Sachen" beskickningen sysslat med.

Efter vad som hänt under natten beslöt Th. att söka fly från staben och lyckades genomföra sin avsikt på morgonen den 25 januari. Han begav sig till Pest, där han höll sig dold hos en kvinnlig bekant. Under denna tid gjorde han emellertid ett besök i den "Svenska banken" (?) i Budapest och frågade en svensk anställd, som han trodde heta Johansson, om denne visste något om Wallenbergs öde. Johansson skulle ha svarat, att denne den 17 eller 18 januari i sin bil, förd av W:s ungerske chaufför, fullt öppet farit ryssarna till mötes.

Ryssarna upptäckte så småningom Th:s gömställe, och den 5 eller

6 februari hade en patrull kommit och arresterat honom. Han hade förts till en ort ca 40 km öster om Budapest, där han kvarhållits ca 6 veckor i ett NKVD-läger. Den behandling han där undergått hade varit fruktansvärd. Genom utmattningsförhör pågående 14-16 timmar i sträck, under vilka Th. fått förbli stående, hade ryssarna sökt få honom att erkänna, att svenska beskickningen förberett uppbyggandet av en central för spionage mot Sovjet under den ryska ockupationen. Något direkt fysiskt våld hade emellertid icke utövats mot honom.

Efter någon tid hade en överste i lägret meddelat Th., att han skulle föras till Moskva. I mitten av mars 1945 hade han jämte några medfångar transporterats med flyg över Debreczen - Lemberg - Gomel till Moskva. Resan hade tagit 6 dagar. I Moskva hade Th. insatts i Lubjanka-fängelset, där han till en början läkarundersökts och fråntagits alla metallföremål. Härefter hade han förts upp i fängelsets femte etage, där han inspärrats i en relativt bekväm cell med nr. 525. Behandlingen hade varit god beträffande mat, kroppsvård o.s.v. Fyra NKVD-officerare hade i skift ständigt uppehållit sig i cellen. Kort efter ankomsten till denna cell hade Th. förts till ett mitt emot cellen liggande förhörsrum, där han blivit förhörd av den nyligen i samband med Beria-affären avrättade Merkulov, då bitr. minister för statssäkerhet. Förhöret inför denne, som varit iförd generalsuniform med två stjärnor, hade pågått ca. 10 minuter. M. hade uppträtt vänligt och lovat, att Th. skulle få resa hem, om han bara berättade, vad han visste om svenska Budapestbeskickningens spionageförberedelser. Därefter hade Th. förts tillbaka till cell 525, där han fått vistas ca tre veckor. Han hade haft intrycket, att ryssarna avvaktade någon bestämd händelse eller något besked, innan de avgjorde hans vidare öde.

I mitten av april 1945 hade Th. väckts mitt i natten och förts till Lefortovskaja-fängelset, där han satt till hösten 1945 utan att något hände. Han hade hungerstrejkat och ställt till allsköns bråk som protest. Trots detta hade han icke

blivit utsatt för någon fysisk misshandel.

Någon gång på hösten 1945 hade Th. kallats till förhör inför en viss Weindorf, som han trodde vara chef för en kontraspionageavdelning inom ministeriet för statssäkerhet. Denne hade ställt en del allmänna frågor, såsom varför Th. varit så besvärlig i fängelset m.m. Därefter hade han plötsligt frågat, om Th. kände Raoul Wallenberg och bett om upplysningar rörande dennes verksamhet i Budapest. Th. hade redogjort för hans humanitära insatser till skydd för judarna, varpå Weindorf skrattande förklarat, att vad han ville veta gällde Wallenbergs spionageverksamhet. Man kände å rysk sida väl till att såväl Wallenberg som Th. vore spioner. Man hade bevis därför. Förhöret varade ca två timmar, varefter Th. fördes tillbaka till sin cell.

Den 18 april 1946 hade adjutanten till en icke namngiven polisgeneral uppsökt Th. och meddelat honom, att han kunde räkna med hemresa inom de närmaste veckorna. "Der General lässt sagen, dass der Fall erledigt ist". Emellertid hände intet förrän hösten 1946 trots fortsatt hungerstrejk och andra protestmanifestationer från Th:s sida, bl.a. skrivelser till ministern för statssäkerhet.

Någon gång i september eller oktober 1946 hade Th. hämtats till förhör hos en major Asenkratov, som enligt Th. torde ha haft särskilt uppdrag av Weindorf att befatta sig med de fångna diplomaterna. Under ca. tre månader hade 30 à 40 förhör inför A. ägt rum. Ingående frågor hade ställts om samtliga medlemmar av Budapestbeskickningen, även rörande deras privatliv, äktenskap etc. Hela tiden hade man försökt få Th. att erkänna, att spionageverksamhet förberetts, och lämna detaljer härom. Förhören hade skett i relativt hyggliga former. Endast en passant hade frågor om Wallenberg ställts.

Efter dessa förhör hade Th. fått förbli inspärrad i Lefortovskaja ända till mars 1950. Han hade i tur och ordning suttit i cellerna 214, 140, 81 och 86. Behandlingen hade varit förhållandevis god. Fångarna hade fått hygglig mat och haft tillgång till ett välförsett bibliotek.

Bland medfångarna hade befunnit sig bl.a. praktiskt taget hela

de tyska beskickningarna från Bukarest och Sofia. Th. förklarade sig ej hysa ringaste tvivel om att även Wallenberg befunnit sig där. Visserligen hade han ej sett eller talat med någon medfånge, men genom knackningssystem hade han fått reda på att W. sutte i en cell belägen 11 celler från hans egen (då nr. 86).

Någon gång i mars 1950 hade en grupp fångar, huvudsakligen diplomater, till ett antal av 100 à 110, förts över från Lefortovskaja- till Butyrkafängelset i Moskva. Th. var bland dem och hade insatts i en cell med tre medfångar, bland dem ungerske handelsattachén i Sofia och en italienare. Th. anser sannolikt, att även Wallenberg fördes över men vet det ej med säkerhet. Efter 2 à 3 dagar hade Th. kallats till förhör inför en kommissarie Smernitski. Denne hade förklarat, att ehuru fångarna ej kunde återfå friheten, de dock snart skulle få se prov på sovjetregeringens rättfärdighet. I materiellt avseende hade de fått det bättre än i Lefortovskaja (tilldelning av smör, cigaretter bl.a.). I april 1950 hade Th. och den ungerske handelsattachén förts till cell 138 i Butyrka, där de blivit sittande till oktober 1951.

I oktober 1951 hade plötsligt "helvetet börjat". Th. lade märke till, att den ursprungliga gruppen på 100-110 efter hand minskades. Han själv hade ånyo kallats till Smernitski och tvingats underskriva ett dokument i vilket förklarades, att han vore häktad. S. hade läst upp dokumentet, i vilket utsades, att Th. bedrivit spionage och därigenom förbrutit sig mot vissa angivna paragrafer i rysk lag. Härefter hade S. rasat mot Th. Förhör hade pågått i 3 à 4 dagar, varunder han behandlats som en redan dödsdömd man. Möjligen kunde enligt S. straffet på grund av den ryska rättvisans mildhet bli 25 års tvångsarbete i Sibirien.

Efter denna sakernas vändning hade Th. begärt att få tala med Weindorf för att till denne avge en bekännelse. Weindorf hade kommit och Th. hade förklarat, att sedan han

nu blivit hotad med dödsstraff han ville erkänna, att han icke vore norsk medborgare - såsom sådan hade han hittills hela tiden uppträtt - utan tysk och tidigare varit verksam som tysk affärsman i blygsam skala i Budapest. Bitr. säkerhetsministern Merkulov, som omedelbart underrättats om detta, hade blivit ursinnig och i Th:s närvaro rivit sönder en bunt dokument om fallet Th. En märklig förändring i ryssarnas inställning till Th. hade inträtt. De torde i detalj ha kontrollerat Th:s uppgifter i Budapest, funnit dem korrekta och förklarade efter ca. tre veckor, att de icke längre upprätthölle anklagelsen för spionage. Ryssarna förefölle plötsligt desintresserade av Th:s fall.

Senare på hösten 1951 hade han emellertid förts över till Lubjanka och inför riksåklagaren Rudenko anklagats för att genom falska uppgifter ha fört de ryska myndigheterna bakom ljuset. Frihetsstraff på 10 år yrkades mot honom.

Den 24 december 1951 hade Th. förts tillbaka till Butyrka och satts i samma cell som sin vän den ungerske handelsattachén. Den 25 februari 1952 hade han så kallats till en polisöverste i en annan avdelning av Butyrka. Denne meddelade, att ett såsom "O.S.O." betecknat organ inom ministeriet för statssäkerhet under ordförandeskap av ministern den 19 februari 1952 dömt Th. till 25 års "Einzelhaft", emedan han "varit verksam mot Sovjetunionen". Ingen apell vore möjlig.

Th. hade därefter förts till det s.k. "dödstornet" i Butyrka och därifrån någon av de sista dagarna i februari till fängelset (lägret?) Wladimir ca 180 km öster om Moskva. I detta fängelse förvarades enligt Th. de viktigaste fångarna. Det bestode av tre byggnader, varav en, kallad "Isolator", bestode av tre våningar med en- eller tvåmansceller. I denna byggnad placerades personer, som man avsåge låta försvinna. Th. placerades själv där och uppskattade antalet medfångar till ca. 300, bland dem amerikaner, engelsmän, en Tito-general, en förutvarande medarbetare till Canaris etc. Alla voro dömda till 25 års frihetsstraff.

Bland fångarna i Wladimir hade enligt Th. befunnit sig en tysk vid namn Hille, som där suttit i samma cell som Wallenbergs ungerske chaufför. Huruvida Wallenberg själv varit där visste Th. icke, men han höll det icke för uteslutet. Några säkra uppgifter om W. hade Th. icke haft sedan han lämnat Lefortovskaja.

Som ett kuriosum nämnde Th. på tal om sin vistelse i Wladimir,

att ryssarna från Moskva fört dit den ovan flera gånger nämnde ungerske handelsattachén, enär de visste, att han och Th. trivdes bra ihop.

Den 17 juni 1953 hade Th. plötsligt anmodats packa in sina tillhörigheter och förts till en sal, där han och 23 medfångar, bland dem Hille, meddelats, att de komme att frigivas. De hade utrustats med kläder och den 19 juni transporterats till Moskva och därifrån till uppsamlingsläget Tapiau nära Konigsberg, dit de anlänt den 28 juni. Till Tapiau hade från annat håll kommit bl.a. en tysk diplomat, förre ministern i Kaunas Erich Seeklin. I mitten av augusti hade representanter för ryska justitieministeriet hållit förhör med fångarna i Tapiau och bl.a. frågat Th., varför han ej ville stanna kvar på östra sidan av järnridån. Th. hade hänvisat till att han hade sin familj i väster.

Efter ytterligare sex månader gavs order om uppbrott och Th. anlände den 28 december 1953 med en fångtransport till genomgångslägret Friedland på västsidan i Niedersachsen.

Den ovannämnde Hille hade kvarstannat i östzonen. Th. hade med denne överenskommit att hålla fortsatt kontakt, och Th. trodde, att han eventuellt skulle vara beredd att efter meddelande från Th. komma över till Västtyskland.

Köln den 13 januari 1954.

T. Göransson

(T. Göransson)

K
DE

RIKES
ENTET.
rring/DS

Jarring/DS
18/2

a
Danielsson f.k.
u.Jarring.

15/2-54

P.M.

Grossheim Krisko infann sig idag hos mig och vi hade ett timslångt samtal, under vilket han i huvudsak föredrog samma uppgifter, som lämnas i hans tidigare skriftliga redogörelse. Vi kom därefter in på frågan om hans ersättningsanspråk. Jag föreslog honom, att han skulle skriftligen anmäla sina anspråk, men detta var han icke intresserad av. Han ville framhålla, att han under alla de år han suttit i fängelse i Ryssland hade känt sig som anställd vid svenska beskickningen i Budapest. Han hade noggrannt hållit den tystnadsplikt, som han ansåg vara förenad med sin anställning Jag frågade honom vilka villkor han hade, varpå han svarade, att man aldrig kommit överens om någon anställningslön för honom, eftersom han själv hade haft mer än tillräckligt med ungerska pengö, som han ändock skulle leva upp. Jag sade honom, att hans anställning väl dock även i någon mån hade varit ett skydd för honom och att han väl från början tänkt sig anställningen som ett skydd. Detta ville han dock icke gå med på. Han hade från början blivit anställd för ett ytterst ansvarsfullt och samtidigt riskabelt arbete, nämligen att på egen hand förestå den ryska sektionen inom B-avdelningen. Han arbetade självständigt och hade tillgång till beskickningens sigill och tjänstepapper. Just denna art av hans verksamhet, nämligen det självständiga arbetet på ryska sektionen hade gjort honom mest misstänkt från rysk synpunkt, och det var tydligt, att han önskade sig skadestånd härför. Han pointerade, att ryssarna under sina ofta omänskliga förhör ständigt hade återkommit till arten av hans arbete på B-avdelningen och att han arbetade som spion för svenska beskickningen. Hans oskyldiga utfrågningar av personer, som sökt hjälp på B-avdelningen, hade av ryssarna tytts till ett brett upplagt spionage, särskilt ekonomiskt spionage.

Jag försökte under samtalets gång få G. att närmare

precisera vad han önskade. Till slut frågade han, om vi kunde redogöra för vad som hade hänt med de tillhörigheter, som han hade inställda på beskickningen. Jag svarade att jag inte kände till något om dessa hans tillhörigheter och anmodade honom att skriftligen meddela, vilka de voro. Han nämnde för mig att de bland annat innefattat tre mattor och några koffertar. Han skulle emellertid lämna in så fullständig redogörelse som möjligt därför. Det var emellertid tydligt, att han även önskade sig ersättning för dessa förkomna tillhörigheter.

Mot slutet av samtalet pointerade han ännu en gång, att han räknade sig som anställd vid svenska beskickningen under alla de år han suttit i ryskt fängelse. Jag har redan från början klargjort för honom, att man måste räkna med force majeure, då han blev arresterad av de ryska militära myndigheterna i Budapest. Svenska staten kunde ju inte gärna vara ansvarig härför. Det kan förtjänas att antecknas, att G. under samtalets gång inflätade att en arbetslös i Tyskland fick ett arbetslöshetsbidrag på 42 DM i veckan.

Jag uppmanade G. att inlämna sin förteckning över de föremål han förlorat i Budapest. Jag lovade att meddela mig med honom under morgondagens lopp. Han fick vidare veta, att en representant av familjen Wallenberg komme att uppsöka honom under eftermiddagens lopp på Grand Hotel, där han bodde.

G. talade upprepade gånger om att han fortfarande ansåg sig ha tystnadsplikt, men att han naturligtvis gärna skulle skriva en bok om sina upplevelser. Jag förstod att han härvid tänkte infläta allt vad han hittills kände till om Wallenberg. Bokens utgivande skulle emellertid tillsvidare anstå och det är nog intet tvivel om att han spekulerade i att vi skulle visa oss mera hjälpsamma i hopp om att därigenom bokens utgivande skulle fördröjas eller kanske aldrig äga rum.

Stockholm den 15 februari 1954.

KUNGL. UTRIKES DEPARTEMENTET

Jarring/DS a
27/2 Danielsson, f.k.
u.Jarring

20/2-54

dyp. 27/2-54
95.

Kab.-sek.
tvilt d.

P.M.

När jag idag avslutade uppgörelsen med Grosheim-Krisko, nämnde han, att han gärna ville stå till vårt förfogande för att efterforska Wallenberg. Han hade efter sina samtal med Philipp kommit till det resultatet, att våra nuvarande undersökningar vore alldeles för stort upplagda och att Philipp gjorde alldeles för mycket reklam kring dessa undersökningar. Jag föreslog Grosheim-Krisko, att han skulle för Philipp framlägga vilka förslag han hade att göra, till vilket han förklarade sig beredd. Han gjorde dock invändningen, att det vore alldeles omöjligt att samarbeta med Philipp. "Er ist sehr diktatorisch und schreit mich immer an, dass ich überhaupt nichts verstehe. Er, dagegen, versteht alles. Es ist sehr schwer mit ihm zu arbeiten und vielmals sagt er zu mir dies ist ganz idiotisch'".

Jag ställde frågan till Grosheim-Krisko: Anser Ni att Wallenberg lever och var befinner han sig i så fall? Härpå fick jag följande svar: Om Wallenberg lever, vilket jag tror att han gör, måste han befinna sig i fängelset i Wladimir. Jag är övertygad om, att han den 19 februari 1951 dömdes till 25 års fängelsestraff och att han omkring den 22 februari 1952 fördes till Wladimir. Han sitter utan tvivel i isolatorn och behandlas säkerligen väl.

Stockholm den 20 februari 1954.

Sven Jarring

KUNGL. UTRIKES
DEPARTEMENTET

18/12-58

Strängt förtroligt.

12.1.59
a f.k. till
Thulin (H-stpl)
/u/Åström

P.M.

angående samtal med H. Grosheim-Krisko på generalkonsulatet i Hamburg den 17 december 1958.

Grosheim-Krisko berättade inledningsvis, att han ~~icke haft~~ någon kontakt med familjen Wallenberg eller med Philipp sedan han från denne mottagit ett brev den 18 juli 1954, i vilket han beskylldes för att ha sökt mot fru von Dardels önskan behålla ett till låns erhållet armbandsur. Grosheim-Krisko hade sänt en avskrift av brevet till tyska utrikesministeriet, enär han ansåg, att brevet innehållit "otäcka hotelser" mot honom. Om han hade fått ett liknande brev i dag, skulle han ha reagerat mycket skarpare, eventuellt genom att stämma Philipp för ärekränkning, men på sommaren 1954 hade han fortfarande varit så deprimerad efter sin vistelse i Sovjetunionen, att han inte besvarat brevet. I en bok, som han planerade att skriva om sin ryska fångenskap, skulle han emellertid ta upp "Philipps Verleumdung" och ge denne svar på tal.

Grosheim-Krisko sade sig ofta ha funderat över varför Philipp uppträtt så obalanserat och hatiskt mot honom och skrivit ett så oförskämt brev. Vid en middag hos fru von Dardel i februari 1954 hade Grosheim-Krisko sagt, att - såvitt han förstode - den enda utvägen att få Raoul Wallenberg hem vore att fru von Dardel personligen reste till Moskva och bad, att han skulle släppas fri. Philipp hade då brusat upp och hätskt frågat Grosheim-Krisko, hur han kunde framställa ett sådant förslag. Grosheim-Krisko kund icke förstå, sade han nu, hur Philipp hade kunnat ta illa upp att ett sådant förslag hade framställts, och detta i bästa avsikt "av en man som under drygt nio år vistats i ryska fängelser och där fått en god inblick i den ryska mentaliteten".

Grosheim-Krisko berättade därefter en del om sin

vistelse i Budapest. Han uppgav bl.a. att han för en tid sedan sammanträffat med den officer i ungerska inrikesministeriet, Batisfalvy, som förmedlat hans anställning vid svenska beskickningen. Batisfalvy, som nu vore bosatt i Sydamerika, hade därvid uppgivit att det ungerska inrikesministeriet haft indicier på att en man vid namn Kugler, som var anställd vid svenska beskickningen i Budapest för att göra press- och radioöversikter, hade varit i tysk tjänst. Grosheim-Krisko knöt härtill den reflektionen att, om detta kommit till ryssarnas kännedom, skulle de häri ha sett ytterligare ett bevis på att svenska Budapest-beskickningen samarbetade med tyskarna.

Grosheim-Krisko insköt nu helt spontant: "Ja, den Wallenberg, warum sucht man ihn nicht in Wladimir?" Han hänvisade till att han redan vid sitt besök i Stockholm i februari 1954 sagt Jarring, att han vore övertygad om att Wallenberg, därest han befunne sig i livet, vore inspärrad i Vladimir-fängelset. Då jag frågade honom, om han ville närmare redogöra för sin egen vistelse i Vladimir-fängelset, svarade han att han icke vore säker på om han nu kunde erinra sig så många detaljer härom. Omedelbart efter återkomsten från Ryssland hade han ju lämnat en utförlig skriftlig redogörelse till departementet, och då hade han haft vistelsen i Sovjetunionen i friskt minne. Sedan dess hade nästan fem år gått och mycket hade hänt, som kommit minnesbilderna att blekna. Han ville därför gärna göra en reservation för exaktheten i de uppgifter som han idag lämnade.

Grosheim-Krisko hade anlänt till Vladimir i mars 1952 och lämnat fängelset den 19 juni 1953. Vid sin ankomst hade han införts i en hörncell i andra våningen i Corpus II, och där hade han sedan vistats ända till några dagar före frigivningen, då han i en annan cell i Corpus III sammanförts med 25 tyskar, som alla skulle få återvända till hemlandet. Då jag frågade honom, vilket nummer hörncellen i Corpus II hade, svarade han att han hade ett svagt minne av att den var nummer 81.

Under första tiden - Grosheim-Krisko minns ej hur länge - hade han delat denna cell med den i hans uppteckning från år 1954 nämnde tyske officeren Heinz Schumacher. Ungefär tre månader efter ankomsten hade en ungrare vid namn Szokacz intagit Schumachers plats och med denne Szokacz hade han sedan delat cell intill den tidpunkt, då han sammanförts med de tyska repatrianderna på sommaren 1953.

På en fråga om han kunde erinra sig fångarna i granncellerna, svarade Grosheim-Krisko, att han erinrade sig, att han haft knack-

ningsförbindelser med systern till Stalins första fru; denna vistades en tid i cellen rakt ovanför hans egen. I grannccellen i andra våningen hade till stor del ryska medborgare varit inspärrade, men Grosheim-Krisko kunde icke längre erinra sig några namn. Han betonade i detta sammanhang, att det i Vladimir varit svårt att ha några knackningsförbindelser till följd av den starka kontrollen från vakternas sida och att därför fångarna i Vladimir-fängelset inte kunnat skaffa sig samma kännedom om sina medfångar som fallet varit i exempelvis Lefortovskaja. Grosheim-Krisko hade knackat på tyska och ryska, däremot icke på engelska eller franska, vilka två språk han också talar.

Då jag frågade honom vad han brukade kalla sig under dessa knackningsförbindelser, svarade han att han nog oftast presenterade sig som "Thomsen från svenska beskickningen i Budapest". (Som framgår av Grosheim-Kriskos uppteckning från 1954 uppträdde han fram till hösten 1951 som Thomsen gentemot de ryska myndigheterna; även senare hade han vid umgänget med medfångarna kallat sig själv och av dessa kallats Thomsen.)

Grosheim-Krisko kan icke längre erinra sig, att han någonsin under sina knackningsförbindelser i Vladimir-fängelse själv nämnt Wallenbergs namn eller att han hört någon annan fånge knacka om denne.

Under sin vistelse i Vladimir var Grosheim-Krisko, såvitt han nu kan erinra sig, icke svårt sjuk vid något tillfälle. Han kunde därför icke tro, att han skulle ha knackat till andra fångar, att han vore allvarligt sjuk.

Då jag frågade om Grosheim-Krisko kände till Uibel, svarade han, att så bestämt icke var fallet. Då jag berättade att Uibel skrivit ett brev till svenska beskickningen i Wien och däri uppgivit, att han i Vladimir haft kontakt med Grosheim-Krisko, skakade denne på huvudet och sade: "Vissa personer ha verkligen gott minne. Jag kan i varje fall inte erinra mig någon Uibel, men mina minnesbilder börjar ju att bli en smula suddiga." Ej heller sade sig Grosheim-Krisko ha något som helst minne av Turyn.

Att Langfelder skulle ha vistats i Vladimir hade Grosheim-Krisko aldrig hört talas om. Någon person med namnet Schulgin kände han icke till.

Stockholm den 18 december 1958.

(Leif Leifland)

1
2
3
4
5
6
7
8
9
10
11
12
13
14
15
16
17
18
19
20
21
22
23
24
25
26
27
28
29

5/6

Strängt förtrolig.

17.6.57
a-f-k-kl
/Ludin
u/Åström
Exp. 15/6.57
MS

PM

angående samtal med tyske medborgaren tillskäraren Alfred H a i n , född den 30 juni 1926, hållet onsdagen den 29 maj 1957 i dennes bostad i Kleinwallstadt, Kreis Obernburg, Kilianstrasse 23.

I slutet av andra världskriget tjänstgjorde Hain i ett militärt förband, där han som kamrater hade bl.a. Walter Schmid, Adalbert Wauer och Hans Schmidt.

Själv rakade Hain i maj 1945 i rysk fångenskap i Prag tillsammans med ovannämnda Adalbert Wauer och Hans Schmidt. Walter Schmid hade blivit rysk fånge något tidigare.

Kort efter tillfångatagandet blev Hain skild från Adalbert Wauer och Hans Schmidt. Själv fördes Hain till ett läger i Kujbyschev, där han blev häktad den 30 april 1946 och dömd den 20 juli samma år.

Den 26 maj 1947 överflyttades Hain till fängelset i Vladimir, där han insattes i corpus III. I detta fängelse blev han kvar mer än sex år och fick byta cell relativt ofta. Han säger sig numera endast med något undantag ha glömt bort i vilka celler han suttit.

Hain, som i Vladimir ofta suttit tillsammans med vitryssar, har där aldrig - liksom ej heller i övrigt under fångenskapen - hört talas om att någon svensk skulle finnas bland fångarna.

På frågor om Hain kunde erinra sig några fångar vid namn Wallenberg, Langfelder, Roedl och Scheuer uppgav Hain följande. Namnen Wallenberg och Langfelder har Hain ett svagt minne av att han hört talas om. Trots ansträngningar kunde Hain ej klarlägga, var han hört talas om namnen under

fångenskapen eller efter frigivningen - ej heller på vilket sätt han fått vetskap om dem. Han kunde för övrigt icke erinra sig någonting, som kunde vara förknippat med namnen Wallenberg och Langfelder. Namnen Roedl och Scheuer säger sig Hain aldrig ha hört tidigare.

Då jag upplyste om att Langfelder skulle vara ungersk medborgare, uppgav Hain à propos ungrare, att han under tiden november 1952 - april 1953 i cell 25 i corpus III suttit tillsammans med ungerske medborgaren Filler.

Bland övriga cellkamrater från cell 25 i corpus III i Vladimir erinrade sig Hain, att under tiden juli 1951 - januari 1953 Boris Popper suttit i cellen. Popper var egentligen ryss men torde dock ha haft finskt medborgarskap. Hans far var ryss, medan hans moder delvis hade tysk härkomst. Popper hade 1944 eller 1945 blivit häktad i Helsingfors. Hans broder Georg Popper var också fånge i Vladimir, men denne träffade Hain aldrig.

Vidare satt i nämnda cell 25 en tysk vid namn Helmut Petersohn, som numera är bosatt i Wiesbaden. Han satt i cellen från den 25 januari 1952 till januari 1953. En av Petersohns förfäder var svensk och hade som officer deltagit i 30-åriga kriget, varefter han gift sig med en tyska och bosatt sig i Tyskland.

Dessutom kunde Hain påminna sig att han under tiden 1951-1953 delat cell med den litauiske biskopen Matulonis.

På särskild fråga förklarade Hain att han aldrig befunnit sig i sjukhuset i Vladimir.

Då jag nämnde, att Hans Schmidt talat om att det i Vladimir uppgivits att två svenskar skulle ha hållits fångna där, sade Hain, att han för sin del ej kände till något i denna sak.

Stockholm den 5 juni 1957.

Sten Lundström

/Sten Lundström/

Strängt förtrolig.

P.M.

angående samtal med tyske medborgaren, generalen vid kavalleriet a.D. Erik Hansen, född den 27 mars 1889, hållet fredagen den 24 februari 1956 i dennes bostad, Hamburg 13, Nonnenstieg 11.

I augusti 1944 blev Hansen i Bukarest internerad av rumänska organ. Vid interneringen var Hansen tysk general vid rumänska krigsmaktens överkommando och chef för "Heerenmission" i Rumänien. I början av september 1944 blev han internerad under ryska organ. Från Bukarest blev han med flygplan överförd till Moskva, där han inträffade den 4 september 1944. Först var han under några dagar insatt i Butirka-fängelset och flyttades i slutet av sistnämnda månad till Lefortowskaja-fängelset, där han fick sitta ensam i en cell i II. Stock i den flygel, i vilken i paterrevåningen utgången till badavdelningen var belägen. Cellen - vars nummer Hansen ej lagt på minnet låg troligen som den 5:e från flygelns ytterände räknat. Omkring månadsskiftet november - december 1944 kom Hansen till en ensamcell i det s.k. tyska lasarettet i Butirka, där han blev kvar till i juli 1945. Då kom han till Lubljanka-fängelset och fick sitta tillsammans med minister Beckerle från Sofia och en tvivelaktig person vid namn Yxkull, som troligen gick ryssarnas ärenden. I mitten av augusti 1945 flyttades Hansen till Butirka-fängelset och kom i en cell, där sammanlagt omkring 16 generaler var insatta. I september 1947 blev denna liksom övriga dylika massceller upplösta, och Hansen kom då till Lefortowskaja-fängelset, där han - så vitt han nu kan erinra sig - blev insatt i en cell i I. Stock tillsammans med general Mohnke och överstelöjtnant Max Braun. Hansen kan inte erinra sig cellnumret bestämt, men han tror att det var ett nummer på 100-talet. Cellen låg i den flygel, där han tidigare

- under september till november 1944 - varit insatt. Vid en tidpunkt, som Hansen inte närmare kunde erinra sig flyttades därefter han och Mohnke till en annan cell i Lefortowskaja-fängelset. I sistnämnda cell infördes senare generalen Gerstenberg. Alla tre överfördes den 1 april 1950 till Butirka. Genom knackningsförbindelser blev där bekant, att ett flertal tyska fångar samlats vid denna tidpunkt i fängelset. Hansen, Mohnke och Gerstenberg kom att sitta tillsammans i flera olika celler i Butirka. Senare blev Hansen skild från Mohnke och Gerstenberg och fick andra cellkamrater.

I februari 1952 blev Hansen i Butirka dömd till döden och 2 gånger 25 års fänglese. Straffet sammanfattades därefter till 25 års fängelse. I samband därmed blev han överförd till en masscell i Butirka, där han förblev till i juni 1952, då han överfördes till Wladimir-fängelset. I Wladimir var han insatt till i början av oktober 1955, då han under fem dagar fick uppehålla sig i generalslägret i Wojkowo. Han fick återvända till Västtyskland med den transport, som inträffade i Friedland den 10 oktober 1955.

Hansen förklarade, att han under fångenskapen icke vid något tillfälle träffat eller hört talas om någon svensk medborgare i samma belägenhet.

Hamburg den 24 februari 1956.

S. Lundström

S. Lundström

Bil. ad 687 Wien 29.10.1956.

Strängt förtroligt.

P.M.

över samtal med Franz Hawlik angående Otto Schöggel den 28 oktober 1956.

Hawlik, som varit internerad i Wladimir-fängelset från september 1952 till maj 1955 gav följande redogörelse för de celler han under denna tid suttit i, samtliga i Corpus III.

September - 26 december 1952	cell 42
26 december 1952 - maj 1953	cell 44
maj - september 1953	cell 8
september 1953 - februari 1954	cell 44
februari - april 1954	cell 63
april - september 1954	cell 73
september 1954 - maj 1955	cell 34

Hawlik visade sig ha rätt svårt att numera komma ihåg exakta data och måste flera gånger korrigera sina egna utsagor. När han senare under samtalet gjorde en skiss över Corpus III, tvingades han också rätta ett par av sina tidigare uppgifter om cellnumren. Det är därför möjligt att ovanstående uppgifter äro felaktiga på några punkter. De kunna emellertid, såsom av det följande kommer att framgå, kontrolleras genom förhör med andra personer.

Hawlik hade också till att börja med svårt att erinra sig, vilka österrikiska och tyska cellkamrater han haft i de olika cellerna. Han nämnde, att han från och med cell 44 suttit tillsammans med f.d. tyske ministern Bekerle och generalen Schörner. Då jag "inbakat" nämnde namnet Schöggel, reagerade Hawlik genast och yttrade, att denne vore en fantast /och förrädare/. Schöggel hade ungefär i april 1954 kommit till cell 63, där då förutom Hawlik själv bl.a. en wienare, Dr Karl Tufin, och Landesgerichtsrat Otto Hesch

befunno sig. Med den senare hade Hawlik varit tillsammans sedan december 1953. Schöggel (Hawlik trodde, att namnet stavades Schöckel eller möjligen Schökl) hade gjort intryck av att vara en enkel arbetare. Han hade tydligen haft något slags samröre med amerikanska myndigheterna i den amerikanska zonen i Österrike, vilket skulle ha varit anledningen till att han häktades av ryssarna. Innan han kom till Wladimir hade han varit fången i Vorkuta, där han arbetat i ett av de två tegelbruken. Hawlik hade dock icke träffat honom där.

Hawlik beskrev Schöggel som en storvuxen, kraftig man med något framåtlutad hållning och ungefär i 40-årsåldern. Schöggel hade haft ärr, troligen efter åderbråcksoperationer, på benen samt ett ärr i ryggen som såg ut att härröra från ett sticksår. Däremot hade han icke, då Hawlik träffade honom i Wladimir, något ärr på halsen. (Detta kan väl tänkas ha förorsakats av Schöggels senare självmordsförsök.)

Schöggel hade varit ytterst fantasifull och för sina cellkamrater berättat en hel del fantastiska historier om sig själv. Bl.a. hade han, då han inkom i cell 63, försökt utgiva sig för att vara en österrikisk boxare vid namn Schiegel, något som hans kamrater snart kunde bevisa vara en lögn.

Det hade också varit fullt klart, att Schöggel gått ryssarnas ärenden och verkat som cellspion. I april 1954, blott några veckor sedan Schöggel kommit till cell 63, överfördes internerna i denna till cell 73. Där insattes även en tysk vid namn Pörtzgen, som skulle ha varit tysk pressattaché i Sofia under kriget. På hösten samma år, troligen i augusti, hade den ryska fängelseledningen fråntagit dr Turin en lista över 200 medfångar, som denne i hemlighet gjort upp. Endast Hawlik och Schöggel kände till denna förteckningens existens. Hawlik och Turin hade då sagt Schöggel rent ut, att de begrepo, att han var cellspion och hade också skällt ut vaktofficerarna, vilket hade till följd att Schöggel någon dag därefter förts bort från cellen. Vid ett tidigare tillfälle hade Hawlik blivit bestraffad för att ha signalerat genom knackningar, och det var uppenbart att Schöggel anmält honom. Likaså hade Schöggel en gång sett hur Hawlik i smyg gjorde några anteckningar i stenografi på en liten lapp. Tre dagar senare blev

Hawlik förhörd av en kapten i fängelseledningen just om denna anteckning.

Från cell 73 överfördes Schöggel till cell 44. Några månader senare hade Hawlik och hans kamrater hört, att det "kommit till skandal" i cell 44, därför att Schöggel på nytt förrått en av sina kamrater. Schöggel hade därför åter förflyttats. Vart han då tog vägen visste Hawlik icke bestämt. Schöggel hade vid ett par tillfällen senare setts promenera ensam i en av rastgårdarna, varför det antogs, att han hade satts i ensamcell. På våren 1955 - någon exakt tidpunkt mindes Hawlik icke - hade det uppgivits, att Schöggel satt i cell 11 tillsammans med Manfred, Sanitzer och den tyske löjtnanten Döring. (Det bör observeras att Manfred i ett vittnesmål - 612 B 20.9.1955 - uppgivit, att han den 2 februari - 12 maj 1955 befann sig i cell 11 med de två sistnämnda personerna. Manfred har dock icke tidigare nämnt Schöggels namn.) I denna cell hade Schöggel tydligen befunnit sig till befrielsen i maj 1955. Hawlik hade sedan sett Schöggel i genomgångslägret i Potmar men icke talat med honom då. Hawlik har senare aldrig träffat Schöggel och var icke heller sommaren 1955 i Gurken i Salzkammergut. Jag frågade Hawlik, om han någonsin hört talas om att Schöggel varit på sjukhuset i Wladimir, vilket Hawlik förnekade. Han hade heller aldrig hört Schöggel tala om svenska fångar eller utländska diplomater.

Som redan nämnts var Hawlik ofta osäker framförallt beträffande data och cellnummer. Han framhöll emellertid, att hans redan nämnde cellkamrat Turin hade ett mycket gott minne för siffror och fakta och säkert kunde bekräfta Hawliks uppgifter om så behövdes. Beskickningen kommer sålunda att söka kontakt med denne.

Jag ville icke direkt utfråga Hawlik om hans medfångars karaktär, men sökte dock på olika sätt provocera honom till att göra uttalanden om dem. Detta lyckades emellertid icke i fråga om Hesch och Manfred. Hawlik erinrade om att Alfred Cretnik (585 B 6.9.1955) legat på sjukhuset Corpus II på våren 1955. Han kände icke Cretnik närmare men hade sig tydligen

intet ofördelaktigt bekant om honom. Cretnik har ju emellertid som bekant av andra vittnen tidigare betecknats som en förbrytare och cellspion, som vore nära lierad med Manfred.

Vidare gav mig Hawlik anvisning på en viss Heinz Jantschi, som skulle kunna berätta om Corpus I, om jag ville ha upplysningar därom.

Jag lät även Hawlik göra en skiss över fängelseområdet och en planritning över Corpus III, vilken han utarbetade med hjälp av sin fru, som också suttit i Wladimir - hon hade dock aldrig kommit i kontakt med de manliga medfångarna och hade intet av intresse att berätta. De uppgifter Hawlik härvid lämnade kommer att relateras i en särskild översiktsrapport rörande fängelset, sedan samtliga vittnen hörts. Det kan dock redan nu nämnas, att Hawliks skiss i stort sett överensstämmer med Hinkeldey's ritning. Hawlik visste dock icke att sjukhuset kallades Corpus II utan trodde detta vara beteckningen på den bakom sjukhuset liggande byggnaden, vilken han för övrigt till att börja med placerade på fel plats. När Hawlik sedan fick se Hinkeldey's skiss (givetvis utan att jag avslöjade vem som ritat den), bekräftade han, att denna var riktig, dock med det undantaget, att väderstrecken vore felaktigt angivna. Vad som på skissen angivits som norr borde således vara söder och tvärtom. Vad Corpus III beträffar låge cellerna 1 - 20 i bottenvåningen (Manfred uppgav som bekant 1 - 21), cellerna 21 - 41 i första våningen, 42 - 66 i andra våningen (enligt Manfred 43 - 66) och 67 - 77 i tredje våningen. Schöggels påståenden att Corpus III varit byggt i en vinkel med ett kök i vinkelns spets samt med celler vettande blott mot ena sidan betecknade Hawlik som fullständigt felaktiga.

Wien den 29 oktober 1956.

Erik Braunerhielm

Erik Braunerhielm

Wien 29.10.1956 687 bil/4

KUNGL.
ÖVERSTELÅ DIVISIONEN

Strängt förtroligt.

P. M.

angående samtal med Otto Hesch den 29 oktober 1956.

Otto Hesch, Landesgerichtsrat i pension. Adress Ludo Hartmannplatz 12, Wien XVI.

Hesch visade sig vara en äldre herre, som hade ett mycket dåligt minne för detaljer. Särskilt hans tidsangivelser voro ofta vaga eller rent av slarviga.

Han berättade, att han häktats omedelbart efter Tysklands sammanbrott och i juni 1945 kommit till Butirskaja i Moskv Där satt han till mitten av september 1948, då han överfördes till Wladimir. Han satt där i flera olika celler i Corpus III men kunde icke erinra sig något cellnummer. Omkring 8 månader före frigivningen den 15 maj 1955 inlades han på grund av hjärtlidande i fängelsets sjukhus. Hesch räknade ut, att intagningen måste ha ägt rum i slutet av oktober 1954. På sjukhuset hade han som rumskamrat först haft en tysk vid namn Haus från Schwaben och därpå en rysk emigrant, en f.d. överstelöjtnant, vars namn han glömt. Han hade icke erfarit något om de övriga patienterna i sjukhuset. Såväl där som under fångenskapen i övrigt hade han aktat sig för att tala politik eller taga reda på sina medfångar. Sådant vore riskabelt.

Jag frågade honom, om han kunde erinra sig namnet på några österrikiska cellkamrater från Corpus III. Detta kunde han till att börja med icke, och han omtalade, att hans medfångar huvudsakligen varit rikstyskar. Han hade bl.a. länge suttit till sammans med generalen Schörner, och på direkt fråga erinrade han sig även Bekerle. Jag frågade rent ut, om han varit tillsammans med Franz Hawlik, vilket han då bekräftade. Först sade han, att han varit i samma cell som Hawlik från mitten av år 1954, men senare ändrade han detta till, att de nog varit tillsammans

i minst ett år. Jag frågade honom därefter, om han kunde erinra sig någon annan österrikare i samma cell som Hawlik. Hesch kom då ihåg, att där även funnits en boxare, vars förnamn var Otto. Efternamnet kunde han till att börja med icke påminna sig. Denne var en kraftig, storvuxen man med en något framåtlutande hållning. Han var i och för sig en enkel och god, men vek människa och en notorisk lögnare, som ständigt dukade upp fantasirika historier om sig själv och sina upplevelser. Mycket i hans uppträdande tydde på, att han hade en olycklig ungdom bakom sig. Hesch tyckte därför synd om honom och tog sig särskilt an honom. Av Heschs beskrivning syntes det mig klart, att Otto var identisk med Schöggel, och jag nämnde för detta namn tillsammans med flera andra. Hesch kom då på, att Otto hetat Schekel eller något dylikt.

Då jag frågade, om Otto någonsin gått ryssarnas ärenden, [illegible] Hesch, att han icke alldeles kunde utesluta detta. Man visste, att i cellen fanns en cellspion, men om denne var Otto, var icke säkert.

Efter det att Hesch kommit till sjukhuset, hade han icke träffat Schöggel förrän i genomgångslägret i Potmar i slutet av maj 1955. Han hade talat länge med Schöggel där, men endast om alldagliga ting. De hade på nytt träffats i september 1955 i Kuchl nära Hallein i Salzkammergut, där båda befunno sig som konvalescenter. Även där hade de samtalat om mycket men såvitt Hesch kunde erinra sig aldrig om politik eller medfångar. Hesch förnekade bestämt, att Schöggel berättat något om en sjuk svensk diplomat eller om svenskar över huvud. [illegible]t senare under samtalet uttryckte Hesch sig så, att om Schöggel berättat en sådan historia, hade den totalt fallit honom ur minnet. Jag utfrågade Hesch länge på denna punkt, men denne kunde ändå inte [illegible]ra sig något härom. Hesch sade, att han givetvis aldrig avrått Schöggel från att gå till de svenska myndigheterna. Emellertid vore Schöggel i hög grad " mit Vorsicht zu geniessen". Man borde aldrig sätta tilltro till hans historier, om de icke kunde kontrolleras. Han ljög icke i ond avsikt, utan förmodligen endast av ett behov att hävda sig. Hesch visste icke, att Schöggel själv legat på sjukhus i Wladimir.

Wien den 30 oktober 1956.

Erik Braunerhielm

(Erik Braunerhielm)

Ich Unterfertigter, Erhard Hille, wohnhaft in Frankfurt a/Main-Zeilsheim, Pfaffenwiese 52, erkläre hierdurch, in Bestätigung und Ergänzung schon früher gemachter Angaben, Folgendes und bin, wann immer bereit, dieses vor Gericht oder vor jedweder Behörde unter Eid zu bestätigen.

Ich wurde in Kurland am 12. Januar 1945 gefangengenommen, zu welcher Zeit ich Gefreiter der Deutschen Wehrmacht war, und über verschiedene sowjetrussische Dienststellen nach Moskau geführt, wo ich am 6. März 1945 zunächst in das Lubljanka-Gefängnis und in der folgenden Nacht in das Lefortowskaja-Gefängnis, Zelle 105, eingeliefert wurde. Am 22. März 1945 wurde der ungarische Staatsbürger Wilmos Langfelder aus Budapest in die Zelle eingewiesen. Langfelder hatte blonde rötliche Haare, ein rundes Gesicht, war etwa 170 cm gross. Er war im Jahre 1912 oder 1913 geboren und jüdischer Herkunft.

Langfelder war Diplom-Ingenieur. Seine Familie besass eine Maschinenfabrik in Budapest, die während des Krieges von dem Göring-Konzern (Reichswerke Hermann Göring) übernommen wurde. Hauptaktionärin war die Grossmutter, die damals noch lebte. Langfelder arbeitete jedoch nicht im Familienunternehmen, sondern war als beratender Ingenieur und Konstrukteur tätig, bis die Nazisten die Macht ergriffen. Im September-Oktober 1944 begann Langfelder als Chauf-

feur des schwedischen Legationssekretärs Wallenberg in Budapest zu arbeiten. Ueber seine Erlebnisse erzählte er Folgendes:

Nachdem Budapest von den sowjetrussischen Truppen umstellt worden war, versuchte Wallenberg, begleitet von Langfelder, Anfang Januar 1945 in Kontakt mit dem russischen Oberkommando zu kommen um zu versuchen zu erwirken, dass das Gesandtschaftsviertel nicht mehr beschossen werden möchte, da beschusssichere Unterkünfte dort völlig fehlten. Die Stäbe, mit denen Wallenberg in Verbindung kam, erklärten sich nicht in der Lage zu sein, einen solchen Befehl zu erwirken und rieten ihm, sich direkt an den Marschall Malinowsky zu wenden. Wallenberg und Langfelder sind jedoch nachher von einem NKWD-Major verhaftet worden. Dies geschah drei oder vier Tage, nach dem Wallenberg sich bei dem ersten sowjetrussischen Stabe gemeldet hatte.

Später wurden Wallenberg und Langfelder mit der Bahn über Rumänien nach Moskau geführt, wo sie - soweit ich mich entsinnen kann - am 6. Februar 1945 in das Lubljanka-Gefängnis eingeliefert wurden. Dort sind sie von einander getrennt worden.

Langfelder hatte Wallenberg seitdem nicht mehr gesehen.

Langfelder wurde in eine Zelle geführt, in welcher er bis zum 18. März 1945 zusammen mit dem Gesandtschaftsrat I. Klasse Roedel von der Deutschen Gesandtschaft in Bukarest und einem Tschechen zusammen sass.

Während des Aufenthaltes im Lubljanka-Gefängnis wurde Langfelder zwei Mal wegen der Umstände im Zusammenhang mit der Gefangennahme verhört.

Am 18. März 1945 wurde Langfelder in das Lefortowskaja-Gefängnis überführt, wo er die drei ersten Tage allein in

Verwahr genommen wurde. Danach kam er in die Zelle Nr. 105, in welcher ich mich seit dem 6. März 1945 befand.

Langfelder und ich sassen bis zum 6. April 1945 zusammen, als ich in das Butirka-Gefängnis, Zelle Nr. 287, überführt wurde. Ich habe seitdem Langfelder nicht mehr wiedergesehen. Im Laufe der folgenden Jahre traf ich jedoch mit anderen Gefangenen zusammen, die mit Langfelder Zellengenossen gewesen waren.

Während der nächsten Monate sass ich in verschiedenen Zellen. Unter meinen Zellengenossen aus dieser Zeit befand sich u.a. ein Jan Loyda, Dolmetscher bei einer Horcherkompagnie und im zivilen Leben Dreher von Beruf. Loyda war als tschechoslowakischer Staatsbürger im Jahre 1912 in der Nähe der Stadt Trautenau geboren, wurde aber in den zwanziger Jahren deutscher Staatsbürger dadurch, dass seine Eltern nach Deutschland (Mittweida i/Sachsen) übersiedelten. Da Loyda fliessend deutsch sprach und Mittweida als seine Heimat angab, wurde mir bei dieser Gelegenheit nicht klar, dass Loyda identisch mit dem "Tschechen" sein konnte, von dem Langfelder gesprochen hatte und der zusammen mit ihm und Roedel während der Zeit vom 6. Februar - 18. März 1945 im Lubljanka-Gefängnis gesessen hatte. Dies ist mir nämlich erst klar geworden, als ich in Krasnogorsk, Lager 27/II, wohin ich im Oktober 1945 überführt wurde, mit Loyda aufs Neue zusammentraf.

Im Laufe eines Gespräches mit Loyda im November 1946 fragte ich ihn, ob er zusammen mit Langfelder im Lubljanka-Gefängnis gesessen hätte. Loyda antwortete "Ja" und sagte, dass er "der Tscheche" war. Nachher erzählte Loyda mir Folgendes:

Nachdem Langfelder am 18. März 1945 aus der Zelle weggeführt wurde kam Wallenberg an seine Stelle dort hinein.

Wallenberg war ein sehr guter Kamerad und bat den sowjetischen Tagesoffizier, seine Zigaretten an Langfelder zu übergeben. Während der Zeit, in der Wallenberg mit Loyda zusammen sass, wurde dieser mehrere Male zum Verhör geführt. Wallenberg hatte gesagt, dass die Russen keinen Grund hatten ihn überhaupt als Gefangener zu behalten. Er hatte für die Russen in Budapest gearbeitet. Dieses wollten jedoch die Russen nicht glauben. Die Verhörsleiter sagten, dass Wallenberg ein reicher schwedischer Kapitalist sei und was sollte ein solcher schon für die Russen tun. Mitte Mai 1945 wurden alle drei in einem Gefangenenwagen aus dem Lubljanka-Gefängnis weggeführt. Durch einen Spalt dieses Wagens hätte Loyda gesehen, wie Wallenberg und Roedel bei dem Lofortowskaja-Gefängnis ausgeladen wurden. Loyda selbst wurde anschliessend in das Butirka-Gefängnis geführt.

Am 18. August 1945, eine kurze Zeit, nach dem ich mit Loyda zusammen im Butirka-Gefängnis gesessen hatte, wurde ich mit dem schwedischen Staatsbürger Sandeberg zusammengeführt. Ich fragte Edward af Sandeberg, ob er Wallenberg kannte und bekam die Antwort, dass der Name Wallenberg in Schweden sehr bekannt sei, dass er, Sandeberg, aber nicht sagen könne, ob ein Angehöriger der Familie Wallenberg im diplomatischen Dienst und in Budapest gewesen sei. Auch mit Sandeberg traf ich neuerdings in Krasnogorsk zusammen.

Im Lager 27/II Krasnogorsk sass ich bis zum 1. Februar 1948, als ich in das Lefortowskaja-Gefängnis überführt wurde. Dort bekam ich den Finnen Ero Pelkonen als Zellengenossen und während mehr als zwei Jahre teilte ich die Zelle mit ihm. Im

Lefortowskaja-Gefängnis sassen wir in den Zellen Nr. 92, 87 und 57. Am 31. März 1950 wurden wir ins Butirka-Gefängnis, Zelle Nr. 287, überführt, wo wir bis zum 24. April 1951 verblieben. Pelkonen, dessen eine Gesichtshälfte zerschossen war, war ein Bauernsohn aus Karelien. Er war im Jahre 1922 geboren. Pelkonen sprach kein Wort deutsch und nur ganz wenig russisch.

Pelkonen erzählte mir, dass er während der Zeit vom 20. April 1945 - 6. Mai 1945 im Lefortowskaja-Gefängnis, Zelle Nr. 105, zusammen mit Langfelder und den deutschen Konteradmiral Krafft, dem Befehlshaber des Kriegshafens von Gdynia, gesessen hatte.

Danach wäre er in ein kleines Gefängnis, einem ehemaligen Kloster, ausserhalb Moskaus, geführt worden. Im Jahre 1946 wurde er ins Krankenhaus des Butirka-Gefängnisses verlegt, wo er bis April 1946 verblieb. Dann wurde er aufs Neue in die Zelle Nr. 105 des Lefortowskaja-Gefängnisses gebracht. Krafft sass noch immer in der Zelle, aber Langfelder war aus der Zelle im Dezember 1945 hinausgeführt worden. Ausser Krafft befand sich zu dieser Zeit auch der deutsche Generalleutnant Stahel in der Zelle. Stahel war von 1920 - 1923 als deutscher Instrukteur der finnischen Armee bezw. der finnischen Heimwehr in Finnland tätig. Er konnte finnisch und durch ihn erhielt Pelkonen den Hauptteil seiner Auskünfte betreffend Wallenberg und Langfelder.

Am 27. Juli 1947 wurde zuerst Krafft und eine Viertelstunde später auch Pelkonen zum Verhör geholt. Pelkonen wurde von zwei hohen NKWD-Funktionären verhört. Sie hatten ihn gefragt was Langfelder ihm über den schwedischen Legationssekretär er-

zählt hatte und ob Pelkonen seinen Namen kannte. Pelkonen hätte geantwortet, dass er nicht den Namen des schwedischen Legationssekretärs kannte. Nach dem Verhör wäre Pelkonen zunächst auf eine Einzelzelle im Parterre des Lefortowskaja-Gefängnisses gekommen, habe sich dort von einem Fensterabsatz auf den Steinboden gestürzt, habe sich dadurch einen Schädelbruch zugezogen, sei in das Butirka-Lazarett gekommen und von dort auf die Zelle Nr. 92 des Lefortowskaja-Gefängnisses, wohin ich am 1. Februar 1948 zu ihm kam.

Als Pelkonen und ich am 31. März 1950 in das Butirka-Gefängnis geführt wurden, kamen wir in die Zelle Nr. 287. Dorthin kam Mitte März 1951 der österreichische Staatsbürger Ernst Huber.

Huber ist in Wien, im Jahre 1908 geboren und Sohn des verstorbenen Generalmajors Huber. Nachdem er während mehrerer Jahre in Rumänien gearbeitet hatte, kehrte Huber im Jahre 1936 nach Wien zurück, wo er zusammen mit einem Kompagnon eine Kunststeinfabrik errichtete. Nach dem Jahre 1938 kam Huber in Kontakt mit der deutschen Abwehr, für deren Auftrag er Sendeanlagen transportierte. Während des Krieges war Huber im Dienst der deutschen Abwehr in Rumänien. Beim Zusammenbruch in Rumänien fiel Huber in Gefangenschaft und wurde im Februar oder März 1945 mit Flugzeug nach Moskau befördert. Im Januar 1946 wurde er zu 10 Jahren Gefängnis verurteilt und im März 1946 nach Sibirien transportiert.

Am 2. Mai 1947 wurde Huber nach Moskau zurückgeführt, wo er in das Lubljanka-Gefängnis eingeliefert wurde. Huber wurde dort zunächst wegen eines Bukarester Bankiers vernommen, der jüdischer Abstammung war und im Dienst der deutschen Abwehr gestanden hatte. Huber war am 7. oder 8. April 1945 auf die Zel-

le Nr. 105 des Lefortowskaja-Gefängnisses zusammen mit einem deutschen Oberleutnant Hengstenberg eingeliefert worden, wo sich Langfelder befand.

Langfelder hatte zu Huber über seine und Wallenbergs Erlebnisse auf dieselbe Weise gesprochen, wie er sie uns erzählt hatte.

Huber war an dem gleichen 27. Juli 1947 wie Pelkonen von hohen NKWD-Funktionären im Innenministerium vernommen worden. Dabei wirkte als Dolmetscher ein Oberst in Uniform, während der eigentliche Vernehmende in Zivil war. Nach den Angaben, die Huber mir machte, nehme ich an, dass es sich bei dem Zivilisten um den mir von Krasnogorsk her bekannten General Karbulow gehandelt haben kann. Karbulow war vermutlich der Beauftragte des NKWD bei dem Chef des Kriegsgefangenenwesens, General Petrow. Karbulow war sehr gross, damals - im Jahre 1947 - etwa Ende der 50:er, hatte dunkles gewelltes Haar, ovales Gesicht. Der Vernehmende fragte Huber, mit wem er 1945 im Lubljanka-Gefängnis zusammen gewesen sei. Huber zählte einige Namen auf, aber um die handelte es sich nicht. Darauf sagte der Vernehmende, er sei doch mit Langfelder zusammen gewesen. Huber antwortete darauf: Ja, aber in der Lefortowskaja. Der Vernehmende wollte dann genau wissen, wer Langfelder gewesen sei, was er erzählt habe und wer der schwedische Diplomat gewesen sei. Als Huber dessen - Wallenbergs Namen - nicht nennen konnte, weil er ihn vergessen hatte, sagte der Vernehmende: "Das ist sehr schlecht, denn Sie wissen diesen Namen bestimmt".

Am 24. April 1951 wurde ich zu 25 Jahren Gefängnis verurteilt und in das Wladimir-Gefängnis überführt, wo ich in eine Einzelzelle, die Zelle Nr. 54, kam.

Am 20. März 1952 wurde ich in die Zelle Nr. 13 umgesiedelt, wo sich Pelkonen befand.

Am 15. April 1952 wurden Pelkonen und ich in die Zelle Nr. 50 geführt, wo sich schon der schweizerische Staatsbürger Hans Hofstetter befand.

Hofstetter, der in Luzern im Jahre 1924 geboren ist, wurde in Bukarest im März 1945 gefangen genommen und mit Flugzeug nach Moskau geführt. Im Januar 1948, als sich Hofstetter im Lefortowskaja-Gefängnis befand, wurde Loyda in die Zelle von Hofstetter geführt. Die beiden teilten dann die Zelle bis zum Jahre 1952.

Loyda hatte Hofstetter nichts darüber erzählt, dass er schon in den Jahren 1943 - 1945 in sowjetrussischer Gefangenschaft gewesen war und hatte infolgedessen auch nichts über Wallenberg und Langfelder gesagt. Hofstetter hat deshalb zum ersten Male von Wallenberg und Langfelder gehört, als ich am 15. April 1952 mit ihm zusammengeführt wurde.

Am 17. Juni 1953 wurde ich mit 23 anderen deutschen Gefangenen zusammengeführt und über das Durchgangslager Tapiau nach Deutschland geschickt.

Frankfurt a/Main-Zeilsheim, den 8. Februar 1956

No. 85 der Urkundenrolle für 1956

Vorstehende Unterschrift des deutschen Staatsangehörigen Journalisten Erhard H i l l e, geboren

am 11.1913 in Sohland/Spree/ und wohnhaft in Frankfurt a/Main-Zeilsheim, Pfaffenwiese 52, der in Gegenwart des Notars seine Unterschrift geleistet und dem Notar die Richtigkeit der Angaben in der von ihm unterzeichneten Erklärung versichert hat, wird hiermit beglaubigt.

Herr [illegible] hat sich ausgewiesen durch Vorlage des Personal-Ausweises Nr.364251, ausgestellt am 16. August 1954 vom Polizei-Präsidium Frankfurt am Main.

Frankfurt am Main, den 8. Februar 1956

Notar

Kosten:

Geschäftswert 3.00 DM	
Gebühr § 39,1 KO	5.- DM
Umsatzsteuer	-.20 DM
	5.20 DM

Notar

12

Översättning.

Undertecknad, Erhard Hille, boende Frankfurt a/Main-Zeilsheim, Pfaffenwiese 52, avger härmed följande förklaring såsom bekräftelse på och komplettering till redan tidigare gjorda uttalanden och är alltid beredd att inför domstol eller annan myndighet under ed bekräfta densamma.

Jag blev tillfångatagen i Kurland den 12 januari 1945, vid vilken tidpunkt jag var korpral i tyska Wehrmacht, och fördes via olika sovjetryska instanser till Moskva, där jag den 6 mars 1945 först insattes i Ljubljanskaja-fängelset och påföljande natt i Lefortovskaja-fängelset, cell 105. Den 22 mars 1945 infördes den ungerske medborgaren Wilmos Langfelder från Budapest i cellen. Langfelder hade rödblont hår, runt ansikte och var c:a 170 cm lång. Han var född år 1912 eller 1913 och var av judisk börd.

Langfelder var diplomingenjör. Hans familj ägde en maskinfabrik i Budapest, vilken under kriget övertogs av Göring-koncernen (Reichswerke Hermann Göring). Huvuddelägare var farmodern (Grossmutter), som vid denna tid ännu levde. Langfelder arbetade likväl inte i familjeföretaget utan var verksam som konsulterande ingenjör och som konstruktör, tills nazisterna övertog makten. I september—oktober 1944 började Langfelder arbeta som den svenske legationssekreteraren Wallenbergs chaufför i Budapest. Om sina upplevelser berättade han följande:

Efter det att Budapest omringats av de sovjetryska trupperna, försökte Wallenberg åtföljd av Langfelder att i början av januari 1945 komma i kontakt med det ryska överkommandot för att försöka utverka, att beskickningskvarteret inte skulle beskjutas längre, då skottsäkra skyddsrum helt saknades. De staber, med vilka Wallenberg kom i förbindelse, förklarade sig inte vara i stånd att giva en sådan order och rådde honom att vända sig direkt till marskalk Malinovsky. Wallenberg och Langfelder blev därefter emellertid häktade av en NKVD-major. Detta skedde tre eller fyra dagar efter det att Wallenberg hade anmält sig hos den första sovjetryska staben.

Senare fördes Wallenberg och Langfelder per järnväg över Rumänien till Moskva, där de — såvitt jag kan erinra mig — den 6 februari 1945 infördes i Ljubljanskaja-fängelset. Där blev de skilda från varandra. Langfelder hade därefter inte sett Wallenberg.

Langfelder fördes in i en cell, i vilken han fram till den 18 mars 1945 satt tillsammans med legationsrådet av 1. klassen Roedel från tyska beskickningen i Bukarest och en tjeck. Under vistelsen i Ljubljan-

skaja-fängelset förhördes Langfelder två gånger rörande omständigheterna i samband med tillfångatagandet.

Den 18 mars 1945 överfördes Langfelder till Lefortovskaja-fängelset, där han de tre första dagarna satt ensam. Därefter kom han till cell 105, i vilken jag befann mig sedan den 6 mars 1945.

Langfelder och jag satt tillsammans fram till den 6 april 1945, då jag överfördes till Butyrskaja-fängelset, cell nr 287. Jag har sedan dess inte återsett Langfelder. Under loppet av de följande åren sammanträffade jag dock med andra fångar, vilka hade varit Langfelders cellkamrater.

Under de följande månaderna satt jag i olika celler. Bland mina cellkamrater från denna tid befann sig bl. a. en Jan Loyda, tolk vid ett lyssnarkompani (Horcherkompagnie) och i det civila svarvare till yrket. Loyda var född tjeckoslovakisk medborgare år 1912 i närheten av staden Trautenau, men blev i tjugoårsåldern tysk medborgare därigenom att hans föräldrar flyttade till Tyskland (Mittweida i/Sachsen). Eftersom Loyda talade flytande tyska och angav Mittweida som sin hemort, gick det vid detta tillfälle icke upp för mig att Loyda kunde vara identisk med den »tjeck», om vilken Langfelder hade talat och vilken suttit tillsammans med honom och Roedel under tiden 6 februari—18 mars 1945 i Ljubljanskaja-fängelset. Detta stod nämligen klart för mig först när jag på nytt sammanträffade med Loyda i Krasnogorsk, läger 27/II, dit jag överfördes i oktober 1945.

Under ett samtal med Loyda i november 1946 frågade jag honom om han suttit tillsammans med Langfelder i Ljubljanskaja-fängelset. Loyda svarade »ja» och sade, att han var »tjecken». Efteråt berättade Loyda följande för mig: Efter det att Langfelder den 18 mars 1945 fördes bort från cellen kom Wallenberg dit i hans ställe.

Wallenberg var en mycket god kamrat och bad den sovjetiske dagofficeren att lämna hans cigaretter till Langfelder. Under den tid Wallenberg satt tillsammans med Loyda, fördes han flera gånger till förhör. Wallenberg hade sagt, att ryssarna inte hade någon orsak att över huvud hålla honom fången. Han hade arbetat för ryssarna i Budapest. Detta ville ryssarna dock icke tro. Förhörsledarna sade, att Wallenberg vore en rik svensk kapitalist, och vad skulle en sådan väl göra för ryssarna. I mitten av maj 1945 blev alla tre bortförda från Ljubljanskaja-fängelset i en fångvagn. Genom en springa i vagnen hade Loyda sett, hur Wallenberg och Roedel blev avlastade vid Lefortovskaja-fängelset. Loyda fördes därefter själv till Butyrskaja-fängelset.

Den 18 augusti 1945, en kort tid efter det jag suttit tillsammans med Loyda i Butyrskaja-fängelset, sammanfördes jag med svenske medborgaren Sandeberg. Jag frågade Edward af Sandeberg, om han kände

Wallenberg, och fick till svar, att namnet Wallenberg vore mycket välkänt i Sverige, men att han, Sandeberg, inte kunde säga, om en medlem av familjen Wallenberg hade varit i diplomatisk tjänst och i Budapest. Även med Sandeberg sammanträffade jag på nytt i Krasnogorsk.

I läger 27/II Krasnogorsk satt jag till den 1 februari 1948, då jag överfördes till Lefortovskaja-fängelset. Där fick jag finnen Ero Pelkonen till cellkamrat, och under mer än två år delade jag cell med honom. I Lefortovskaja-fängelset satt vi i cellerna 92, 87 och 57. Den 31 mars 1950 överflyttades vi till Butyrskaja-fängelset, cell 287, där vi förblev till den 24 april 1951. Pelkonen, vars ena ansiktshalva var sönderskjuten, var bondson från Karelen. Han var född år 1922. Pelkonen talade inte ett ord tyska och endast helt litet ryska.

Pelkonen berättade för mig, att han under tiden 20 april 1945—6 maj 1945 suttit i Lefortovskaja-fängelset, cell 105, tillsammans med Langfelder och den tyske konteramiralen Krafft, befälhavare för flottbasen i Gdynia.

Därefter hade han överförts till ett litet fängelse, ett f. d. kloster, utanför Moskva. År 1946 inlades han på Butyrskaja-fängelsets sjukhus, där han stannade till april 1946. Sedan fördes han återigen till cell 105 i Lefortovskaja-fängelset. Krafft satt alltjämt i cellen, men Langfelder hade förts ut ur cellen i december 1945. Utom Krafft befann sig vid denna tidpunkt även den tyske generallöjtnanten Stahel i cellen. Stahel var från 1920 till 1923 verksam i Finland som tysk instruktör för finska armén resp. finska hemvärnet. Han kunde finska, och genom honom erhöll Pelkonen huvuddelen av sina uppgifter beträffande Wallenberg och Langfelder.

Den 27 juli 1947 hämtades först Krafft och en kvart senare också Pelkonen till förhör. Pelkonen förhördes av två höga NKVD-funktionärer. De hade frågat honom vad Langfelder hade berättat för honom om den svenske legationssekreteraren, och om Pelkonen kände till dennes namn. Pelkonen hade svarat, att han inte kände till den svenske legationssekreterarens namn. Efter förhöret hade Pelkonen kommit till en ensamcell i Lefortovskaja-fängelsets bottenvåning, hade från en fönsteravsats slängt sig mot stengolvet och ådragit sig ett skallbrott; han hade kommit till sjukhuset i Butyrskaja-fängelset, och därifrån till cell 92 i Lefortovskaja-fängelset, där jag sammanfördes med honom 1 februari 1948.

När Pelkonen och jag den 31 mars 1950 fördes till Butyrskaja-fängelset, kom vi in i cell nr 287. Dit infördes i mitten av mars 1951 den österrikiske medborgaren Ernst Huber.

Huber är född i Wien år 1908 och son till den avlidne generalmajoren Huber. Sedan han under flera år arbetat i Rumänien, återvände Huber

år 1936 till Wien, där han tillsammans med en kompanjon upprättade en konststensfabrik. Efter år 1938 kom Huber i kontakt med tyska Abwehr, på vars uppdrag han transporterade sändaranläggningar. Under kriget var Huber i tjänst hos tyska Abwehr i Rumänien. Vid sammanbrottet i Rumänien hamnade Huber i fångenskap och fördes i februari eller mars 1945 med flyg till Moskva. I januari 1946 blev han dömd till 10 års fängelse och i mars 1946 skickad till Sibirien.

Den 2 maj 1947 återfördes Huber till Moskva, där han insattes i Ljubljanskaja-fängelset. Huber förhördes där närmast beträffande en bankir från Bukarest, vilken var av judisk börd och hade varit i tjänst hos tyska Abwehr. Huber hade den 7 eller 8 april 1945 tillsammans med en tysk löjtnant Hengstenberg insatts i cell nr 105 i Lefortovskaja-fängelset, där Langfelder befann sig.

Langfelder hade talat med Huber om sina och Wallenbergs upplevelser på samma sätt som han hade berättat dem för oss.

Huber hade förhörts av höga NKVD-funktionärer i inrikesministeriet den 27 juli 1947, samma dag som Pelkonen. Därvid tjänstgjorde en överste i uniform som tolk, under det att den egentlige förhörsledaren var civil. Enligt de uppgifter Huber gav mig, antar jag, att det ifråga om den civile kan ha rört sig om general Karbulov, vilken var mig bekant från Krasnogorsk. Karbulov var förmodligen NKVD:s ombud hos chefen för krigsfångeväsendet, general Petrov. Karbulov var mycket lång, då — år 1947 — närmare 60 år gammal, hade mörkt vågigt hår och ovalt ansikte. Förhörsledaren frågade Huber, med vilka han varit tillsammans i Ljubljanskaja-fängelset år 1945. Huber räknade upp några namn, men det rörde sig inte om dem. Därpå sade förhörsledaren, att han väl varit tillsammans med Langfelder. Huber svarade därpå: Ja, men i Lefortovskaja-fängelset. Förhörsledaren ville då noga ha reda på vem Langfelder var, vad han hade berättat och vem den svenske diplomaten var. När Huber inte kunde nämna detta — Wallenbergs namn — emedan han glömt det, sade förhörsledaren: »Det är mycket illa, ty ni vet säkert detta namn.»

Den 24 april 1951 blev jag dömd till 25 års fängelse och överförd till Vladimir-fängelset, där jag kom i en ensamcell, cell nr 54.

Den 20 mars 1952 överflyttades jag till cell nr 13, där Pelkonen befann sig.

Den 15 april 1952 överfördes Pelkonen och jag till cell nr 50, där den schweiziske medborgaren Hans Hofstetter redan befann sig.

Hofstetter, som är född i Luzern år 1924, blev tagen tillfånga i Bukarest i mars 1945 och förd till Moskva med flyg. I januari 1948, när Hofstetter befann sig i Lefortovskaja-fängelset, fördes Loyda in i Hofstetters cell. De båda delade sedan cell till år 1952.

Loyda hade inte talat om för Hofstetter att han redan under åren 1943—1945 befann sig i sovjetrysk fångenskap och hade följaktligen inte heller sagt något om Wallenberg och Langfelder. Hofstetter hörde därför talas om Wallenberg och Langfelder först när jag den 15 april 1952 sammanfördes med honom.

Den 17 juni 1953 sammanfördes jag med 23 andra tyska fångar och sändes till Tyskland via genomgångslägret Tapiau.

Frankfurt a/Main-Zeilsheim den 8 februari 1956.

(u) Erhard Hille

Utdrag.

Schweiziske medborgaren Hans HOFSTETTER, född den 27/3-24, tillbringade tiden 18/3-45 - 30/10-53 i rysk fångenskap och på följande platser under följande periode

- - - - - - - - - - - -

Den 16/1-52 - 21/6-53 i Vladimir, cellnummer 4 och 52 (?), första våningen. Cellkamrater: Erhard HILLE, tys korpral och journalist och Eero PELKONEN, finne.

Den 21/6-53 - 30/10-53 i lägret Tschtscherbakow.

3. HILLE och PELKONEN berättade om LANGFELDER. Denne skulle ha varit chaufför åt WALLENBERG. Tillsammans med sin chaufför LANGFELDER skulle WALLENBERG vid krigsslutet i samband med striderna om Budapest med en bil och svenska beskickningens i Budapest kassa, ett ansenligt belopp, ha gått tillbaka till ryssarna och tillsammans med chaufföre anmält sig hos ryssarna varvid han legitimerade sig som diplomat och hoppades, att ryssarna skulle låta honom resa tillbaka till Sverige. Ryssarna grep dem emellertid båda två, beslagtog de medförda pengarna och förklarade, att WALLENBERG och LANGFELDER vore vanliga spioner, som försökte camouflera sig med diplomaters identitetshandlingar. H. hörde, att LOYDA senare suttit i samma cell som WALLENBERG. H. anser det emellertid helt säkert, att LOYDA var rysk angivare. Då LOYDA senare också blev H:s cellkamrat, hade ryssarna redan "kopplat av" honom.

4. H. känner ingen av personerna på bifogade fotografier

5. H. har aldrig underkastats förhör rörande WALLENBERG eller LANGFELDER etc.

6. Ryssarna visste inte, att H. hört något om WALLENBERG och LANGFELDER. Men H. tror, att LOYDA och PELKONEN

inte blev frigivna, därför att de kände till affären WALLENBERG.

- - - - - - - - - - - - - - - -

7.12.-55.

KUNGL.
SVENSKA BESKICKNINGEN

Strängt förtroligt.

P.M.

angående samtal med Rudolf ten Hompel, född 1909, Dueppelerstrasse 1, Wuppertal-Elberfeld.

ten Hompel hade vid flera tillfällen under fångenskapen hört talas om en svensk diplomat från Budapest. (Efternamnet var ten Hompel osäker på.) Första gången var 1948. ten Hompel hade då efter att ha erhållit sin dom kommit att sitta i samma cell som dr Clauberg, vilken hade berättat om en svensk för honom. Varifrån Clauberg i sin tur erhållit uppgifter om svensken kunde ten Hompel ej säga.

Under åren 1948-53 hade ten Hompel åter hört talas om svensken, bl.a. att han skulle sitta i Wladimir. Beträffande uppgiftslämnarna kunde ten Hompel ej nämna något namn.

ten Hompel räknade upp en rad Wladimir-fångar. Följande personer har vi hittills ej varit i kontakt med:

Kurt von Landwehr, Versorgungskrankenhaus, Bad Toelz
Dr Clauberg, Kiel
(dr Clauberg och von Landwehr skulle bl.a. ha blivit förda till Moskva för förhör under Wladimir-tiden)
Heinrich Biermann, Langestrasse 109, Barnsdorf/Bremen
Edward Bretthauer, Stadtwald, Essen
General Rattenhuber, Bad Toelz
Geissler, Zollstock, Göringeweg 360
Günther von Rehekamff, Mauerstrasse 12, Darmstadt
Adolf Ziegel, Schwarzwaldstrasse 20, Freiburg/Preisgau
Harald Alexander Nietz, Steinhuterstrasse 77 a, Hamburg

V.g.v.

Heinz Janesy, Brechargasse 7, Wien 19
Kurt Muschke, Bavaria Ring 38, München
Fritz Fücsek, Zehetnergasse 22, Wien 14.

Köln den 3 december 1955.

(John Magnus Lindberg) (S. Lundström)

Ich Unterfertiger, Rudolf ten Hompel, z. Zt. wohnhaft in Wuppertal-Elberfeld, Düppelerstrasse 1, erkläre hierdurch, in Bestätigung und Ergränzung schon früher gemachter Angaben, Folgendes und bin, wann immer bereit, dieses vor Gericht oder vor jedweder Behörde unter Eid zu bestätigen.

Vor der Kapitulation Rumäniens war ich Verbindungsoffizier der Heeresgruppe Süd, Abteilung Wirtschaft, mit dem Sitz in Bucarest. Bei der Kapitulation begab ich mich in das Gebäude der deutschen Gesandtschaft, um mich der Gefangennahme zu entziehen. Gegen den 5. September 1944 wurde ich von sowjetrussischen Organen gefangen genommen. Zur Zeit meiner Gefangennahme bekleidete ich die Stellung eines Sonderführers im Range eines Hauptmann. Mit einem Wagen wurde ich zusammen mit weiteren Militärs und Angehörigen der deutschen Gesandtschaft zunächst nach Tecuci (Rumänien) geführt und am 9. September 1944 in einem Flugzeug nach Moskau befördert. Hier wurde ich in das Lefortowskaja-Gefängnis in einer im II. Stock gelegenen Zelle eingesperrt. Es war dies eine Eckzelle und in dieser verblieb ich bis zum Monat Dezember 1944. Als Zellenkameraden hatte ich den deutschen Minister Carl Clodius, der in Bucarest tätig war, während ungefähr 2 Wochen, vom 9. September 1944 ab gerechnet. Etwa am 22. September 1944 wurde Minister Clodius wieder aus der Zelle herausgeführt und ich blieb allein darin zurück. Vom 2. Dezember 1944 wurde mir eine andere Zelle im III. Stock in

der Lefortowskaja zugewiesen, wo ich als Zellenkameraden die ungarischen Staatsangehörigen, Oberstleutnant Andre Szöke, früherer Militärattaché in Sofia, hatte. Mir ist noch bekannt, dass in der 4. Zelle im gleichen Stock, vom Lift gerechnet, der deutsche Gesandtschaftskanzler Kurt Muschke aus Sofia sass. In den Monaten Januar oder Februar 1946 kam ich wieder in eine andere Zelle des II. Stocks. Es kann dies die 2. oder 3. Zelle. vom Lift gerechnet, gewesen sein. Dort sass ich zunächst allein. Später kam der deutsche Admiral Guse hinzu, der in der sowjetrussischen Gefangenschaft später verstorben sein soll.

Einer meiner Zellennachbarn war der deutsche Wirtschaftsberater Rensinghoff, mit dem ich Klopfverbindung hatte und von dem ich erfuhr, dass sich im Gefängnis auch ein schwedischer Diplomat namens Wallenberg befand. Ich hörte, dass er der Sohn eines Bankiers sei, in Budapest im Auftrag des Schwedischen Roten Kreuzes tätig war und in Verbindung zur schwedischen Gesandtschaft in Budapest stand. Dort sei er auch von sowjetrussischen Organen festgenommen worden. Diese Mitteilung erhielt ich im Laufe des Jahres 1945.

Um die Monatswende Juni-Juli 1947 kam ich wieder in eine Zelle des III. Stocks zurück. Im August 1948 wurde ich wegen "Massenhafte-Plünderung" auf sowjetrussischem Gebiet zu 25 Jahren Gefängnis verurteilt und kurz darauf nach Wladimir gebracht. In Wladimir hatte ich ab August 1948 als Zellenkameraden die deutschen Admirale Guse und von Bredow, den deutschen Professor Karl Clauberg, ferner den japanischen Kapitän z. S. Maeda und einige sowjetische Staatsangehörige. Dann sass ich eine Zeitlang als einziger Deutscher in einer nur mit Russen belegten Zelle. Im Jahre 1949 teilte ich in Wladimir u.a. die Zelle mit den deutschen Staatsangehörigen Herrn Pörzgen und Kurt

~~von~~ Landwehr von Pragenau. Im Frühjahr 1950 war es auch Herr Rensinghoff. Auch in Wladimir wurde nochmals über den Fall Wallenberg gesprochen, dessen ich mit noch ganz genau entsinnen kann.

Ich möchte noch hinzufügen, dass ich in der Zeit von etwa Ende März 1949 bis zum Frühjahr 1950 in Wladimir in der Zelle Nr. 66 sass, wo sich auch zwei finnische Staatsangehörige, ein Hauptmann im finnischen Generalstab Puschkarjow, der geborener Russe ist, und der Hauptmann Narbut befanden. Ersterer ist in Helsingfors wohnhaft gewesen; letzterer soll in der Gefangenschaft verstorben sein. Ich glaube mich fast mit Bestimmtheit entsinnen zu können, dass mir auch Hauptmann Narbut von Wallenberg und dessen Schicksal erzält hatte.

Anfang Oktober 1955 durfte ich nach Westdeutschland zurückkehren, wo ich am 13. Oktober 1955 in Friedland eintraf.

Wuppertal-Elberfeld, den 18 Februar 1956.

Rudolf ten Hompel

URNr. 78 / 1956 N.

Vorstehende Unterschrift des Herrn Rudolf ten H o m p e l , geboren am 28.3.09 in Duisburg-Meiderich, kaufmännischer Angestellter und ehemaliger Sonderführer K. der deutschen Wehrmacht, jetzt wohnhaft in Wuppertal-Elberfeld, Düppelerstraße 1, der in Gegenwart des Notars seine Unterschrift geleistet und dem Notar die Richtigkeit der Angaben in der von ihm unterzeichneten Erklärung versichert hat, wird hiermit beglaubigt.
Herr Rudolf ten H o m p e l hat sich ausgewiesen durch Personalausweis Nr.: NW IV 308240 h, ausgestellt vom Einwohnermeldeamt in W.- Elberfeld am 18.10.1955

Wuppertal-Elberfeld, den 18. Februar 1956

DR. JUR. ERNST NEUHAUS NOTAR IN WUPPERTAL

Ernst Neuhaus
Notar.

Översättning.

Undertecknad, Rudolf ten Hompel, f. n. boende i Wuppertal-Elberfeld, Düppelerstrasse 1, avger härmed följande förklaring såsom bekräftelse på och komplettering till redan tidigare gjorda uttalanden och är alltid beredd att inför domstol eller annan myndighet under ed bekräfta densamma.

Före Rumäniens kapitulation var jag förbindelseofficer inom södra armégruppens ekonomiavdelning med placering i Bukarest. Vid kapitulationen begav jag mig till tyska legationens byggnad för att undgå att bli tillfångatagen. Omkring den 5 september 1944 blev jag tagen tillfånga av sovjetryska myndigheter. Vid tiden för mitt tillfångatagande hade jag ställning som »Sonderführer» med kaptens rang. Med bil blev jag tillsammans med övriga militärer och anställda vid tyska beskickningen förd först till Tecuci (Rumänien) och den 9 september 1944 med flyg sänd till Moskva. Här inspärrades jag i en cell i tredje våningen i Lefortovskaja-fängelset. Det var en hörncell och i denna vistades jag till december månad 1944. Efter den 9 september 1944 hade jag som cellkamrat under cirka två veckor den tyske ministern Carl Clodius, vilken varit verksam i Bukarest. Omkring den 22 september 1944 fördes minister Clodius åter bort från cellen och jag blev ensam kvar där. Från den 2 december 1944 placerades jag i en annan cell i fjärde våningen i Lefortovskaja-fängelset, där jag fick den ungerske medborgaren överstelöjtnanten Ändre Szöke, tidigare militärattaché i Sofia, till cellkamrat. Jag vet att i samma våning i fjärde cellen från hissen räknat befann sig kanslisten Kurt Muschke från tyska beskickningen i Sofia. I januari eller februari månad 1946 flyttades jag åter till en an-

nan cell i tredje våningen. Det kan ha varit den andra eller tredje cellen från hissen räknat. Där satt jag till en början ensam. Sedan infördes dit den tyske amiralen Guse, vilken senare lär ha avlidit i sovjetrysk fångenskap.

En av mina cellgrannar var den tyske ekonomiske rådgivaren Rensinghoff, med vilken jag hade knackningsförbindelse och genom vilken jag erfor, att en svensk diplomat vid namn Wallenberg även befann sig i fängelset. Jag erfor, att han var son till en bankir, hade varit verksam i Budapest på uppdrag av Svenska röda korset och varit anknuten till svenska beskickningen i Budapest. Där skulle han också ha blivit fängslad av sovjetryska myndigheter. Detta meddelande erhöll jag under år 1945.

Vid månadsskiftet juni—juli 1947 kom jag åter till en cell i fjärde våningen. I augusti 1948 blev jag på grund av »massplundring» på sovjetryskt område dömd till 25 års fängelse och en kort tid därefter förd till Vladimir. I Vladimir hade jag från augusti 1948 som cellkamrater de tyska amiralerna Guse och von Bredow, den tyske professorn Karl Clauberg, vidare den japanske kaptenen i flottan Maeda och några sovjetiska medborgare. Sedan satt jag en tid som ende tysk i en cell med bara ryssar. År 1949 delade jag i Vladimir cell med bl. a. de tyska medborgarna herr Pörzgen och Kurt Landwehr von Pragenau. Våren 1950 befann sig också herr Rensinghoff där. Även i Vladimir talades då och då om fallet Wallenberg, vilket jag ännu helt tydligt kan erinra mig.

Jag skulle vilja tillägga, att jag under tiden från omkring slutet av mars 1949 till våren 1950 i Vladimir satt i cell nr 66, där även två finska medborgare befann sig, nämligen en kapten i finska generalstaben Puschkarjov, vilken är ryskfödd, och kapten Narbut. Den förre har varit bosatt i Helsingfors; den senare lär ha avlidit i fångenskapen. Jag tror mig nästan med bestämdhet kunna erinra mig, att även kapten Narbut berättade för mig om Wallenberg och dennes öde.

I början av oktober 1955 fick jag återvända till Västtyskland, där jag den 13 oktober 1955 anlände till Friedland.

Wuppertal-Elberfeld den 18 februari 1956.

(u) Rudolf ten Hompel

Strängt förtroligt.

P.M.

angående samtal med tyske medborgaren, köpmannen Rudolf ten Hompel, hållet måndagen den 22 april 1957 i hans bostad i Hamburg 20, Eppendorfer Weg 274, telefon 48 30 52.

På min begäran lämnade ten Hompel följande komplette-rande berättelse rörande sin vistelse i Wladimir-fängelset.

Sedan ten Hompel efter att ha blivit dömd förts till Wladimir i augusti 1948 insattes han i corpus III i en cell (numret komer han ej längre ihåg) omedelbart till vänster om ingången i byggnaden. I denna cell, där han fick tillbringa cirka sex veckor, fanns dessutom de tyska admiralerna von Bredow och Guse, den tyske professorn Clauberg, japanske kaptenen i flottan Maeda, ryske professorn Parin, estländaren T o p m a n n och en man vid namn Jasunas från Litauen.

Från denna cell flyttades ten Hompel i början av september 1948 inom samma corpus till cell nr 66 i 3:e våningen, belägen intill en där belägen mörk cell (Karzer). Samtidigt överfördes till cell 66 även professor Parin och kapten Maeda I cellen var för övrigt följande fångar insatta (nämnda i ungefärlig kronologisk ordning allt efter som de suttit i cellen): tyske arkitekten Beyer (nu i Berlin), ryske medborgaren B e r e s c h v i l i, finska kaptenerna Narbut och Puschkarjov, professor Clauberg, tyska medborgarna Pörzgen, Rensinghoff, Maier (den senare lider numera av sinnessjukdom) Landwehr von Pragenau, tyske översten Schildknecht, förut omnämnde litauern Jasunas, en amerikansk ingenjör (tidigare verksam i Manchuriet) vid namn Walles, samt två japaner U e n o och T a k e o k o (nu i Tokio). Dessutom fanns i cellen ytterligare en rysk medborgare, vars namn ten Hompel glömt.

Någon gång under år 1951 överfördes ten Hompel till corpus I i en cell, som han glömt numret på. Där fick han sitta tillsammans med Landwehr von Pragenau, Maier och den

./.

kinesiske generalen Gu-ja-lin samt ytterligare en kines, vars namn ten Hompel ej kan erinra sig.

På hösten 1951 flyttades ten Hompel åter till cell 66 i corpus III, som då hade ungefär samma besättning som under den period han tidigare varit där.

Någon gång under 1953 förflyttades ten Hompel till cell 62 i corpus III, som han fick dela med tyske medborgaren Heinrich Biermann, tyska legationsrådet Dr. Mohrmann, österrikarna F u c s e k och W e r t e l och en japansk diplomat med ett namn som ten Hompel ej kan komma ihåg.

Senare överfördes ten Hompel till cell 64 i corpus III, där följande medfångar var insatta: österrikarna Fucsek, Wertel, Scharaufstedter, S c h a r i t z e r (avliden) och tyske generalen P i e k e n b r o o k samt tyske översten Schildknecht.

Efter någon tid - troligen år 1954 - förflyttades de i cell 64 insatta fångarna till cell 19 i bottenvåningen i corpus III, där dessutom några japaner var insatta.

I augusti 1955 kom ten Hompel till cell 69 i 4:e våningen i corpus III och fick dela den med Pörzgen, Landwehr von Pragenau, Piekenbrook och Schildknecht. I en av grannecellerna - i nr 68 eller nr 70 - satt Biermann och Dr. Vorwerk. Först i september 1955 fick celldörrarna vara olåsta och fångarna fick då besöka varandra inom våningsplanet.

I Wladimir talades ofta om Wallenberg, enär man ansåg det vara så sensationellt och upprörande att han, som varit knuten till en svensk beskickning, råkat i rysk fångenskap. Bland dem som talat om Wallenberg nämnde ten Hompel Rensinghoff, N a r b u t och Puschkarjov.

ten Hompel förklarade, att han numera ej med bestämdhet kan säga, att han hört talas om att Wallenberg skulle ha befunnit sig i Wladimir.

Enligt vad ten Hompel erfarit, indelade de ryska fängelsemyndigheterna i Wladimir fångarna i två kategorier, nämligen sådana, som ådömts straff uppgående till högst 15 år och sådana, som ådömts längre straff. De båda kategorierna hölls noga skilda åt från varandra.Enär ten Hompel liksom de flesta tyska fångarna tillhörde den kategori, som ådömts längre straff, har han ej reda på vilka fångar, som tillhörde kategorien med kortare strafftid. Han höll inte för otroligt, att

./.

Wallenberg kunde ha tillhört den sistnämnda kategorien.

Vidare kände ten Hompel till, att en del fångar under längre tid hölls isolerade i sjukhuset i corpus II i Wladimir Bland andra skulle där ha befunnit sig en polsk general, som redan år 1939 råkat i rysk fångenskap. Hans namn kände ten Hompel, som själv aldrig varit i sjukhuset, ej till.

Beträffande corpus IV visste ten Hompel, att denna byggnad under längre tider stått tom men att i övrigt ryssar varit insatta där.

Jag förde därefter namnet G o g i b e r i d s e på tal. ten Hompel förklarade i anslutning härtill att han aldrig träffat honom men kände till hans namn och visste för övrigt endast att han hade namn om sig att vara mindre tillförlitlig.

På frågan, om ten Hompel träffat någon österrikare vid namn S c h ö g g l uppgav ten Hompel, att han troligen 1953 suttit tillsammans med honom i cell 62 i minst ett halvt år. ten Hompel betecknade Schöggl som en synnerligen otillförlitlig person, som före fångenskapen helt frivilligt åtagi sig att vara verksam inom tyska koncentrationsläger. I Wladimir gjorde sig Schöggl känd som cellspion, vilken kunde göra allt för att tillskansa sig förmåner. Särskilt Dr. Mohrmann hade under vistelsne i cell 62 svårigheter med Schöggl.

Jag frågade därefter ten Hompel om Schöggl någonsin varit i sjukhuset eller icke, vartill han svarade, att han hade det bestämda intrycket att Schöggl varit där och på så sätt fått bättre förplägnad.

Slutligen frågade jag ten Hompel om Schöggl berättat något om Wallenberg och fick därvid det svaret, att han inte trodde att Schöggl berättat något om honom.

x x x x x x x

ten Hompel uppgav till sist att han den 23 april 1957 skall anträda en resa till U.S.A., varifrån han beräknas återkomma till Hamburg först i augusti 1957.

Hamburg den 22 april 1957.

Lundström

(S. Lundström)